ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

ТИХОМИР ОСТОЈИЋ

ГОДИНА LXXXIX — КЊИГА 297

СВЕСКА 1 ЗА ГОДИНУ 1914

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1914

Писцима

Г. Г. сараднике и остале писце, кад што пошљу за штампање у *Летопис*, молимо:

1. да рукопис читко напишу,
2. да пишу само с једне стране листа,
3. да наслове књига и дела не стављају под знак навода него да подвуку правом цртом,
4. да места или речи које желе истакнути у тексту подвуку вијугавом цртом.

Према одлуци Књижевног Одбора, непримљени *рукописи се не враћају*.

На знање Г. Г. члановима Матичиним

Г. Г. чланови Матичини имају да за год. 1913 добију још две *Књиге Матице Српске*, и то бр. 45 и 46. Ове књиге се доштампавају, и чланови ће их добити за кратко време.

Молба

Ко има добро очувану 291 књ. *Летописа*, а не треба му, молимо га да нам је уступи. Чим књигу примимо, пошаљемо новац за њу (K 1·50).

Књиговођство Матице Српске

Старе књиге

брошире, листови, листићи, рукописи, песмарице и др. старине молимо да се шиљу Матичиној Библиотеци на дар. Тамо ће се оне сачувати за нашу науку и биће приступачне сваком.

Давидовићеве Новине

што су излазиле у Бечу год. 1813—1822 молимо да се пошљу Библиотеци Матичиној на дар. Ако то није могуће, молимо да нам се јави ко их има, колико, јесу ли целе и шта им је цена.

Рекламације

Ако Г. Г. чланови не добију *Летопис*, крива може бити само пошта. Стога молимо Г. Г. чланове да свагда, пре него што се обрате нама за коју књигу, изволе прво распитати на пошти за њу.

Рекламације *Летописа* уважићемо само за 20 дана од дана експедиције.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕЂУЈЕ

ТИХОМИР ОСТОЈИЋ

ГОДИНА LXXXIX — КЊИГА 297

СВЕСКА 1 ЗА ГОДИНУ 1914

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1914

Инв. бр. 2884

ЕЛЕКТРИЧНА ШТАМПАРИЈА УЧИТЕЉСКОГ Д. Д. „НАТОШЕВИЋ
У НОВОМ САДУ

ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ 297 КЊИГЕ

СТРАНА

I. Матица и наши књижевници, од Радивоја Врховца 1
II. Вања Александрович, приповетка од Исидоре Секулићеве Стремпицке 10
III. Зимске песме, од Милете Јакшића 37
IV. Политички и културни развој модерне Хрватске, од Д-ра Јована Радонића 40
V. Нова Србија; важност њена географског положаја и преглед области, од Д-ра Јефте Дедијера . . 65

VI. Културни преглед

Опадање рађања у светлости науке (I), од Мирка М. Косића . 84

VII. Позоришни преглед

Новосадска сезона Српског Народног Позоришта (1913—1914), од Д-ра Каменка Суботића 100

VIII. Књижевност

Оцене и прикази

Д-р Св. Ристић, *Четири Срп. Нар. Песме* — Д-р Милан Шевић 106
Dr. Thallóczy L. és Horvát S. *Alsószlavoniai okmánytdr* 1244—1710 — Д-р Јован Радонић. 108
Андреевъ В. А.: *Сербскій іеромонахъ Софроній Младеновичъ въ Россіи 1711—1760—1781 г. г.* — Д-р Никола Радојчић . . . 112
Г. Гершић, *После педесет година* — Д-р Јован Радонић . . . 116

Белешке

= Историја књижевности (*Преглед Срп. Књижевности* од П. Поповића — *Историја нове срп. књижевности* од Д-ра J. Скерлића) 122
= Проучавање Балканског Полуострва (Планови Мађарске Академије Наука) 123
М. М. К. Друштвено просвећивање (Политичко образовање у Немаца и литература о том) 124

IX. Гласник

Двадесетпетогодишњица Светозара Ћоровића, од Ристе Радуловића 126

Инв. бр.....

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
НОВИ САД

МАТИЦА И НАШИ КЊИЖЕВНИЦИ

од

Р. ВРХОВЦА

□ □

У последњој Скупштини Матичиној пала је примедба, да књижевни рад у Матици не задовољава потребе народне просвете, да се у Матици не води довољно брига о питањима актуалним, што задиру у живот народни, да нека поља просветна стоје још необрађена и запуштена. Ако та примедба и није у тој форми изречена, мислимо, да смо је погодили у главној мисли, и врло лако, јер њезину тежину и сами осећамо, а није, осталом, сада први пут што се чују сличне примедбе. У извесном де́лу наше штампе стално се пориче подобност Матичиних књижевника, па и садашњег, донекле новога, кола, да би било у стању извести какве битне промене у животу Матичину и подићи је на висину једне књижевнопросветне институције, од које би народ наш у овим крајевима имао стварне користи.

Ништа не смета и није рђаво, да се оваке примедбе и чешће чују, и доиста им је место у Матичиним Скупштинама, кад се свега једампут годишње састају чланови Матичини из различитих крајева, а долазе из средине народа и знају можда боље његове потребе него многи Матичин књижевник. Ако су оне објективне и стварне, могу само користити, али имајући вазда на уму књижевне снаге и средства, којима Матица располаже. Иначе се напретку Матице без сумње шкоди, па тиме и народној просвети; непопуларној Матици ускра-

њује се тако потребна потпора из народа и њезина издања слабо улазе у народ, да тамо изврше свој књижевно-просветни утицај. Друга је, дакако, ствар, ако је уверење доиста тврдо основано, да Матичина издања мало вреде или шкоде народу, па да их треба свима средствима сузбијати; да би све то могло бити друкчије и много боље.

Чуле су се у последњој Скупштини и неке конкретне жеље, назори каткад супротни, па смо се и том приликом уверили, да свима и свакоме угодити није могуће, а најмање могу донети плода жеље и назори, примедбе и предлози, који нису довољно ни мотивирани, камоли темељно расправљени. Приговор, о којем је реч, мотивиран је између осталога тим, да су Матичини књижевници већином „професори“, који по стручној својој спреми иду сваки за својим циљевима и пишу о стварима, које најбоље разумеју, а то, о чему професори пишу, обично је далеко од живота народног и његових потреба.

То све може да буде истина, и Матичин *Летопис*, као ревија, како бисмо сви желели то да буде, ако не узмогне предобити за сарадњу књижевно диспониране људе, колико их данас има у нашој интелигенцији, по различитим струкама и областима науке и знања (за лепу књижевност треба још и нарочитог дара), разумљиво је, да ће промашити сврху и једностраношћу, ма које врсте, одбити од себе и сараднике и читаоце.

Али приговор, да Матичини књижевници не треба да су искључиво професори, свакако је погодио истину и потпуно је оправдан. Ми се, дакле, не мислимо бранити од тога приговора; напротив, тај нам приговор даје много разлога, да утврдимо другу истину: овамо у нас недостатак у књижевницима, који не би били професори, и да упозоримо с друге стране на нетачну претпоставку, да професор већ по својој професији треба да је и књижевник.[1]

---

[1] Овде мислимо на средњошколске професоре. Професори високих школа сасвим су у другом положају; јер док је професор средње школе везан већим бројем наставних сати, наставним планом и уџбеницима, које непрестано понавља (да

Писати уџбенике, и без материјалне штете, свакако неће строго спадати у рад на књижевности; популарисати своју струку, колико то може бити ствар опћега интереса и потребе, стоји нешто ближе књижевном раду; проживети науку, као нешто одвојено од књига и авторâ, или у науци наћи само потврде за своје идеје и посматрања, и овако проверене предавати их писму и савременицима; имати књижевног стила и без велике муке владати језиком свога доба и изразом — то је већ књижевни рад, о стварању у лêпој књижевности у идејама времена, постављајући или решавајући који опћечовечански или савремени друштвени проблем, да и не говоримо.[1]

По чему би, дакле, професор био обвезан и дужан, по себи већ да буде књижевник, не можемо разумети, кад већ сви треба да увидимо, да је рад на књижевности један посебан позив са нарочитим психичним диспозицијама, па да један реферат, рецимо, о некој књизи научној, може да буде исто тако некњижеван као и реферат о једном законском предлогу у парламенту. Ако је професор, колико доспева и може, уједно и књижевник, и само по невољи — по неправилном схватању дру-

---

не спомињемо друге, мање угодне и погодне дужности), професор је високих школа у непрестаном развијању на слободној науци; он може да се специјалише и задубе у своју струку, и на основу слободе учења иде *својим* путем; принуђен је да ствара у науци и од његова рада природно отпада један део на књижевност. Средњошколски професор може бити књижевник, у потпуном смислу, само на штету својих облигатних дужности или на штету свога здравља, рађени in nächtlichen Uberstunden, како би то казао W. Schäfer (*Der Schriftsteller*, у збирци „Die Gesellschaft“, Frankfurt am Main).

[1] Што се тиче стручњака-писца, то посве тачно каже W. Schäfer, да он не служи директно образовању народа као што служи „слободни писац“, weil Kenntnisse allein Vielwisser machen. Али како се вредност књижевника свакако мери по утицају, који има на образовање савременика, то може и стручњак да постане књижевник самосталног значења: Immer, wenn einer aus seinem Fach heraus allgemeinen Einfluss gewinnt, ist er zugleich ein Schriftsteller von selbstständiger Bedeutung. И што је већи у својој струци, тим ће више тражити оне велике споне преко своје струке и тежити на ону покретљиву универзалност, која је област књижевника. (Стр. 58—59).

*

штва, уз то на штету својих облигатних дужности, па можда и зато што, пишући, може нешто да „заради“: то сви ти мотиви не само да нису погодни за књижевност, него су директно штетни за обе стране.

Књижевници се морају друкчије стварати, ако је то могуће, а на то бисмо ми овамо морали увелике мислити, тим више, што ево морамо да констатујемо, да немамо књижевника или бар изразитих књижевничких типова. Књижевни таленти морају се изнаћи, неговати и подизати; њима се у животу мора створити могућност, да доиста постану и буду књижевници, а не тек припадом да врше високу мисију, док ова тражи и посебан дар или вољу, и целог човека као књижевника.

Карактер књижевника било би доиста вредно конструирати. W. Schäfer каже, да је књижевник у основи автодидакта, свакако многозналац и, за обичан живот, непрактичан човек; ми бисмо рекли: идеалиста, и кад пише о реалним и прозаичним стварима. Ништа лакше него претпоставити, да би такав идеалиста морао бити, ако ико други а оно — професор. Али и та је претпоставка крива; јер професор може бити и идеалиста, па да не буде књижевник. Ако се са знањем, које иде у ширину, и може довести у везу автодидактичност, уз много слободног времена за рад и читање изван струке, остаје још иза свега један ирационалан део у конструкцији књижевнога карактера: нагон на саопћење и воља, да под притиском својих научних или књижевних интереса и другима казује, што је умом или срцем доживео и, што ће најпосле одлучити: смисао за форму, прикладан израз, стил.

Чудна је доиста ствар, да се и у данашње време, и крај опће наглашаване тежње на просвету, која је и средство и сврха у развићу људскога друштва, на просветне раднике некако попреко гледа, па да се мало ко брине за њихов положај у друштву. Тако је, и кудикамо горе, са књижевношћу и књижевницима; у исти мах, кад им се друштво диви, готово је и да их жали; јер, понављамо, књижевник је у суштини својој идеалиста, у обичном друштву обичан човек, који кубурно живи.

У нашем друштву овамо поготову се тако гледа

данас на књижевника. Констатујући, да су наши књижевници — професори, и нехотице се констатује, да за професора и није ништа друго, него да буде књижевник, а протестујући против тога, утврђује се и нехотице једна немила истина, да међу осталим сталежима нашим мање има књижевника, боље рећи људи, који би се бавили књижевношћу; јер ни оно нису књижевници у потпуном смислу. Што међу Матичиним књижевницима има највише професора, то свакако нити је чија самовољност ни случај, него природна последица нашега гледања на позив књижевнички и слабих идеалистичких диспозиција у нашој интелигенцији других сталежа, и покрај свих утрошених средстава народних на стварање те интелигенције.

Признајемо, да је један део књижевних талената овамо у нас нашао своје место у журналистици, ма да за наше журналисте не бисмо могли дословце потписати речи W. Schäfera, које се тичу немачких журналиста и у других већих и културнијих народа.[1] Иако је егзистенција журналисте такође несигурна, он ипак стоји више и његов је положај у друштву много јачи, јер су новине данас врло моћан фактор, улазе лакше у народ и много се више читају него књижевни листови или књига. Од журналистике се ипак даде живети, док књижевни листови наши обично сврпавају бедно. Развијенија журналистика нашега времена свакако је шкодила развитку књижевности, пре свега тим, што је апсорбирала извесне књижевне таленте, друго, што успешно конкурише продуктима чисте књижевности. Појава је ово опћа и не само у нас, али и то треба констатовати, да се рузуме стање наше књижевности у ово време и да се правилно оцени могућност књижевне производње, у сврху задовољења књижевнопросветних потреба у народу.

Закључак се већ до сада сам намеће, да овако, како ствари по себи иду, не можемо очекивати ни у Матици

[1] Für den Journalisten ist die Sache klar, seine Schriftstellerei vollzieht sich in einem Amt, für das er eben doch lernen muss und für das er bezahlt wird. (Стр. 77.)

неку снажну књижевну струју, која ће не знам откуд избити и побити чињенице, и сувише јасне, да ми овамо о књижевницима, што живе само за књижевност, једва можемо говорити, а оних других, који се само припадом баве књижевношћу, сем професорâ и учитељâ по струци, да једва можемо набројити десетак, сразмерном већином лечникâ, којих је добра воља свакако похвална; јер свако зна, ко има пред собом озбиљне дужности у животу или се по струци и звању бави неким „уноснијим“ пословима, да од књижевности може имати само штете; да за читање и писање треба нарочитих момената концентрације, сабирања у себе и ношења с извесним идејама и чуствима, док не добију облик, — што све далеко у страни оставља наше дневне послове и дужности.

Питање, да ли је Матица, као књижевни центар наш у овим крајевима, рђаво утицала на културу књижевних талената и уопће како је утицала, морамо овде такође додирнути. Да је Матица својим иначе тромим апаратом и разумљивом консервативношћу спречавала развитак наше књижевности у овим крајевима, могло би се тврдити само у том случају, да је њезин утицај био већи; јер да је она својом „критиком“ давала извесни тон, који је одлучно дизао или уништавао књижевне снаге, тешко ће се моћи доказати. Утицај Матичине књижевне критике био је последњих деценија минималан, и поред *Летописа*, за то време и до скора, књижевни листови наши не само да су по књижевној критици ишли својим путем, него су бивали и судишта за вредност *Летописа*, а то исто право придржавала је себи и наша журналистика. Авторитет наше Матице одавна је пољуљан; као „званичан“ форум књижевни она је имала доста јаку опозицију, одасвуда и сувише нападана и критикована, оправдано и неоправдано. Таква Матица није могла утицати на културу књижевних талената, али таква Матица не може бити ни одговорна за развитак наш књижевни, последњих деценија, у овим крајевима. Ако понеки књижевни таленат, рецимо, и није могао доспети међу Матичине књижевнике, није много значило, нити га је то могло спречити, да не избије негде на другој страни и да се вредношћу

својом не истакне. Ко данас тврди, да је Матица крива за неке изгубљене књижевне таленте, који би у наше време могли надокнадити празнине у нашој овостраној књижевности, тај или Матици сувише диже цену или сугестивно осећа, да је она ипак својим авторитетом вршила извесну депресију на књижевне духове. А ко би то могао веровати, и ко би од многих противника њезиних хтео то признати, да тиме не порече своје неповољно мишљење о раду Матичину?

Да извесна књижевна средишта могу одлучно утицати на културу књижевних талената, па тим и на развитак књижевности, не треба доказивати. Примера ради подсећамо у наше дане на *Српски Књижевни Гласник* и групу књижевника око њега. Утицај не мора увек бити повољан, али Матичин *Летопис* није утицао, дајбуди последњих неколико деценија, ни повољно ни неповољно, па не може ни одговарати за данашње стање наше књижевности у овим крајевима; а не може одговарати већ ни због тога, што се овамо у нас последњих деценија нису ни појавили изразити књижевнички типови, каквих смо пређе имали. Узроци су свакако ту, само их треба изнаћи, ако нећемо кратким путем проблем да решимо тврдњом, да се нису ни родили. Разуме се, да би ти књижевнички типови у данашњем времену другчије морали репрезентирати књижевност и културу нашу у овим крајевима, него они наши бољи и старији у своје доба, али где су нам подаци, да то докажемо и утврдимо? А још би нешто било разумљиво: да је, према времену и напретку, књижевничких карактера данас кудикамо више.

Ко иоле познаје историју српске књижевности, без обзира на поједине крајеве и културна средишта, биће запазио и у нас, као и другде, нарочите књижевничке типове, који су створили српску књижевност и оставили је у наслеђе потомцима, да по њихову примеру иду даље. Није могуће, да у нашем друштву тражимо слободног књижевника, како га замишља Schäfer, са оном дресуром духа, што се над темељношћу стручњака исто тако елегантно уздиже као и над појезијом песника, али свакако морамо тражити, да књижевник наш снагом

и образованьем својим, радећи за народ, предњачи пред народом као целином, дакле и пред образованим сталежима његовим, а свој посао доследном негом да развија и диже до уметности, чему треба много слободна живота и рада.

Кад то имамо на уму, онда морамо тешко осећати празнину и недостатак у образованим члановима нашега народа, који би живели само за књижевност, или који би имали бар толико „мира и слободе“ од свога главног позива и звања, да могу служити и књижевности.[1] А где су нама данас људи, који се отимају од свога стручног позива, осећајући у себи виши позив књижевнички? Где су нам они до скора наши књижевнички типови, који су нестално проводили живот свој, који се нису дали везати ни за какву службу и звање по некој практичној струци, а ако су га и имали, то само привремено и променљиво, да могу што више живети за књижевност?

Сама имена: Орфелин, Рајић, Доситеј, Павле Соларић, Лукијан Мушицки, Милован Видаковић, Сима Милутиновић, Јов. Ст. Поповић, па и П. П. Његош и Јов. Суботић; Матија Бан, Љуб. П. Ненадовић, Вук Ст. Караџић, Бранко, Богобој Атанацковић, Јоким Новић

---

[1] Die Arbeit des Schriftstellers ist nicht so bequem, dass er in nächtlichen Überstunden von seinem Gott die Gabe hat in Versen oder Prosa zu sagen, was er persönlich leidet, sondern die, dass er mit seinen Schriften die höchsten geistigen Güter schafft, die ein Volk erzeugen kann. Diese Güter sind nicht Luxusgegenstände für die reichen Leute, das Volk bedarf ihrer in allen Schichten, denn es sind seine lebendigen Gedanken. Ihre Herstellung ist keine Spielerei irgendeines Talents, sondern bewusste tiefgründige Arbeit, der als Material die höchste Gedanken- und Gefühlswelt des Volkes gegeben ist. Dass gerade diese Arbeit als die denkbar feinste und diejenige, die mehr als jede andere Anspannug aller geistigen Kräfte verlangt, in Nebenstunden geleistet werden soll, nach den Strapazen der Ernährungsarbeit, ist eine harmlose Vorstellung. — Um die notwendige Konzentration seiner Energie in den schöpferischen Stunden zu haben, bedarf es nichts so sehr als der heiteren Sammlung („Friede und Freiheit“, sagte Fontane), während ihn jede Nebenbeschäftigung mit ihren notwendigen Plagen und Sorgen zerstreuen und ermüden muss. (W. Schäfer, *Der Schriftsteller*, стр. 78.) Исписали смо овај мало већи цитат из разлога, што он необично јасно тумачи позив књижевнички према положају књижевника у друштву и животу.

Оточанин, Јован Илић (и синови), Змај Ј. Јовановић, Ђура Јакшић, Лаза Костић, Стј. Митров Љубиша, Иларијон Руварац, Чеда Мијатовић, Коста Трифковић, Јаша Игњатовић, Ђ. Рајковић, Ђ. Поповић Даничар, Д-р Ђ. Натошевић, Д-р Милан Јовановић, Д-р Илија Огњановић, Милован Ђ. Глишић, Јанко Веселиновић, Симо Матавуљ и др. казују нам, да је данас друго време, а нарочито у нас овамо, настало, и да смо се променили. Ако је међу познатијим нашим књижевницима био који, да је и поред сталнога звања свога доспевао на продуктивнији рад књижевни, то су изузеци, међу којима опет на првом месту стоје професори. А ако друге наше новије књижевнике и не спомињемо, то ни они неће побити нашу тврдњу и уверење, да за књижевнички позив треба цео човек и да неколико људи, који се припадом баве књижевношћу, не могу задовољавати све књижевнопросветне потребе ни у овом дéлу нашега народа, па ма то били и професори; јер се поред књижевности не може још и неком другом озбиљном позиву служити, као и обратно.

Треба ли још да питамо: где нам је данас то и то име књижевно из прошлих дана, у том и том образованом сталежу, па да се види, како ми овамо у Војводини остајемо без књижевника?

С тим треба једном бити начисто, и не заваравати се којечим, па ако се што може учинити, да буде друкчије и боље, — ако има начина, да се књижевни таленти зарана пронађу и да им се помогне у развитку, а дотле да се образовани наши људи из различитих сталежа, са књижевничким диспозицијама, такође неким начином пронађу и предобију за овај par excellence народни посао; то је крајње време, да се озбиљно почне.

Дошли смо тако до питања, које треба посебно расправљати.

ВАЊА АЛЕКСАНДРОВИЧ

ОД

ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋЕВЕ СТРЕМНИЦКЕ

— Брже, брже, Зоро, да видиш ко иде!

У дну собе, иза старомодног паравана затапкаше ужурбани кораци, зашушташе сукње и блузе, а затим, на брзу руку огрнута, испаде отуд млада девојка и нестрпљиво полете прозору. Прегледавши за час дугу улицу у оба правца, застаде и дахом и мишљу и погледом на ономе кога су очи тако брзо нашле. А кад је климнула главом да отпоздрави поздрав, грцнуло је из ње нешто као одјек у себи задржане речи. Румена од радости, бацила се у фотељу, и згрчивши се од милине стискала је очи да ништа ново кроз њих не прође, и стезала је уснице да збуњено срце однекуд не полети из груди.

Најзад је дигла главу, препуна несташног задовољства.

— Марице! Ах ништа, нећу да ти кажем. Него чујеш ти, докторе, да ми кажеш је ли то опасно кад срце у два слога лупа? — И ђаволасто расположена, са афектирано у назад заваљеном главом, Зора одскакута опет на старо своје место.

А само трепутак касније, зачу се оданде оно нагло јецање којим често хоће да заплачу младе девојке, кад су им радости сувише јаке а ипак нису сасвим напомућене и чисте.

— Шта је сад? Но, то је лепо испало! говорила је изненађена Марица, дигнувши се да види шта се то десило у буцаку.

— Зоро! Ја да је обрадујем, а она, расплакала се као каква шипарица, кад јој под прозором певају бала-

ду. Одмах да си изишла одатле — љутила се Марица у шали, вукући нежно за руку своју млађу другарицу.

— Бог и вера, дошло ми је да запалим ту крпану тарабу и да прокунем тог ђаволског Руса. Мало мало, па нека катастрофа.

— Шта ти је, Марице, каква катастрофа, — затезала је Зора пола кроз плач, пола кроз смех.

— Па зар није тако! Ето си се разридала због Руса и ти, а кад се сетим само свега што је било! Ти, наравно, не знаш ни Рускињу ни Малвину.

— А шта је то било?

— Шта је било? Била је прво Малвина. То је било просто пусто створење, запалио се од ње цео конзерваторијум. Сви су били заљубљени у њу, почевши од клавира на којем је свирала па до оног маторог Жоливеа, коме је дотле само контрапункт зујао по глави. А сад, кажу да је учитељица у некој манастирској школи, и да поваздан оргуља реквијеме и мисе. Па онда сирота Нађењка Гарјончикова, која је пола живота оставила ето у том буџаку, и пола луда побегла одавде у Лозану. И сада, таман су сузе пресушиле, и соба се премалала, и намештај се проветрио, ето ти га опет Рус иза паравана!

— Добро, Зоро, да прекинем шалу, видим да ти није право. Али баш стога што опажам да те све то у срце дира, немој да се љутиш, ако ја, твоја замљакиња и матори медицинар пете године, запитам тебе, малог шестомесечног медицинарчића, јеси ли ти баш озбиљно заљубљена у тог Вању?

Зора, црвена и очигледно збуњена због Маричине индискретности, устаде са столице, и добујући нешто по столу расејано гледаше кроз прозор.

— Љутиш се?

— Не љутим се, али ми се то твоје питање учинило неумесним. Таке ствари се не питају. И шта си хтела? Да одобриш, и да ме учиш да волим? Да осудиш, и да ме учиш да не волим? — И Зора нервозно слеже раменима. — Волети оно што се воли то свако зна, а не волети оно што се воли то нико не може. А, осим тога, не знам ни шта да ти одговорим. Не знам

да ли сам заљубљена. Насигурно знам само толико да ми се допада, да сам занесена, и да ме засад усрећава више неки понос и неко задовољство, него нека страст.

— А што си онда мало час плакала?

— Ах, то је одиста смешно било. Не знам ни ја сама. Нагло је дошло пријатно изненађење, јер у том тренутку нисам мислила на Вању; па онда ми је пало на ум да ћемо сутра бити заједно на чају. Па онда, његов грациозни, мили поздрав — и Зора скочи и рашири руке — ах Марице, јеси ли ти посматрала како је златан кад се јавља! Ето ти, тако нешто је морало бити разлог. И најзад, знаш како нерви понекад чудно реагирају.

— Извини, драга моја, и ти и твоје објашњење, које нити може да ме увери, нити може да ме разувери. Радост што је Вања Александрович прошао улицом, кроз коју је и пре тога пролазио, и сваки час може опет проћи; затим, радост што ћете сутра заједно попити чашу чаја, и у ларми разговора и свирке откокетирати један флерт, што сте већ и досад чинили и што ћете извесно и даље чинити; то, извини, није ни уопште, а није нарочито за наше сентомашке нерве толики шок да се од њега бризне у јецање. Него, драга моја, ти си заљубљена у Руса! И што је горе, сигурно је и тебе већ начела она фаталност којом тај чудни, уосталом, морам признати, мили, добри и заношљиви Вања мучи све људе с којима у ближи додир дође.

— Охо, охо, Марице! Је ли то посматрање или искуство?

— Па, помало је и искуство, ако баш хоћеш да знаш. И ја сам једаред јако осетила да он ведри и облачи, да широм отвара срца свију људи, и да би од његовог погледа и трн процветао. Али гле, ја сам се, што рекао Вања, одвише трансплантирала. Међутим, немој бити љубоморна, све су то само сећања. Све је то прошло. Можда стога што је он мени мање пажње обраћао него другима, можда што ми је баш у то време умрла сестра, можда, најзад — Марица је увек волела да се шали — што сам тада била у једном стану без паравана, тек, моје се фантазирање свршило само на једној лепој, драгој успомени. Ја сам филистар, како кажу

људи. Могуће, вероватно. За тебе је, међутим, важно да ти кажем да сам чак и ја могла осетити, да дакле одиста има нека фаталност која иде с тим човеком. Не знам да ли си и ти већ понесена том струјом, и да ли си свесна тога што те је захватило, али ти кажем да нешто има, нешто неразговетно, опасно и тужно, а при том примамљиво. Један чудан одјек остаје иза најлепших његових речи, свака његова мисао одвише се зарезује у човека, и мучи тиме што се даље сама од себе мисли. Неки терет мора да носи на души тај човек, и кад се неком приближи, један део тога терета свали се и на његову околину, а њему као да од тога није лакше. Њега свако мора да воли, а он канда никога не може дуго и јако да воли.

Зора се ђаволасто смешила на Марицу.

— Не верујеш? Добро, Зоро. Дај Боже да ти остане та радост. Али ја ти морам рећи још неколико озбиљних речи. Веома је кратко време како се вас двоје знате, ти не познајеш Вању, а ја бих ти од срца желела да застанеш ту где си, да га боље не упознајеш и да се јаче не заљубљујеш. Намучићеш се, а криза ће доћи. Увек је тако било. Сирота Нађенька! Једнако су ми у ушима њене речи:

— Вања се мора волети већ и ради тог терета што му душу мучи. Он све чини под његовим притиском, он и воли отимајући се од неке страшне силе која њега отима од свију нас. Али дође тренутак кад га страшило обори. Ужас је погледати га тада. Сав усахне од мука, а ником се не тужи. И кад осети да му неко чита из зеница, он лагано склопи очи, и још јаче стегне уста. И док заљубљена девојка која с њим заједно проживи тај тренутак почиње јаче да воли, он, напротив, престаје да воли страсном и топлом љубављу. Кад се опет дигне испод бремена, благ је али хладан, туђ је, други улази у нову фазу свога мучног живота.

— То је тачно, Зоро, јер Нађенька је била и паметна и добра девојка. Вања има таких криза у животу, и кадгод он пада, пада још неко с њим. Он се стога и клони испред пријатеља баш кад му је најтеже. Али ко

би га тада могао оставити! Тако је мио и неодољив, да људи иду к њему и кад их он неће.

— Марице, ти тако говориш као да га још волиш.

— Не, Зоро, ја тако говорим као да тебе више волим од њега, и тако сада и јесте, и веруј ми, не бих желела да икад друкчије буде. Хвала. Ја нисам за сложене авантуре.

— Од када га ти знаш?

— Од пре три године. Пре него што је дошао у Женеву, студирао је у Паризу. Сећам се, кад је дошао, био је тако необичан, тако нарочит. Чим се појавио, замутише се по неколико женских глава на свима одељењима нашег факултета. А Бог зна шта је и тамо било одакле је дошао; Бог зна каква је запараванска чуда тај загранични Рус нарадио и тамо. Чувај се, дакле, мала моја! Ако је истина да сви заљубљени имају крила, ја бих ти саветовала да завучеш главу под крило и да не летиш на руску страну.

Другарице се затим растадоше, свака на свој посао.

Сутра дан, око пет сата пополне, у салону једне Рускиње, старе девојке, која је, изгледа, од моде дошла у Женеву још пре двадесет година, одушевљавала се музиком и републиком, и сваке године, о Дану Савеза, падала у нарочиту екстазу и бацала гомиле новаца на добротворне, наравно швајцарске, цељи, а сву своју словенску и руску делатност сводила на то што је позивала и частила руске и словенске ђаке, — у њеном салону, дакле, врвило је сутра дан од мушких и женских студената толико да најзад није више било места ни где да се седне, ни где да се стане. У сваком ћошку по друштво, у сваком прозору по друштванце, иза сваке палме по двоје осим друштва.

Између два средња прозора стајао је, у читавој капели од вештачки резаног дрвета, скупоцени сат у енглеском стилу, и то је било свагдашње место Ване Александровича. Ако је био сам у посети, и у салону било тихо, волео је да слуша како кроз откуцаје шеталице вечност пева свој одважни мотив. А кад је унаоколо зујао жагор од гостију, ослушкивао је како се тон кла-

ћења губи, и остају само сухи ударци времена и смисла живота.

— Сасвим као у мојој души, говорио би тада. Баш онда кад око мене ври, кад људи играју и безбрижно се смеју, баш онда зацвили у мени песма сумње и чујем само чекиће мисли како обарају и разлажу све од чега живим. Не даду ми да будем млад. Младост је, кад се човек без разлога радује и без разлога може да се смеје.

Домаћица, Ана Васиљевна, није баш много волела кад Вања почне на тај начин да разговара, и обично би тада пронашла неки посао и остављала га са његовим Кољом. Коља, сиромашни један студент, иначе сенка Вањиних стопа и одјек Вањиних речи, био је омален младић, са женским лицем и дугачком косом, доста хабаво, и увек некако летње одевен, ма да је већ по себи био тако мршав да му је ветар дувао кроз ребра. Имао је само лепе руке, али их је увек нарочито сакривао, као да му је драго било да контраст између њега и Вање буде што јачи. Годило му је да не буде ни налик на Вању, који је био поносито висок, додуше такође одвише мршав, али коштат и прав, и чист, са оном нарочитом медицинарском чистоћом која увек мирише на свежу воду, и елегантан, са оном елеганцијом која не зависи од кројача и осветљења, и која не може да се изгужва.

И сада су били један уз другог, на ниској салонској клупици за двоје. Према њима, у фотељама, седеле су Ана Васиљевна и једна пијанисткиња, обе дебеле и достојанствене, обе у свили и чипкама, обе веома љубазне према Вањи, и обе у оном добу кад се престаје удевати конац у иглу, а почиње набадати игла на конац.

Иначе, најшареније друштво и најшаренија конверзација, као обично међу студентима. Од прописних, укусних тоалета богатих Пољкиња, преко страшно фагатираних костима неких Чехиња консерватористкиња, па до оних бедних, седо-црних мушких капута на женским студентима из Русије, било је свих облика и пуних и крњих дресова. Исто тако, као што је било одличних салонских манира, невеште провинцијске скромности и стидљивости, било је и оних, кадгод одвише одрешених, ђачких

опхођења са школских степеница и коридора. Исто тако као што је било таких који су дошли да погледају чај а да се проведу с друштвом, и опет таких који су дошли да погледају друштво а да се проведу с чајем.

— Јако ми се допада, и веома се добро осећам, Ана Васиљевна, кад позовете овако велико друштво. И Вања, одиста, са потпуним задовољством пређе погледом два три пута по салону; а кад се после тога опет окренуо домаћици, у његовим благим очима као да се мало макнула и живахнула она сива загледаност, кроз коју је увек светлела само мисао која тражи и сажаљева, мисао која долази од дубоког разумевања и дубоког гледања.

— То ми је веома драго, Иване Александровичу, то значи да смо данас успели да вас забунимо, да сложимо слику у којој ипак не разумете и не видите све детаље.

— Заиста тако су заграјали, да се збиља не може чути шта им срца бију, и тако се бурно веселе, да се збиља не види, је ли им тешко било изићи из свакидашњег натезања и личних својих брига. Ето таки утисак да ми је увек! Онако, као што каже персијски мудрац, да се не разликују лонци од лончара.

И као да су сви чули Вањине речи, и осетили му жељу, одједаред се сабише у живо клупче глава и руку, слише се речи и узвици, згужваше се одела, уплетоше се погледи и мисли, и у веселом неком смеху сједините се за тренутак душе тих младих људи, тако да се одиста никаквим гледањем није могло пронаћи који од њих ће бити господари, а који жртве судбине и живота.

Усред највећега жагора приспела је Зора. Чим се појавила, пресрели су је узвици, и полетели су јој у сусрет и мушки и женски познаници. Многи су је знали, и многи су је волели. Својом милом појавом, и својом спонтаном љубазношћу, коју је без женске економије просипала на све стране, својом детињастом готовошћу да прсне у смех и да пристане на сваки несташлук привлачила је и погледе и срца својих познаника.

Повисока, добро развијена, здрава девојка, у простој, мало институтског кроја угасито плавој хаљини са

обореном, као снег белом јаком од веза, округлог руменог лица, незамишљених очију, увек насмејаних уста и и равних зуба, који су били тако светли да су се чисто прозирали, са дебелим, по српски, око главе очешљаним црним витицама, та је девојка изазивала жељу да јој човек утисне у руке палицу и шарени обруч, и да се сит наужива гледајући је како трчи за њим кроз шарено цвеће; и чисто је неугодно било сетити се да је то студент медецине, који са озбиљним лицем треба да седне и да научи тај и тај нерв са његових три стотине грана.

Не треба се, дакле, чудити што су студенти, заборавивши да гошћа има прво с домаћицом да се види, закрчили пут, руковали се са Зором и два и три пута, и грајали око ње без краја и конца. Најзад је гошћа доспела до Ане Васиљевне и њеног ужег друштва, и пруживши домаћици обе своје руке, бацила је на Вању оба своја ока.

— Ах, да је сад ту Марица, да може да га види.

Са оном грацијом која чисто мази, а с којом млад човек дочекује жену, ако му је драга, дигао се Вања да поздрави Зору. Рукујући се с њоме, мило ју је гледао погледом који љуби очи, и тек кад је поруменела, сагнуо се да јој пољуби руку.

После кратког разговора, који се водио стојећи, уклонио се прво Коља, да начини Зори места, а затим и домаћица са пијанисткињом, коју је замолила да нешто одсвира.

На широком, црнпурастом челу Вањином лила се нека ведрина, а из чудних јамица, које су му, као неки ожиљци, стално стајале изнад уста, излазила је топлота од које се лако распламсавали његови образи. Још ниједаред није скинуо очи са Зоре, ни тргао поглед из њених зеница.

— Али, Иване Александровичу, што ме тако гледате!

— Морам тако, Зоро Николајевна. Кад вас дотле гледам док ми се очи не уморе, онда на вас падне нека магла, и ви се љуљате као танка грана воденог крина, и увијате ми се око душе, и тада као да мало осећам праву радост. Ви знате, радост, — то је оно што ја тра-

жим! И ако ми ви узмогнете улити радост, ах — и он се примаче њеној глави, с изразом лица који моли — ви ћете ми удахнути живот, ви ћете ми створити срце!

— Шта то говорите, Иване Александровичу! Зар ви никада нисте волели?

— Волео сам. Али без радости. О, ви не знате како је то страшно. Ви чак не знате ни да то може бити. Волео сам страсно, и предано, али све је то пролазило без топлих трагова, јер ја сам нисам могао да осетим радост, а другима сам тиме убијао радост. Али кад овако говорим, ја не мислим на ону обичну радост која је тренутно узбуђење и добро расположење, и пролази с непосредном дражи. Не, мислим на ону радост која је стање душе, на радост у којој човек постаје безазлен и у којој нестаје сумње. На радост у којој нема ниједне мисли! Разумете ли сад? Нико ми није могао дати ту радост која ништа не зна, ничега се не сећа и ништа не пита.... ...Ах, видите, као проклет, ја увек чиним оно што је кобно по мене. Кад год сам некоме признао да не могу да се радујем, тај је изгубио моћ да ми радост даде. Не знам зашто. Унесем на тај начин мисао, заплашим лудо срце, а само у лудом срцу може бити доста топло.

— Иване Александровичу, престаните то да говорите. Шта ће вам та туга на очима и мука на уснама? Ето ја ћу вас развеселити! Ја могу то што ви хоћете, ја се сваки дан радујем, и ја ништа нисам разумела од тога што сте ми рекли. Ја сам сама радост, верујте ми, погледајте ме. Зар не осећате? Ето сад, ја не знам где сам, ја не знам ни да човек треба да зна где је; мени је тако добро, да ме се не тиче да ли сам и пре тога била жива, и да ли сам плакала или сам се смејала у том прећашњем животу. Ја не мислим сада, кад вам говорим, Иване Александровичу, разумете ли ме? Ја не мислим, ја не знам шта је то што волим, ја знам само да сам срећна и радосна. Грејем, певам, сањам, љуљам се на ударцима срца.... Ах, како ми је дивно..... И на њеном округлом, детињски пуном лицу стајала је лепа занесеност прве девојачке љубави.

— Зоро, Зоро, како бих хтео да сам сасвим с вама.

Ходите, седите ближе, гледајте ме, дуже, јаче, још јаче, реците је ли истина да не знате ништа, да не знате шта је сада....

— Ах пазите, слушајте, Шопенов валс as dur, моја музика! Сад ће доћи оно место кад ће поскакати дирке из клавира, и као водопад се просути песме пробуђених и раздражених жица; и одједаред, све ће умукнути као тешким каменом пресечено и удављено... јао..... а одмах затим запеваће опет слатки дискант као хор водених капљица, и опет ће се развити хармонија и набујати занос, и све тако даље, — нема туге, нема празног срца! У трку напред, кроз живот у радост, у радост хајдете, Иване!

— Браво, браво, разлегали се узвици задовољних слушалаца пијанисткињине уметничке свирке.

— Хвала, хвала — клањала се свирачица на све стране. А сад да чујемо и друге — и пође право Вањи. Хоћете ли бити тако љубазни да нам и ви нешто одсвирате?

Вања устаде и поклони се.

— Биће, можда, мало незгодно и по мене, а наручито по друштво да после вас, госпођице, седнем ја за пијано. Но ја ћу учинити веома радо, ако ви то желите. Само бих вас лепо молио да одсвирате још једну малу пјесу док се ја не приберем; Зора Николајевна ми је причала тако чудно лепе ствари. Хоћете ли бити тако добри?

— Молим.

— Ето видите, Зоро Николајевна, и та стара, несрећна девојка, без игде икога свога на свету, која трчи по часовима за неколико франака, и која се вероватно и сада, у овом тренутку разоноде, осећа помало као плаћени музикант Ане Васиљевне, чије пријатељство јој тако често треба — видите, и она, можда, има то што ја не могу ни да нађем, ни да научим, ни да отмем. Требали сте чути шта ми је казала једном приликом, кад сам се ја извињавао да сам рђав интерпретатор велике музике Бетовна и Баха.

— О, господине, говорила ми је, не може рђаво

свирати онај који музику воли и кога она греје. Не, он може само друкчије свирати данас него што је исту ствар свирао јуче. Али у томе баш и лежи највећа драж музике и сва бескрајна радост свирача. Одзвучало је, и нема га више! Обрадовало је срце, и престало је бити! Наново треба да се створи, јер наново свирати, то је наново стварати. То је јединствено у музици! Наново стварам дело од божанских елемената које је велики уметник дао, а стварам га онако како души треба и како срце хоће. Друкчији је Мозарт у пролеће, а друкчији у јесен; друкчије се пева Брамс са живим, а друкчије са мртвим срцем, али све је то и добро и лепо. Јер у стварању је лепота, у чекању да нешто ново буде лежи срећа. Уметник је дотле у правом блаженству радости док дело ствара, а не кад га готово даде из себе. *Чиста* је радост дотле док *не знаш* шта ћеш направити — чујте то добро, Зоро Николајевна.

— Ах, Иване Александровичу, ви сте то сигурно лепше рекли него госпођица сама.

— Не, не, немојте јој криво чинити, она је лепше говорила од мене; она је била уметник и имала чисту радост, јер није знала шта је рекла, или бар, у оном тренутку, није знала ништа више и ништа друго него што је рекла...

— Али пст, слушајте Зоро Николајевна, сад је моја музика на реду. Не знате? Немогуће је не познати Грига. Јесте чули, једаред, па још једаред, свега три тона. Пазите, сад ће покушати да их вариира, да их устала-са, испресавија, да их накити. Али све ће бити узалуд. Умориће се, бациће орнаменте, и одсвираће их поново просто, право, отегнуто. Провешће их саме кроз тишину...

— Јесте ли ви уопште опазили нешто чудно на тим griговским тоновима? Нема их у човечјем гласу који пева. Григови мотиви су делови оних чудних нехотичних монотонија, кад вода клизи, кад кланац хуји, кад се лађа љуља. Представише себи брђанку девојку која у оним пустим планинама гине од чежње. Искраде се ноћу из колебе, и пусти срцу на вољу да плаче док јој се груди не уморе. А кад клоне, и сан полагано дође, она положи главу себи у крило, и јечи оним дугим

уједначеним тоном или мотивом, којим само себе успава расплакано дете, и којим се одљуља и занесе душа расцвељеног човека. Ето тога има у Григову тону. Од тих су тонова сложене оне чудне туге које су монотонија јада, сложено је јечање бола који се не тужи и који ником није тежак. Чиста туга, као што има и чисте радости. Туга која не зна и не мисли. Не зна она сељачка девојка да јој је драги скривио, и не мисли да се срце може и осветити и излечити. То је Григ. Григ је слабост, Григ је мало срце, али он је чиста туга од живота а не туга од смисла живота. Туга која не куне руку што удара, не зна место које боли, и цвили само стога што мало по мало срце не може да пева и да игра.

— О, ви тако чудно умете да искренете разговор и правац мисли. Почели смо с радошћу, а гле куда смо заишли. Заплашили сте ми душу. Зашто сте ме учили да одсад с муком слушам Грига? И шта је то у вама што вам каже шта је Григ, и што вас гони да мислите о ономе што се не мисли, о ономе што само кроз срце треба да прође.

— И ја се то питам, Зоро Николајевна. Али ето, часом ћу вас оставити да испуним обећање; ви за то време уђите наново у радост, а после тога смем опет к вама доћи, јелте да смем?

Зора је употребила прилику да поправи грешку што се и сувише одвојила од осталих својих познаника, и покушавала је што више, и са што више људи, да разговара. Али брзо ју је прекинула општа пажња пред Вањину свирку. И она сама сва је застала на његовом лицу, и на његовим рукама, које су дрхтаво пипајући тражиле право место где треба дирнути коштану плочицу, па да се жица до срца затресе.

— Вања, хоћеш да нам кажеш шта ћеш свирати? — примаче се Коља, сав срећан што он не зна ниједну ноту, само да му радост и понос због Вање буду што већи. — Знаш, нисмо сви тако искусни да погодимо шта се свира, а још мање тако музикални да нам уопште није потребно знати какво име носи оно што се свира.

Вања климну главом на свога друга, и дохвати

љубазним погледом, како је само он умео, сваког појединог у друштву.

— Не знам сасвим тачно да ли сам чуо, сневао или доживео песму коју ћу покушати да свирам:

Шуштала је трска и сита, љуљали се зелени таласи, и питали су где је младо девојче, лепа Надија.

Као рањена тица је крикнула, и с крвавим крилом у језеро је пала.

Баш кад је шума олистала, дигла се на њу завист целог села. Трњем су јој ископали очи, блато су бацали у росу на крину.

Запевај сузе и уздахе, мирна, зелена водо! Нека шушти трска, нека бије талас.....

И по свима октавама клизнуше Вањини прсти. Хаос тонова се дигао, угрејан његовом песмом, и мотив за мотивом је извирао и нудио се да преприча причу. А Вања их је смиривао и гонио од себе, и рукама тражио и душом звао нешто друго. Дуго није хтело да дође. Око његових уста се видела невесела сенка, и сви су, прибијајући се једно уз друго, осећали муку свирача који своју песму не може да нађе.

Одједаред, преко ситних хармонија личних човечјих болова дошао је велики акорд чисте туге. Чисте, као жалост слепог човека који никад није видео оно за чим плаче. И као из оргуље, јечали су из клавира они дуги тонови који неће да се сврше. Тонови чисте туге, која је исто тако велика као и велика радост, јер пева и ништа не одриче.

После Вање нико више није свирао, али нико није могао ни да заборави оно што је чуо. Покушавали су да окрену тему разговора, да заметну шалу, да одиграју какву несташну друштвену игру, најзад, да једу и да пију, али прекинути ритам веселости није хтео више да се јави. Све се некако увукло у себе, откинуло се од друштва и од спољашњег живота.

— Ви, чаробниче, шта сте то урадили? Опет сте натоварили сувише велики терет на наше мале душе — чуо се глас једне несташне Пољкиње, која је обично њихала као скакавац, а сада није могла из фотеље да се дигне.

Друштво се разилазило, скоро сви одједаред, свако надајући се да се разоноди у лепој зимњој вечери, под звезданим небом. Пошли су у групама у шетњу; али једно по једно се предомишљало и одлазило кући. И тако се и опет у свима правцима ђачкога света разнело питање, каква трагедија је у том Русу који кињи људе а мора да се воли.

* * *

У хукњави и у сталном жагору се продужавала зимска сезона, као што је то обично по великим градовима где је препуно људи и новаца, где и дању и ноћу има пуних кеса и одморних темперамената. Све је осветљено, свугде је наложено, свугде има гостију, свугде неко некога чека, свугде се пуши чај и отклопљен је клавир, и по свима будоарима горе само ноћне светиљке, јер су књиге негде на дну ормана, а у полумраку се лепше ћерета и сања.

Кроз тај луди карневал великоварошке зиме летела је и Зора, и вукла за собом и Вању, и губила понекад себе, и губила понекад и њега. Пуна маловарошке забезекнутости, радовала се као дете студентској слободи и ускомешаном животу, и себично жалила покварене дане, и горко плакала што Вања није у свему с њоме.

— Ја то не могу да поднесем, то је мучење људи и мучење себе. Свака роч му је болесни бол, од којег човеку срце пуца. Кад те погледа оним добрим својим погледом, тако је као да те моли за утеху и помоћ, а кад хоћеш нешто за њега да учиниш, он маше главом, као да су то све узалудни лекови за његову тешку рану. Ја га гледам, а он као да ме не познаје; ја му пружам руку, а он као да је се боји.

Али, млада, здрава, радознала и жељна, Зора је сутра дан опет пролазила улицама трком, очима и срцем грабила све што се може узети, и као дете се бацакала по кревету: кад ће већ доћи то сутра.

— Не могу да јој се надивим, Коља. То је жеђ какву ја још нисам видео, жеђ која чисто и теби грло суши. Кад је сретнем на улици, лети ми у сусрет и поздравља ме и рукама и главом. Загледа ми се у очи

као да ништа друго осим мене не зна, а при том игра с ноге на ногу, и пита ме стотину ствари, и у исти мах и цео остали свет види. Као каква шипарица која од обести не зна шта ће. Пљеска рукама кад нечије псето скочи преко штапа, зацени се од смеја кад глуви кестенџија натрашке одговара, и на очиглед човеку с прста порасте кад је неко позове на игранку. — И Вања се сав разведрио, гледајући у мислима своју Зору.

— Чини ми се да ми давно није било тако добро као сада. Мирнији сам, лакши сам, кад спавам ја се одмарам, а кад се пробудим волим што сам жив.

— Браво, Вања! Тако те волим. Хвала Богу те је та девојка погодила пут у Женеву и у твоје срце. Збиља. Реши се једаред да учиниш нешто неочекивано, нагло и одважно. Изненади једаред и те твоје мисли и себе. Нека буде готов чин пре него што стигну скрупуле и питања. Мисли ће се застидети, кад стигну да мисле оно што је и без њих и смишљено и учињено. Тако нешто треба да покушаш. Да изиграш те мисли баш онда кад се не надају. Ето, ове године ћеш свршити, а најзад, не мораш ни свршити, ниси сиромах. А Зора Николајевна сигурно не осећа нарочити позив за каквог шпиталског секундариуса..... узми је, Вања, врати се у твоју зелену губернију, и нека ти Зора целог века скакуће и тапше од радости што сте се нашли.

Коља је са изразом забринуте доброте гледао у свог друга, и чекао да види и чује веселост или бар шалу. Али Вања је ћутао, и постепено је добивао изглед који је Коља тако добро знао, а тако му је тешко било што га знаде. Чудна загледаност у очима, крута и ако блага мирноћа црта, и тешка, уморна нека притиснутост живота.

— Нешто нисам требао рећи, је ли Вања? Шта ти је? — питао је Коља с нежношћу и молбом у гласу.

Вања је још неко време загледано ћутао.

— Ни у чему ниси погрешио, Коља. Још пре неколико тренутака, ни ја сâм не бих могао наслутити да ће твоје речи овако утицати на мене. Можда би боље било да ниси говорио. Међутим, то би само за овај моменат било пријатније; ствар би остала оно што је и

била. Да, мој драги Коља — и Вања седе ближе своме другу.

— Видиш, рекао бих, да никад нисам више волео Зору Николајевну него баш сад, баш данас, баш у часу мога разговора с тобом. Ипак, чим си исказао што ти је на срцу лежало, ја сам знао да то никад неће бити. Не може бити. Знао сам чак и то да и не желим да се то деси. Зашто? Зато што је код мене свака појава живота само преобучена мисао; чак и инстинкт је код мене тек шарена чаура коју не само да прогриза, него ће је и прогутати мисао која у њој живи. Ништа ја не могу извршити, а да ме не претекне песница мог свезнајућег бога. То је ужас, Коља, кад је мисао бржа и од жеље. Ти не можеш себи представити колико снаге треба да се то сноси и да се даље живи. Веруј ми, да сам одмах сада, у секунду твоје речи, могао узети Зору за руку и поћи с њом пред олтар, опет не бих утекао испред свог проклетства. На пола пута, на прагу куће или цркве пресрело би ме оно што ми не да веру и радост да живим; обрвале би ме вечите, страшне и наказне мисли које све знају и све питају, и смирују се тек онда кад радост мртва падне и варка гола лежи. О, ти не знаш каква је то анатема.

— Брани се од проклетства! На свачијем животу стоји знак муке, па зашто да си баш ти онај који завиди и сиротује.

— Зашто? Рекао си зашто. Зато што сам сиромах и празан. Мисли су ме изеле, начиниле ме гладним, жедним и сувим. Ништа не могу лудо, безразложно, без критике и без страха да волим, јер све знам. А ништа нисам окусио од онога што знам. И зато немам отпорне снаге и борбене воље, и зато мрзовољно презирем и тамо где дајем и тамо где примам. Мисли су црви на мојој младости, оне су црне пијавице на свему добром што се у мени крене. Ја ћу полудети, Коља! Ту, видиш, на овоме месту, пече и врти мисао да нема радости у животу. Удара ме по мозгу кад год се мало занесем, буди ме из сна кад год очи склопим, и не једаред ми је дошла лудачка мисао да савијем, главу под ноге и да из-

газим све што је у њој, јер мени се живи, мени се радује.... стењао је Вања скоро плачним гласом....

— Верујеш ли ми да ни за један тренутак не могу своју свест да сјединим са свешћу других људи, да се ма за часак потпуно смијем са онима које волим. Да будем део општег живота, без личних рефлексија, да не *мислим* о ономе што други осећају него да осећам с њима, да се одморим једаред, не осећајући да сам друго и друкчији од људи око мене.

— Али ја то не могу. Ја сам од сваког човека одељен по једном мишљу, и никога не могу да загрлим због страдања и гадости у мом личном животу, који час варварски отима да се што себичније сам наживи, час опет сам себе разједа и кида у одговорности, кајању и стиду.

— Пођем, пустим се животом других људи, али испаднем из њега. Уђем у коло где људи загрљени певају кад им је добро, а једно друго придржавају кад невоља међу њих зађе; али одједаред се откинем, и стојим ван кoли, и видим и знам све. Видим моћне и немоћне, оне који носе и оне који су ношени, и коло за мене више није ни слика, ни веселье, ни утеха, ни вера. А ја сам? Шта ја сам имам? Измрцварену машту, одрицања и сумње. Ја сам самоћа, а самоћа, то су мисли а мисли убијају радости и убијају срце....

— Коља! — шаптао је Вања ужаснуто, — ја не могу да осетим ниједну радост, ја не могу да дам ниједну радост. Ја сам несретник и проклет! Ја сам изеден од мисли! У мени не бије срце него куца мозак! Ја немам срца, Коља! — дрекнуо је Вања.

У очима су му искакале искрице крви, а као смрт бледо лице његово грчило се од лудачких мука.

* * *

После тога разговора Вања је све више тонуо у чамотљиво своје стање, и клонио се и друштва и појединих. Почео је опет један од оних страшних периода у његовом животу кад је будан и дању и ноћу. Кињио се да веже своју свест и своје нерве за нешто живо. Лутао је по улицама, тражећи да га покрет, шум, сцена и ко-

медија живота засмеју и заведу. Покушавао да буде наиван, да прими доброту људи, не видећи из чега се састоји, да учини доброту људма, не презирући се што није сасвим анђеоским рукама принео жртву. Да престане да зна. Да не види крај пре почетка, да не буде мртвац пре но што је био луд. Да има обично, мало, тесно срце, са оним тамним буџацима где има и зависти и сујете и себичности, али срце кроз које никад није духнула бура памети, и казала да су нечистоће нечисте, и покварила радост од доброте, научивши доброту да сама у себе загледа и види од чега је.

Са Вањом је страдао и Коља. Невидљив и нем, пратио је свога друга и дању и ноћу, и осмехивао се на њега мученичким осмехом добрих људи, кад хоће да сакрију бол пред оним који га задаје.

— Да ли ја волим људе са којима живим? Је ли то љубав, кад размишљам о смислу њихова живота? Ја више знам о њима него они сами, ја им више добра желим него што им треба, ја им више чиним него што је њихова највећа жеља од мене. Али нешто мучно и хладно има у томе. Ја то не чиним волећи људе због оног што је живо у њима, ја то чиним жалећи их због смисла њихових живота. Ја увек знам пошто је који акт живота, и пошто је радост, и ако је јефтина, ја је презирем и гнушам је се, а ако је скупа, ја патим, жалим, огорчен сам и утучен.

— Ето, Коља ми је милији од рођеног брата, душу бих му дао, кад би само хтео да је прими, али ја од те љубави не осећам ону просту срдачну радост што усрећава људе које веже и ако су несрећни. Моја љубав у сваком тренутку зна цео живот Кољин, и снуждена је због онога што је у њему, и пропиње се да види у даљне године његове будућности, и мучи се да га заштити од беда које ће тек доћи. И тако развучена, проведена кроз све оно што памет знаде, љубав престаје бити страст и импулс, а постеје светла и племенита мисао која понекад још више мучи него обична сива мисао свакидашње нужде.

— Тако сам и са Зором. Последњи пут кад сам је видео, била је лепша и боља него икад, јер је била тужна

због мене. Али није могла да ми расеје поглед, није могла у коло свог живог живота да тргне и моју савест. Било ми је тешко. Мучио сам се да будем што више у њеном духу, али у мени се нешто збивало, и притискивао ме је неки чамотљиви умор. Осетио сам како растварам чари и драži наше љубави. Мећем мисао и на њу, питам се и сазнајем. Нешто ситно и незанимљиво је падало око нас двоје на земљу, и најзад сам видео пред собом само жену, и стидео сам се од онога што ме је занело, и бацао сам на Зору кривицу нечег недостојног и ниског.

— То је лудило! Шта је то што ме одваја од људи које волим? То није мисао о појединцу; то су мисли у опште које ме изможде и исхладе, и ја одједаред осећам страх и сумњу пред човеком који не зна ни да страхује ни да сумња. Можемо ли ми заједно живети, они који мисле о животу, и ја који мислим о смислу живота. Живот је дар Божји, а смисао живота је проклетство. Само живот се може волети и у себи и у другом, а смисао живота води мучној љубави без радости и жртвовању без циља.

Пуних десет дана није се Вања видео са Зором. И она је сиротица много страдала, и ако из других разлога. Писала му је једаред, сузно, болно, и метнула га на страшне муке, осуђујући оно што не може да схвати. Она није могла разумети да има људи који носе немогућности у срцу и души, и које живот коси и сатире и кроз оне који их воле и часом у прави живот понесу. Вања јој је одговорио дугим писмом, молећи је да се не срди, и да буде стрпљива и себе и њега ради. Али њене мисли су и после тога биле далеко да схвате његово стање, а њен темперамент је брутално одбацивао могућност да из младог човека ма шта може исисати вољу за вољењем. Сасвим се променила за тих десет дана. Од девојчице која је била дете постала је девојка која се осећала женом. У чисто њено лице уписале се прве црте страсти, и несташна шипаричка љубав, наишавши одмах на тешкоће и искушења, удубила се у страст која не цвета него зре, и која отима од живота оно што воли.

Лутала је улицама и тражила прилику да се с Ва-

њом нађе, али узалуд. Он није излазио. Најзад се решила да потражи Кољу, и да лукавством испита где се Вања може срести. Али Кољу није требало таким мислима дочекати. Добри тај младић разумео је одмах Зору, и готов је био да јој помогне у свему што би добро дошло његовом несрећном другу.

— Немојте га осуђивати, Зоро Николајевна, ви не знате колико се он бори против те своје душевне немоћи. Он је у тој својој несрећи канда још бољи него обично. Мекан као душа, готов да се прокуне што друге људе мучи, са тугом на лицу и болом у мозгу, он је као светац кога неке демонске силе искушавају и кињe, а нико не може да му помогне. Можда ви? Покушајте. Пред вече обично изиђе да прошета, али само улицом у којој станује. Дочекајте га на горњем или доњем углу, али будите благи према њему. Он не може друкчији бити док то зло не прође. Он је, можда, болестан, несретан човек — говорио је Коља више за себе, с ужасом на лицу.

После седам часова у вече стајала је Зора на углу улице у којој је Вања становао; била је узбуђена, разравнотежена, сва кренута из обичног живота.

— С Марицом сам се неколико пута споречкала, избегавам је, на предавања не идем, ништа не читам, и сад, ето стојим на ћошку, сама, и очекујем и вребам студента, студента који ми се уплео у живот и сада ме канда више неће, — врзло се Зори по глави, и узнемиривало јој живце.

— Требало би да сам мирнија, озбиљнија. Силом се ништа не може. Можда претерујем, можда ће Вања опет бити као и пре.

Кадгод би јој светлост фењера пала на лице, тргла би се, и поплашено би се повукла у таму. Нечега се стидела, осећала да то није место где треба да стоји; полазила, па се опет враћала и остајала. Часом се подавала бризи и страху због Вање, часом је освајала сумња и љубомора.

— Зоро Николајевна! — зачу се Вањин глас с оне стране одакле му се она није надала. Откуд ви овде?

Стојите. Чекате нешто? Ах, наравно, ниste ми веровали и ниste ми опростили, прочитавши моје писмо.

Зора, сва збуњена, постиђена, једва је смела да погледа Вањи у лице. Толико је ипак видела да је то болестан човек у чијим очима гори светлост неког другог света.

— Извините, Иване Александровичу, ја немам ни снаге а, рекла бих, ни довољно доброг васпитања да се савладам, и да осетим меру колико се сме у живот другог човека ући и са најбољим намерама. Али има случајева кад се све то може опростити. Кад човек пати и страхује. Иване, шта је вама? Шта је с вашим здрављем? Шта сте урадили и од себе и од мене? — И по гласу јој се осећало да је гуши задржавано плакање.

Настао је мучен тајац. Тешко оно ћутање које прекида сваки контакт. На Вању је пала пуна светлост, али је његово лице ипак било мрак и тама.

— Не знам, Зоро Николајевна, није ми добро, боли ме нешто у глави. Зар вам нисам писао да будете стрпљиви док не прође.

— Али како да се умирим, кад сте ми одузели сваку могућност да измерим невољу, и да се утешим бар оноликo колико могу. Одједаред, без неких очигледних или мени познатих узрока, ви сте се повукли, сакрили сте се, казали сте тиме да ја не могу ништа учинити да вам буде лакше, и да не осећате да је и мени тешко кад је вама тешко.

Вањи су дрхтале ноздрве, и видело се да једва савлађује бол и нестрпљење што га гуше.

— Ви сте озлојеђени, Зоро Николајевна. Ви силом тражите увреду и кривицу. Не, у овом случају нема никакве кривице, нити ће је, ма како да се ово међу нама сврши, бити. То је оно што је ужасно! Зар ви то не осећате да ја нисам крив!

— Иване Александровичу, стишајте се, молим вас; опростите ми, али ја вам морам рећи да вас не разумем. Зар нема начина да будете једноставнији и непосреднији према мени? Ја разумем да сте болесни, али не разумем зашто хоћете да сте далеко од мене. Реците ми нешто одређено, фикат.

— Бојим се, и Вања се болно смешио, да вам ту жељу нећу моћи испунити, јер ја сâм не представљам факат у животу. Ја сам несрећен и растресен. Моје мисли и осећаји не могу ни драговољно, од љубави, ни недраговољно, по закону, да се вежу за једну чињеницу коју сваки човек треба да представља. У томе је велики бол, Зоро Николајевна. Ја имам и мисли и осећаја, али ја немам огњишта у мислима и у осећајима, јер ја сам нисам огњиште. Немам где да окућим и да угрејем оно што кроз мене прође; да од мисли начиним доживљај, а од доживљаја радост, *моју* радост. Ја стога од свих ствари осећам само чежњу. Ја сам путник и у животу, и у срцу и у души. Ја сам све видео и све знам, и све ме је задивило и све ме је растужило, али ништа није постало моја радост. Нема огњишта у мени, и мисао иде даље. Нема оне ускости у мени која је вруће гнездо топлоте и среће.

Зора је оборила главу и ћутала. Она је друго нешто желела да чује, друго нешто је очекивала од састанка са Вањом.

— Хоћете ли да мало ходамо. Зоро. Незгодно је што стојимо на углу — и Вања, насумце, скрену у неку споредну улицу, а Зора је механично корачала уз њега.

— Пролазите, рецимо, кроз башту, говорио је Вања даље, и осећате да пирка онај сасвим мали ветрић који нема ни даха ни гласа. И мило вам је: гле, лаки зефирић који неће ни травку да задрма, ни косу да ми распири. Тако остаје тај ветрић у души људи који мисле о њему онолико мисли колико им за радост треба. Али ја идем даље. Мени је тај ветрић песма која је проклета да онеми, да лута и лепрша, и да никад више не изиђе из ње глас којим би душу своју привезала за бол или за лепоту. Али мисао моја иде још даље- Мени се чини да у том чудном ветрићу који не може ни да дахне ни да падне, да је у њему симбол нечије пусте и мучне самоће. Ја сам тај ветар. Ја сам тако сâм као тај ветар у пољани, којем не чини радост ни да испечену траву расхлади, ни да дрво из корена ишчупа.

— Ја мислим, Иване, да ви одвише потанко знате тешке своје часове. Али ви морате имати и момената

ослобођења од тог страшног робовања, или бар момената борбе да ствари и вама буду ствари а не утваре и симболи.

— Имам их, али на крају крајева ипак долазе ове свирепе победе које ме убијају. Не знам како да вам то кажем. Јесте ли видели како поток кривуда, жури и савија, а ливада га стеже, и с њим зајерно трчи и не да му утећи. Или кад брдска река тражи море, а стене се сужавају и даве је између себе, и бацају за њом тешко камење да је задрже или заспу. Тако је и са мном. Увек ми се руке укоче кад хоћу нешто да загрлим или да узмем; а у камење претворене моје мисли засипају срце кад бесмислено хоће да воли и да се весели.

— Пустите друге људе да вас отму, кад немате довољно снаге и младе маште да се сами спасете. Зар ви не видите, немогуће је да не видите, да привлачите људе, да има много људи који вас воле, поносе се вама, којима је добро уз вас, и ако ви кажете да немате огњишта. Предајте се њима, не склањајте се, не бегајте од сиротог Коље и од мене. Не може бити да сте осушени трн, кад ми сви видимо у вама и боју, и сјај, и светлост.

— Може бити, Зоро Николајевна, смешио се Вања болно, али онда ја, несретник, не осећам да цветам.

— Иване, смилујте се, не говорите тако. Не могу да верујем да нема ниједне мисли која би вам из срца изишла, и да нема ниједне слике живота која би вам ма најмању, али чисту радост дала. — Погледајте ове ниске кућице сиромашних људи, и оно дућанче, осветљено петролеумском лампом, како дрема, како је дискретно затворило само половину врата, јер зна да треба још да стигну оне мале повезане девојчице које нестрпљиво очекују оца да донесе што треба за пазар. А кад и оне прођу, приклопиће се и друга половина врата, али кроз пукотине ће се видети да лампа још дуго чкиљи, што значи да суседи и ноћу смеју покуцати на прозор ако каква нужда дође. Пада ноћ. Спуштају се завесе, забрављају се ниске капијице, затварају се врата од спаваће собе, да сва топлота остане у трпезарији, разговара се, дрема, сви у исти мах лежу, и деца су сретна што је ту тата и велики брат, и што чак до сутра ујутро

нико неће из куће изићи! . . . . . Или у вашој домовини, Иване, на вашем малом добру, знате како сте ми причали. Као муње севају косе кроз класје, и земља и покошено жито миришу на нађве, сунце жеже и ори се песма сељака. А ноћу, кад млака летња месечина прелије двориште, ви загрлите велико своје псето, и дуго не спавате, и слушате ркање уморних жетелаца, и влажно жватање коња, и пригушене шале девојака и момака . . . . . Ах, Иване Александровичу, кад мисао дотле дође, она се прегреје, разлије, отежа, не може даље, и онда пламти у њој оно што ви зовете огњиште у човеку, и око тога леже сретна душа и опијено срце, и блажено, тихо вам се дижу груди оним мирним дахом који не излази ни на нос ни на уста.

Застали су, и Вања се, с неким усхићењем, загледао у лепе светле очи Зорине, и дуго јој држао топлу, уздрхтану руку. Али око његових очију стајали су црни колутови, и његова срећа је опет видела даље од себе.

— Иване, погледајте мене и погледајте себе! — говорила је Зора узбуђено и застрашено. Не, немогуће је! Нема мисли, има само жеља. А младост нема жеље која није слатка, а нема слатке жеље коју лепота не може испунити. Иване, ви сте . . . . кад проговорите, све се ствари радују вашој речи, кад пођете, цвеће вам се клања у сусрет! Зар ви не осећате шта је у нама, зар не знате да је наше све што живот може дати. Ми смо лепи, Иване. Ми, само ми лепи можемо бити срећни, јер само нама је дато да имамо сву жеђ живота, да пробудимо сву жеђ живота. Само ми можемо безгранично и без мере желети, јер ми смо и у тренуцима грча још лепи, и ми се никада не морамо ни замислити ни згадити. Не гледајте у земљу, Иване, гледајте око себе, тражите, радујте се, узимајте, говорите речи уживања, јер наше је све што је лепота живота . . . .

— Зоро Николајевна, престаните, престаните, молим вас, мени је чудно на души, ја не могу с вама. Не, не, човек се понекад и од среће ужасава. Не могу. Бар сада, данас, растанимо се, ја не могу с вама. Мене узнемирују ваше речи, туђе су ми слике ваше маште . . . . Шта

вас је баш сад тако узбудило, кад пред вама стоји човек кога сенке гоне, и у чијем трагу нешто мртво лежи. Опростите ми, ја морам ићи, мени је тешко.

— Ви идете, ви ме остављате — скоро је викнула Зора, и на њој се показа онај немирни, грабљиви израз лица заљубљене жене, коју у срцбу баца неодазивање на ласкаву реч љубави, и која се гнуша сивог одрицања што дави живот.

— А знате ли ви да људи узимају оно што хоће. Знајте да се узима оно што се воли, или се уопште не воли. Узима се, овако или онако, силом, мржњом, осветом.

— Али тада је и ваша несрећа близу — пробила се оштра реч из несрећног Вање, који је дрхтао као ластар на ветру —, јер се нехотице брани и онај за кога није штете, да га узму. Бежите, Зоро, да не видите зло у свој његовој страхоти. Ја сам онај што трује! Ја ћу и у вас бацити оно што је ужас. И у вас ћеући мисао која исисава све што је у човеку живо, и која најзад прождире и свој сопствени престо, разорава свест и памет....

Зора је изгубљено зверала око себе, и није чула ни једне Вањине речи. А њему је глас сасвим промукао и знојило му се чело. Најзад се тргао.

— Зоро, за Бога, шта је то што ми чинимо. Дајте ми руку, опростите, и заборавите.

И Зора је дуго осећала топао, али мекан и малаксао стисак Вањиних руку.

— Сад морам ићи, зло ми је, у глави ми је сасвим необично тешко.

— Иване, ја не могу... и Зора бризну у плач. Али Вања није могао више да се осврне. Смркавало се око њега, и он је трчао кући, држећи обема рукама своју болну главу.

* * *

Сутра дан се Вања није дизао из постеље, и тужио се Кољи да га на једном нарочитом месту боли глава, и да му је мука.

— Не могу се дићи, Коља; види, све се дрма и љуља, како могу онда ја стајати..... Ништа више ја не могу

поднети од живота. Ни добро ни зло. Добро не може да ме обрадује, а туга ме је тако измучила да почињем да је мрзим. Осећам како ми се живци стегли у клупче, и осећам како све што је добро у мени жели да умре. То је крај, Коља, даље се не може.

Пред вече му је било још теже. Претурао се по постељи, стењао од бола и немира, узимао главу у обе руке, и сакривао своје згрчено, искривљено лице испред Коље. Око поноћи се мало смирио. Истрошила се и мишићна и живчана снага, и, савијен у котур, лежао је Вања као гомила изгаженог меса и костију, а на упаднутим, склопљеним капцима стајале су му модре сенке као бакарни новац на очима мртваца.

— Мени је сада лакше, шаптао је болник. Хвала. Иди кући, одмори се мало, па сутра опет дођи.

Коља му је метнуо руку на главу, и ниско се спустио до њега.

— Ја бих више волео да останем код тебе. Ето прилећи ћу ту на твоме дивану.

— Ту се не можеш одморити. Иди, Коља, молим те. Мени је боље. Осећам како излази из мене болест и мучење, и тече као река, и погле, у средини реке тече и моја душа. Носи је вода, пролази тихо испред мојих очију..... Сад иди, Коља, хоћу да спавам. Због ом.

Вања је одиста заспао, али испод одшкринутих капака видело се да очне јабучице нису мирне, а кроз отворена уста излазио је мучан, гласан дах тешког болесника. Грчио се од зиме, а глава му се купала у зноју. Мокра коса се разделила у влажне, хладне чуперке, и лепила му се по челу, слепим очима и око ушију.

Одједаред, нестало је његове обичне собе, и пред њим се отегао грдно дугачак ходник, и оданде, са противног краја, устрмио се и јури на њега бесан пас, крвавих очију и разјапљених вилица у којима се светлели зуби. А између њега и псета, гдегод је било места на поду, једно уз друго су лежала голишава тела мале нејаке дечице која још нису проходала. Пас скаче преко њих, а деца се бране, плаше и вриште. Вања, избезумљен од ужаса, скочи, али са постеље није смео да сиђе,

јер му се привиђало како сваким својим кораком гази и убија малу децу, и чинило му се да чује како се ломе ситна њихова ребра, и види како лије крв из згњечених нежних груди. А пас је већ био сасвим близу. С урликом и бесом се бацио на постељу, а Вања, у самртном страху, стеже песницу и сјури му као гвожђе укочену своју руку дубоко у ждрало. Нешто пуче, пас се подиже на стражње ноге, паде на Ваљу, и стаде га грепсти шапама и ударати главом на којој је немоћно клепетала пребијена доња вилица, а из уста прскала и цурила пена, пуна отрова и крви.....

Затим, степенице једне високе куће, беле, тврде, од тесаног камена, а у приземљу патос, поплочан опет хладним мермером, глатким као стакло, и нигде живе душе. А у врх степеница, сама, игра се мала девојчица пред гвозденом оградом кроз коју сваки час може пасти. Игра се безазлено, и Вања види да ће се сад, сваког тренутка, срушити доле са четвртог ката. Он је далеко; викати не помаже, јер је то мало дете које не разуме говор; док он стигне до детета, биће касно; ако зазвони, истрчаће мајка, цикнуће, и дете ће се од страха стропоштати. И онда ипак полети уз степенице, осећајући да му се коса диже у самртном страху. Али у оном тренутку, кад је пружио руку да дете задржи, одједаред, тресак лубање о камен, и просуше се мозак, очи, коштице главе и пребијене руке и ноге....

Бедни Вања се тада трже, са урлавим вриском се сруши с постеље на земљу, и ударивши се тешко по глави, остаде лежећи на поду. Час је јечао, час је цикао шкрипећи зубма, час је опет стењао, као да се са смрћу гуша, а удови му се тресли нагло и снажно, као да ће се са сваким трзајем распасти цело тело.

* * *

Око осам сата ујутро дошао је Коља опет. Нашао је свога друга мртвог, са крвавом главом на крвавом узглављу. Вања се убио. Лежао је сав изгребен, изударан, са ужасно намрштеним лицем. Намрштеност се није изгубила ни кад се тело потпуно охладило. Намрштен је отишао Вања Богу на истину.

ЗИМСКЕ ПЕСМЕ

од

МИЛЕТЕ ЈАКШИЋА

Ова тишина

Ова тишина долази од магле...

Ко привиђење лака, млечно-бела,
Она силази с тајанствена виса:
Предео гледа иза њена вела
Ко бледе црте старог живописа.

Она се тихо, нечујно комешa,
Пуна ћутања и ледене језе
И о предмете милијарде веша
Иглицâ, којом ту тишину везе.

Она све боје брише, звуке гута...
Без покрета се под њом гране сагле;
Све ћути, стоји када она лута...

Ова тишина долази од магле.

Распеће

Беле се поља из вечерњег мрака...
Зима. Крај пута црни се Распеће,
Крст од камена; с два његова крака
Снег се прелио у кристалне свеће.

Мртав Спаситељ тек што је издано,
Као да су га мало час распе́ли:
Око њега је тужно и свечано
По пољу што се жалостиво бели.

Он је остављен. Нигде једне душе...
Каткад прошапће уздисање мукло
Ветра; путеве снегови засуше,
Све се у топла склоништа повукло.

Тек један човек, старац браде седе,
Одрпан просјак, путник један стари,
Ко привиђење, симбол људске беде,
Уз Распетога као да стражари.

Он је уморан стао у подножје
Крста, да спусти онде јаде многе —
Он с тугом гледа бледо лице Божје,
Крвава ребра и руке и ноге.

Охрабрен мутном утехом и надом,
Одбачен судбом, прогоњен животом,
Он би живота да да̂ Богу младом
Тихом жалошћу, душевном топлотом.

Док је Он тако остављен од свију,
Несретни Њему дижу сузне очи:
Душе се њине око Крста вију
Ко зелен бршљан по надгробној плочи.

Усамљена кућа

Она тамо сама кућица у пољу,
Изгубљена, изван друма и путева,
Што у сметовима белим затрпана,
У пуст видик гледа и о нечем снева —
Изгледа ко да је прогнана из села
Или да је нека мисо ту довела.

У њој човек један целе зиме гледа
Беле магле што се полагано крећу
И блуде ко у сну: слуша глас мећава,
Зимњих бура̂ што му колебу облеђу —
Ко зна шта ли њега из села домами
Да се у тој пустој равници осами.

Он отуд посматра, види мртву земљу
Коју обавија бео покров смрти:
Ухом лови задње гласове живота
А оком на мутној хоризонта црти,
Ко сиве костуре, низ голих дрвета,
Далеке утваре ишчезнула света.

Свуд је тихо, бело... све је чудно тако
У около, куд год нем поглед обрати,
Ко да је пренесен у царство чудеса:
Преображен гледа предео познати —
Преображен и он себи самом бива:
Под копрену белу што земљу покрива.

С прошлошћу природе сахрањује и он
Старе успомене; ново доба сања,
Друга осећања; назире у духу
Једну бледу зраку далеког свитања,
Кад ће свет у новим бојама да плане,
Зора нових мисли у њему да сване.

Ћути и нада се — и његове наде
Убиствена студен ни смрт не обара:
Слути нови живот што се у дубини
Земље — у дубини њега самог ствара...

Ћути замишљена кућица далека
И човек у њојзи што пролеће чека.

ПОЛИТИЧКИ И КУЛТУРНИ РАЗВОЈ МОДЕРНЕ ХРВАТСКЕ

од

ЈОВАНА РАДОНИЋА

□ □

Односи између Угарске и Хрватске последњих година занимају не само политичке и образоване кругове у тим двема земљама, него су они предмет пажње и културнога света на Западу. Ну шира образована публика већином не може тачно да схвати природу тога државно-правнога односа, јер јој није јасан развој политичких односа између Угарске и Хрватске. Не познавајући историјски развој угарско-хрватских односа, не могу ширн читалачки кругови тачно знати како је постала модерна Хрватска, нити разумети интелектуалне и политичке идеје у којима данас живи Хрватска. Заслуга је хрватскога академика и професора Д-ра Ферде Шишића да је недавно у опсежном делу врло лепо и тачно приказао политичку еволуцију модерне Хрватске све до половине XIX века.[1] Вредност овога дела, огледа се нарочито у томе што је оно израђено на основу силне архивске грађе хрватских, угарских и бечких архива. Оно је, боље него и једно од сличних дела, умело да прикаже живо и пластично историјски развој угарско-хрватских односа, а када нам писац у завршној свесци буде приказао хрватску историју све до наших дана, биће нам садашњи угарско-хрватски политички односи сасма јасни. Желели бисмо да писац у завршној свесци обрати више пажње унутрашњој историји Хрватске, на-

[1] *Hrvatska povijest.* Treći dio. Od godine 1790 do godine 1847. Napisao Ferdo Šišić. U Zagrebu. Izdala Matica Hrvatska 1913 8⁰. 511.

рочито њеном економном развоју, јер у спору Хрвата с Мађарима економни моменти такође играју велику улогу.

I

После битке на Мухачком Пољу 1526 остао је угарски престо упражњен. Аустријски надвојвода Фердинанд, позивајући се на раније уговоре (од 1463, 1491, 1506 и 1515), приступио је живо да осигура себи Угарску и Хрватску против ердељскога војводе Јована Запоље, за кога је био добар број угарских великаша. Благодареће особито својој сестри Марији, удовици погинулога угарскога краља Лауша II, и великим обећањима, успео је Фердинанд за кратко време толико, да га је већ 17 децембра 1526 један део угарских великаша изабрао једногласно у Пожуну за краља Угарске. Неколико дана након тога, 1 јануара 1527, изабраше хрватски сталежи на Цетињу, близу Слуња, Фердинанда за хрватскога краља, док су сталежи Славоније, која ће убрзо да потпадне под Турке, изабрали у Крижевцима 6 јануара 1527 за краља Јована Запољу. Тако је Хрватска, изабравши надвојводу Фердинанда за краља, ступила у персоналну унију с Угарском и Чешком. Ну краљ Фердинанд I убрзо је покушао да од персоналне уније начини реалну, да од многих краљевина и земаља начини једну јединствену државу, којом ће из Беча управљати с помоћу Немаца. Тако су онда постале средишне власти: Дворски Ратни Савет, Тајни Савет, Дворска Канцеларија и Дворска Комора, које су поглавито имале да управљају спољном и унутрашњом политиком, војничким стварима и финансијама. Тежећи да сву власт усредсреди у рукама ових централних звања, није хтео Фердинанд I дуго времена да попуњује своје заменике, у Хрватској бана а у Угарској палатина, што је све изазвало велико незадовољство угарских и хрватских сталежа (племића).

Наследник Фердинанда I, Максимилијан (1564—1576), наставља централистичку политику свога оца, те се тако, за његове владе, започиње борба између централистичко-апсолутистичких тежња бечкога двора и угарско-хрватских сталежа, који се у тој борби сматрају као једна

целина. Краљ Рудолф, наследник Максимилијанов (1576—1608), владао је такође у централистичком духу, не обзирући се много на автономна права хрватских и угарских жупанија, нити водећи особита рачуна о земаљским саборима Угарске и Хрватске. Хрватска је осетила централистичке тежње особито на почетку Рудолфове владе, када је овај, за одбрану јужних државних граница од Турака, образовао 1578 славонску (између Драве и Купе, с главним местом Вараждином) и хрватску војничку границу (између Купе и мора, с главним местом Карловцем). Поверивши своме стрицу, надвојводи Карлу, управу војне границе, подвргао је Рудолф у војничким стварима хрватскога бана и хрватски сабор заповеднику војне границе. Стварање нове политичке територије, која се изузимала испод власти хрватскога бана, изазвало је, наравно, велико незадовољство код хрватских сталежа. Да опасност од Турака није била тако велика и да су боље биле сређене унутрашње прилике у Хрватској, где је недавно угушена била опасна сељачка буна, можда би хрватски сабор енергичније устао против формирања војничке границе. Овако је јунски сабор од 1578 царску одлуку о стварању војничке границе само узео на знање, изразивши једино жељу да се у будуће не крње права Краљевине Хрватске, „која је слободна и самосталиа, те се некад својевољно подвргла угарским краљевима". Тек почетком XVII века, непосредно пред крунисање Рудолфова наследника Матије II (1608—1613), тражи хрватски сабор енергично преко својих изасланика, које је слао на пожунски крунидбени сабор, да се укине војничка граница и да се бану поврати потпуна власт од Драве до мора. Али су интереси царске куће били пречи од жеља хрватских сталежа, те је у војничкој граници остало и на даље све по старом. Немачки команданти остадоше и на даље у градовима војничке границе, а заповедник војне границе, надвојвода Фердинанд, осећао се толико сигуран, да је хрватским сталежима попретио да мирују, јер ће иначе с градовима у војној граници поступати као са својим сопственим власништвом. Хрватски сталежи (властела) огорчени беху на војничку границу поглавито из економних разлога.

Велик део становништва карловачког (хрватска крајина) и вараждинског генералата (славонска граница) били су Срби. Ценећи њихове ратничке способности, немачке војне власти гледале су да их уз разне повластице населе у што већем броју у крајини. Ну када су Срби из Турске прешли у војну границу, похиташе хрватски племићи да их начине својим кметовима. Срби су се томе жестоко опирали, потпомагани немачким војним властима. Пошто је бечком двору одбрана јужне државне границе од Турака свакако преча била од хрватских сталешких интереса, издао је краљ Фердинанд II 5 октобра 1630 крајишким Србима привилегију, којом се они као граничари узимају у заштиту од хрватске господе. Привилегијом даје се даље Србима право да бирају себи сеоске кнезове, који ће им опет бирати судије. На тај начин је војна граница, дотле војничка засебна јединица, постала и засебном политичком територијом. Из Хрватске и Славоније одваја се, дакле, неко засебно тело, corpus separatum, које има у првом реду да послужи интересима хабзбуршке куће. Загрожени у својим сталешким интересима, приањају хрватски сталежи све више уз угарске сталеже, који ће кроз читав XVII век да воде огорчену борбу са бечким централистичким тежњама, које су особито силне биле за владе Леополда I (1657—1705). Незадовољни угарски и хрватски великаши, потпомагани француским краљем Лујем XIV, а доцније и Пољском, носе се мишљу да кућу хабзбуршку лише угарско-хрватске круне. Када је завера била откривена и коловође завере, Петар Зрински и Крста Франкопан, погубљени (1671), намеравао је бечки двор да Хрватску оцепи од круне св. Стефана и споји с аустријским наследним земљама. Када је бечки двор одбио захтев хрватских великаша да се попуни достојанство бана, поплаши се ниже племство толико, да је 1672 упутило молбу цару Леополду I да оцепи Хрватску од Угарске те да је припоји царским наследним земљама. Ту је, дакле, заметак аустријске странке међу хрватским племством.

Покрет окретног и даровитога мађарскога великаша Имре Текелије, кога је помагала Француска и Турска,

утицао је на бечки двор да напусти за неко време централистичке тежње. Хрватска је 1680 добила бана у лицу Николе Ердедије, а допустило се и угарском сабору 1681 да изабере себи за палатина графа Павла Естерхазија. Одбијање Турака од Беча, освојење Будима, Печуја и Сегедина 1686 и сјајна победа Њесареваца код Харшања 1687, задахнули су бечки двор необично јаком самосвешћу и великим надама. Ослободивши добар део Угарске од Турака, сматрао је бечки двор више него икада Угарску и Хрватску као личну својину, којом може управљати како му се хоће. Пожунски сабор од 1687, на коме је по старом обичају заступљена била и Хрватска, преко својих делегата, испунио је у свему жеље бечкога двора. По жељи цара Леополда I признала је пожунска дијета Леополдовим потомцима у мушкој линији наследно право на круну угарску. У случају да Леополдова линија изумре у мушкој лози, даје се Мађарима и Хрватима право да могу себи бирати новога краља. Пожунска је дијета укинула, наравно, на захтев двора, најглавнију тачку Златне Буле краља Андрије II, којом се угарском племству даје право да се одупре оружјем у руци владаоцу, ако би радио против уставних слобода краљевине.

Када је после кратке владе Леополдова наследника, цара Јосифа I, сео на престо његов млађи брат Карло III (1711—1740) осетила се потреба да се измени одлука пожунске дијете, по којој право наслеђа угарско-хрватске круне имају само мушки потомци Леополдови. Како је иза Јосифа I остало само две кћери, а нови владалац Карло III још није имао деце, намеравало се да се угарско-хрватска круна осигура и женским члановима хабзбуршке куће. Карло III почео је за то спремати земљиште одмах пошто је ступио на престо. Под утицајем из Беча узео је хрватски сабор 1712 у расправу то питање. Истакнувши да је Хрватска земља придружена Угарској, али никако подложна, јер се својевољно покорила не Краљевини Угарској него њеном краљу, закључио је хрватски сабор да преко својих делегата изјави на пожунској крунидбеној дијети, како је вољан признати за краља ону женску лозу хабз-

буршке куће, која буде имала не само Аустрију, него и Штајерску, Корушку и Крањску, и која буде становала у Аустрији. Хотећи, дакле, тим нагласити како хабзбуршке наследне земље (Аустрија, Штајерска, Корушка и Крањска) нису ни у каквом државно-правном савезу с Хрватском, истицао је сабор даље, како угарскога краља признаје дотле докле буде господар Аустрије, а ако се деси да то више не буде, нису дужни у свему ићи за Угарском, јер су они (сталежи) слободни а никако робови. Тим саборским закључком, т. з. Хрватском Прагматичном Санкцијом, изражена је јасно персонална унија између Хрватске и Угарске. Заједнички владар једина је веза која их држи на окупу. Ако ње нестане, престаје и савез међу њима. Ну док је хрватски сабор заузимао овако одлучан став према Угарској, био је слаб према бечком двору, који је опет почео радити у централистичном правцу пошто је у свима својим земљама спровео признање т. з. Прагматичне Санкције. Војничка крајина добила је 1734 дефинитивну уредбу као посебна царска земља, без икаква обзира на жељу хрватских сталежа да се крајина укине или бар стави под банску власт.

Почетак владе Марије Терезије (1740—1780) изгледао је повољан за жеље и тежње хрватских сталежа. Притиснута, на почетку владе, од пруског краља Фридриха II, Баварске и Француске, полагала је млада владарка особите наде на угарске и хрватске сталеже. Да би задобила Хрвате, обновила је краљица 1745 старе славонске жупаније, вировитичку, пожешку и сремску, те их сјединила с Хрватском, док је славонска Посавина организована била као војничка граница. Ну задовољивши захтеве хрватских сталежа, изазвала је краљица негодовање Мађара, који су тражили да се те три жупаније, тобоже од Арпадових времена саставни део Угарске, сједине с краљевином Угарском. Како су Мађари били знатнији политички фактор од Хрвата, спојила је краљица 1751 Славонију административно с Угарском, оставивши бану једино право суђења у три славонске жупаније. Таком половном мером мислила је краљица да задовољи обе стране, у чему, наравно, није успела. Када

се пак краљица Марија Терезија после свршеног седмогодишњега рата (1756—1763) осетила осигураном, прихватила је свом снагом традиционалну политику својих претходника. И она је с планом и одлучно пришла крупном задатку да од аустријских, чешких, угарских и хрватских земаља начини једну јединствену државу. Са Чешком је ишло лако, али с Угарском и Хрватском теже, јер су онде жупаније са својим автономним уређењем биле бодри чувари вековних сталешких слобода и повластица. Незадовољна с радом пожунске дијете 1764, која јој није хтела одобрити повишење пореза у оној мери како је она желела, одлучила је краљица да у будуће не сазива више угарски сабор, него је жупанијама угарским и хрватским достављала своје одлуке наредбама (патентима), исто онако као у аустријским и чешким земљама. Да би своје апсолутистичке тежње остварила што сигурније, гледа она разним начинима да придобије за себе високо угарско и хрватско племство. Па и високи клир умела је краљица да подчини себи на тај начин, што јој је папа Климентије XIII уз титулу „апостолског краља“ признао право именовања највиших црквених великодостојника. Тако су, дакле, у другој половини владе краљице Марије Терезије потпуно овладале апсолутистичке и централистичке тенденције, извођене особито енергично још и од савладара краљичина (од 1765), сина јој Јосифа II. Привидно изгледало је који пут као да бечки двор води рачуна о жељама хрватских сталежа. Тако је 1767 формирано било за хрватске војничке и економно-политичке ствари Краљевско Веће (consilium regium), прво са седиштем у Вараждину а после у Загребу, нешто налик на Угарско Намесничко Веће (consilium locumtenentiale). Али у истини та Већа створена су била једино у интересу централизације, да се не би морали сазивати земаљски сабори Угарске и Хрватске. Изводећи своје централистичке тежње, попуштала је краљица који пут навалъивању Мађара. Како су Мађари осећали да су још сувише слаби да би се могли с успехом одупрети апсолутизму из Беча, гледали су да се оснаже на рачун Хрвата. Тако је онда краљица, под утицајем мађарске властеле, укинула 1779 Хрватско

Краљевско Веће, с којим нису били задовољни ни хрватски сталежи, те је све послове тога савета поверила Угарском Намесничком Већу. Једино је хрватском бану допуштено било да реферише у Намесничком Већу о хрватским пословима и да утиче на њихово повољно решење. Тим поступком је Хрватска тада први пут подвргнута Угарској и њеној влади.

Владавина наследника Марије Терезије, цара Јосифа II (1780—1790), означава врхунац централизације и германизације бечкога двора. Више него и један од његових претходника, прегао је овај даровити и енергични владалац да од многобројних хабзбуршких земаља, с разном прошлошћу и разноликим традицијама, створи једну јаку државу с једним законом и једним народом. У том погледу служила му је као узор пруска краљевина. Због тога цар Јосиф II и не хте сазивати угарски крунидбени сабор, па је чак и круну св. Стефана из Угарске дао пренети у Беч. Овај поступак изазвао је јако негодовање угарских и хрватских сталежа. Али с владом Јосифа II су били незадовољни не само Чеси, Мађари и Хрвати него и црквени кругови, који су од вајкада имали јак утицај у Хабзбуршкој Монархији. Укидање великога броја манастира и конфисковање њихових имања, од којих је створен Верозаконски Фонд за издржавање парохија, цркава и школа, патент о верској трпљивости и црквене реформе, којима се црква подчињавала државној власти, — све то изазвало је запрепашћење не само у Риму него и у црквеним круговима монархије. Непријатељи цареви, испрва збуњени, почињу се постепено прибирати да му се ставе на супрот. Ну енергични и слободоумни владалац није о томе водио рачуна. Он је право корачао своме циљу, да од многобројних земаља начини јединствену државу немачкога карактера. У ту сврху издао је он наредбу да сви чиновници, за три године, имају научити немачки језик, јер ће се после тога рока у свима областима немачки увести као службени језик. Цар Јосиф II отишао је даље. Знајући да ће угарске и хрватске жупаније дати најјачи отпор његовим германизаторским и централистичким тежњама, он је кидисао на њих. Старо вековно жупаниј-

ско уређење у Угарској и Хрватској беше укинуто и обе земље издељене на десет дистриката (округа), а ови опет на котаре, којима на чело стављени беху немачки чиновници. Можда би цар Јосиф II и успео да, крај свега незадовољства у Угарској и Хрватској, одржи за неко време овај систем централизације и германизације, да га није пореметила и пољуљала његова неуспела спољна политика. Рат са Турском, вођен у савезу са Русијом, није ни близу одговорио очекивањима у Бечу, што је само појачало унутрашњу опозицију. Како је за даље ратовање с Турцима требало и регрута и новаца, морао се цар Јосиф обратити на народе Монархије. Да би се од њих добило средстава, требало је народе задобити, што је могло бити само попуштањем. Сломљен и разочаран, опозива цар Јосиф II уредбу о дисктриктима, успоставља старо жупанијско уређење и сазива жупанијске скупштине у Угарској и Хрватској, да му одобре регруте и потребан новац за ратовање. Ну незадовољство у Хрватској и Угарској беше толико велико да се није дало угушити успостављањем жупанијског система. Жупанијске скупштине протераше немачке чиновнике, тражећи најодлучније да се сазову земаљски сабори. Угарска и Хрватска беху на прагу револуције. Изнурен и скрхан, увиђао је цар Јосиф II пред смрт да је своју снагу и сувише прецењивао. Његова наредба од 28 јануара 1790, којом враћа Мађарима и Хрватима устав, и његово обећање да ће се за кратко време крунисати за угарскога краља говоре јасно да је био потпуно резигнирао. Убрзо за тим умире овај просвећени апсолутист, остављајући своме брату Леополду II (1790—1792) да начини мир с Турском и среди тешке унутрашње прилике у земљи.

II

Владавина цара Јосифа II означава, како је речено, врхунац централизације и германизације, али је она уједно и прелом у развоју Хабзбуршке Монархије. Јосифове идеје, које је црпао из теорије о просвећеном апсолутизму, донеле су сасма другчије резултате од оних какве је он замишљао. Насилно германизовање изазвало је у образованим круговима различитих народа у хабз-

буршким земљама врло живо народносно осећање и јаку вољу да устану у одбрану своје националне егзистенције. Нарочито су у том погледу предњачили Мађари. Мађарско племство, пише један савременик, захватила је необично снажна патриотска вртоглавица. Мађари стадоше кројити одело по узору на стару мађарску ношњу, а тако исто и њихове жене оживеше моду старих мађарских властелинака. Из салона поче да се потискује латинска и немачка конверзација и уводи језик народни. Политичке кругове захвати такође необично одушевљење за народни језик. Па као што је цар Јосиф II намеравао да немачки начини владајућим језиком у свима хабзбуршким земљама, тако и Мађари почеше да раде свом снагом на стварању једне јединствене мађарске националне државе на читавом простору од Карпата до Адрије. У тој њиховој тежњи сударили су се Мађари први пут са Хрватима, али још жешће са Србима, код којих је национална свест тада била несравњено развијенија него у Хрвата. Док су се Срби у војничкој граници, а и они који пред крај XVII века прећоше у земље круне св. Стефана, осећали као нека засебна целина према хрватском и угарском племству, сматрајући их као своје противнике, дотле се хрватски сталежи осећају као једна целина са угарским сталежима. Док код Срба превлађују демократски принципи, код Хрвата искључиво сталешки, племићски интереси, изражени најбоље у т. з. „муниципалним правима“ (municipalia iura et statuta regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae), сасма слично као и у Угарској. Хрвати и Мађари живели су од векова скоро у једним истим животним приликама. Њих је од векова везивала једна вера, римокатоличка, а преко цркве везивао их је и један језик, латински, који не само да је био језик цркве и књижевности, него је све више узимао маха у јавном службеном животу и у приватном општењу између хрватскога и мађарскога племства. Поред тога, Хрвате и Мађаре везивали су једни исти сталешки интереси, у одбрану којих водили беху заједничку борбу прво с Турцима, а током XVII и XVIII века с бечким централизаторским тежњама. Све то чинило је да су се

хрватски сталежи и високи клир осећали све до пред крај XVIII века као једна целина с угарским сталежима и угарским високим клиром. Хрватском је племићу мађарски био ближи од хрватскога бесправнога пука, који се и није рачунао у народ. Прави народ чинило је неколико хиљада племића, из којих се издвајало опет високо племство и васпитањем и погледом на свет. Што се тиче грађанства, највише немачкога порекла, оно беше још потпуно несвесно и сасма неактивно. Ну та хармонија и целина између Мађара и Хрвата могла је само дотле постојати док у снази беху оне везе које су их држале на окупу. Чим Мађари почеше истицати потребу да се и протестантима Мађарима допусти слободно настањивање у Хрватској, чим се поче од мађарске стране одбацивати латински језик као службени, те су везе почеле попуштати. На то није требало дуго чекати. Пожунска дијета од 1790, о којој ће одмах бити речи, показала је јасно да ће Мађари и Хрвати у будуће ићи сасма разним путевима, да се више никад не састану.

Нови владалац, цар Леополд II, и ако је био задахнут истим идејама као и његов старији брат Јосиф II, одлучио се да попушта Мађарима. Рат с Турском још није био свршен, а уз то се пруски краљ Фридрих Вилхелм II почео оружати против Аустрије. Како су Мађари имали тајних веза са Прусијом, која им је, како се чини, обећала помоћи, били су Мађари неумерени у својим захтевима. Поред жеље да се Леополд II што пре крунише за угарског краља, тражили су они још и велике гаранције за самосталност Угарске и реформе у интересу сталешких привилегија. Положај бечкога двора био је веома тежак. Требало је што пре средити спољашње прилике, а уз то згодном тактиком одвојити Србе па, по могућству, и Хрвате од Мађара, те на тај начин успешно одбити нападаје Мађара. Пун бриге, сазвао је Леополд II угарски сабор за 6 јуни 1790.

У Хрватској је после смрти цара Јосифа II почела такође веома жива акција у одбрану муниципалних права и сталешких привилегија. Опозивање дојакошњег бана, аустријског човека, грофа Франье Балашe, и именовање грофа Ивана Ердедија за хрватскога бана, крајем марта

1790, показивало је јасно да бечки двор хоће да води рачуна о жељама хрватских сталежа. Али је неповерење Хрвата према бечком двору било још увек толико велико, да су скупштине загребачке и крижевачке жупаније у априлу 1790 већале поглавито о томе како да се у будуће спрече апсолутистичке тенденције из Беча. Ваљало је, како рече тадашњи, веома способни, загребачки велики жупан Никола Шкрлец, наћи начина да егзекутивна власт буде одговорна легислативној. Тадашњи политичари хрватски мислили су да ће то најбоље постићи тако, ако се Хрватска што тешње наслони на Угарску, па ће заједнички успешније моћи одбијати ударце из Беча. Хрватски мајски сабор, који је имао да изабере делегате за угарски сабор и да им даде потребна упутства, радио је у истом духу. Да би веза Хрватске с Угарском била што интимнија, наредио је хрватски сабор својим делегатима (загребачком жупану Николи Шкрлцу за горњу кућу, загребачком поджупану Адаму Шкрлцу и Фрањи Бедековићу за доњу кућу) да пораде на том нека се укине Угарско Намесничко Веће, коме је Марија Терезија мимо хрватски сабор подчинила Хрватску, па место њега нека се формира заједничка угарско-хрватска влада, „сенат краљевине“ (senatus regni), који ће пазити да егзекутивна власт ништа не учини што би се противило уставу и законима Угарске и Хрватске. Председник сената био би палатин, а хрватске чланове сената бирао би хрватски сабор. Ако се, пак, то не би одмах могло извести, хрватски делегати нека траже преуређење Угарскога Намесничкога Већа, коме ће се подчинити три хрватске и три славонске жупаније. Поред тога захтевао је хрватски сабор да се на место бечког Дворског Ратног Већа образује врховна војничка курија (suprema militaris curia), чији ће чланови бити искључиво Мађари и Хрвати. Као што се види, хрватски сабор, забринут да ће Беч, можда, поново кидисати на његове сталешке интересе, налазио је најбољу одбрану у томе, ако Хрватска и Славонија што тешње приону уз Угарску. У томе се отишло чак тако далеко, да је сабор вољан био подчинити територију Хрватске и Сла-

воније, с баном на челу, Угарском Намесничком Већу, те је на тај начин и од своје стране потврдио ранију одлуку Марије Терезије од 1779 о укидању Хрватскога Краљевскога Већа и његову подвргавању угарској влади. Ну Хрвати су се брзо разочарали. Будимски сабор, који се састао у јуну, изјавио је одмах у почетку расправе да у Угарској, као независној народној држави, мора бити само један језик, мађарски. Расправе се на угарском сабору у будуће имају водити не на латинском него искључиво на мађарском, а на том језику имају се водити и саборски записници. Хрватски делегати били су запрепашћени. Али у место да, по примеру Мађара, траже права за свој матерњи језик, они се залажу свом снагом за употребу латинскога језика. Народна свест у хрватских сталежа била је још толико успавана, да на увођење хрватскога језика у јавном животу Хрватске и у угарском сабору тада нико није ни помишљао. Угарски горњи дом био је у језичном питању попустљивији. Он је потакнуто језично питање решио тако што је допустио, да сви они који не знају мађарски могу у сабору говорити латински, а саборски записници да се, поред мађарскога текста, публикују још и у латинском оверовљеном преводу.

Истицање мађарскога језика озловољило је много хрватске сталеже. Сталежи крижевачке жупаније доставише бану, нека се са хрватским делегатима свом снагом заложе за латински језик, јер никако не пристају на то да службено употребљавају мађарски језик, и пре су вољни служити се својим матерњим језиком. Протест жупаније крижевачке одјекнуо је у целој земљи. Аустријски потајни дописник, извештавајући о раду загребачке жупаније у августу 1790, јавља, како је онде незадовољство толико велико да се може очекивати предлог за сазив хрватскога сабора, који би имао закључити оцепљене Хрватске од Угарске и молити краља да у Хрватској успостави засебну владу, која би имала непосредно општити с угарским канцеларом у Бечу. У Бечу се, наравно, ово не би рђаво примило. Међутим, положај бечког двора побољшао се знатно. Били су сви изгледи да ће се Леополд II измирити с Пруском и Тур-

ском. Чим је та могућност била очигледна, почео је бечки двор енергичније да иступа. У Будим је доведен био велики број војника, особито граничара, „те су мађарска господа, каже један савременик, тако били потиштени као да им из носа цури крв“. Значајнији је био корак бечког двора код угарских Срба. Како су Срби незадовољни били својим положајем у Угарској, нашао је бечки двор за добро да Србе употреби као згодно средство за умекшање Мађара. Молба митрополита Мојсеја Путника од 27 јуна 1790 да се Србима допусти састанак сабора, на коме ће изнети своје жалбе и жеље, би одмах услишана. Српски сабор у Темишвару, отворен 1 септембра 1790, тражио је од двора да се Србима у Угарској даде, толико пута обећана, одвојена територија, посебни магистрати и посебан сабор. Царски комесар на сабору, подмаршал Шмидтфелд, не да није заузео непријатељско држање према овом захтеву, него је тражио да му сабор тачно прецизира територију, коју мисли да треба одвојити за Србе. При томе је нагласио да би Срби најлакше могли добити Банат, у коме још није спроведен жупанијски систем, пошто се налази у војној граници. Сабор тада пристаде на Банат, на што је цар Леополд већ 17 септембра, преко комесара, поручио да ће жеље Срба радо испунити и да ће у најскоријем времену устројити за Србе Илирску Дворску Канцеларију. Царева порука изазвала је на сабору неописано одушевљење. Аустријска странка на сабору, у огромној већини према мађарској странци, на челу са Савом Текелијом, упутила је цару адресу. У њој сабор тражи да се за Србе издвоји као посебна територија Банат, а на чело нове илирске војводине да се постави, као деспот, четврти син царев, Александар. Одатле се види како су код Срба и после стогодишњег живота у Угарској још једнако снажне биле старе традиције. Права вредност привилегија још се није тачно уочила; и после стогодишњега искуства, још се није увиђало да су привилегије дане тако да се никада не испуне. А када се привилегије нису испуниле, од куда се онда могло очекивати уступање посебне територије?

Бечки двор био је врло задовољан радом темишвар-

ског сабора. Он је постигао што је желео. Када је, наиме, будимски сабор сазнао да је бечки двор изјавио готовост да испуни захтеве Срба у Угарској, он је био пренеражен и склон на попуштање. Како цар Леополд II сада није хтео ни да чује за нову инаугуралну диплому, која би садржала гаранције за мађарски устав и сталешка права, Мађари су попустили и пристали да се Леополд крунише не у Будиму него у Пожуну, примивши текст инаугуралне дипломе Марије Терезије, и изабравши за палатина Угарске Леополдова сина Александра, онога истога кога Срби хтедоше за деспота.

После крунисања угарски је сабор наставио свој рад у Пожуну, донесавши неколико врло важних државно-правних законских чланака, врло неповољних за Хрватску. X и XII законским чланком признаје краљ Угарску и њој придружене делове (т. ј. Хрватску) за потпуно независну државу (ut regnum liberum), којој једино законито крунисани краљ, у споразуму са сталежима, окупљеним на сабору, може давати законе. Даљим законским чланцима утврђује се да је највиша власт за Угарску Угарско Намесничко Веће, које је непосредно подчињено краљу. Пројект о senatus regni за Угарску и Хрватску, који је примљен био на циркуларним седницама, двор је, дакле, одбацио, чиме су Хрвати поглавито били погођени. Мађарски се језик уводи у гимназије, академије и на универзитету, а у званима оставља се још за неко време латински. Код већања у будућим односима између Хрватске и Угарске било је бурне дебате. И ако су хрватски делегати изјавили како желе да њихове жупаније (загребачка, вараждинска и крижевачка) потпадну под Угарско Намесничко Веће, а о унутрашњим пословима Хрватске да одлучује хрватски сабор, који ће сазивати бан када нађе то за потребно, Мађари нису били с тим задовољни. Они су спорили бану право да може сазивати сабор без допуштења краљева. Хрвати се обратише за помоћ краљу, али их овај осорно одби. Тако је онда LVIII законским чланком узакоњено да хрватске жупаније имају примати наредбе од Угарског Намесничког Већа, у коме ће, поред сразмерног броја Хрвата, учествовати и бан. Бан ће о хрватским автономним по-

словима расправљати на хрватском сабору, који ће сазивати по претходној краљевој дозволи.

Пожунским сабором постигли су Мађари доста, а Хрвати изгубише много. Бојећи се бечког апсолутизма а страхујући за своје сталешке интересе, подложили су се Хрвати својевољно Угарском Намесничком Већу, не добивши на дому ни толико слободе да могу самовласно, када им се буде свидело, решавати о својим унутрашњим стварима. Вековни одвојени положај Хрватске према Угарској био је сада збрисан, равноправности између Угарске и Хрватске нестаде, јер је Хрватска деградирана била скоро на степен угарских жупанија. Угарско Намесничко Веће приграбило беше сву политичку власт, а хрватски сабор изгуби сваки значај. Он се потад састаје само уочи угарскога сабора, да изабере делегате у Пожун и да им даде потребне инструкције. Тежиште политичкога живота преноси се у заједнички, угарски сабор. Али у колико је ударац пожунскога сабора од 1790 на самосталност Хрватске био снажнији, у толико је реакција у Хрватској била силнија. Као што је недавно акција цара Јосифа II пробудила животне снаге Мађара, исто тако притисак Мађара пробудио је дубоко успаване широке хрватске слојеве, који ће свежом снагом да предузму борбу у одбрану народнога опстанка.

Прва је била крижевачка жупанија, која је, на глас о увођењу мађарскога као службеног језика, изјавила да никако на то неће пристати, него ће се, када не може латинским, радије служити својим матерњим, хрватским, језиком. Нешто доцније, у септембру 1790, штампали су хрватски делегати на латинском језику декларацију, у којој се расправља о језичном питању. У декларацији, коју је по свој прилици саставио загребачки жупан Никола Шкрлец, истиче се како је латински језик уставни језик Угарске и Хрватске. Није само заслуга цркве, наглашава се ту, што је латински језик овладао у Угарској, него је томе допринело то што су Мађари од вајкада били малобројни у Угарској, те нису могли свој језик натурити осталим народностима, због чега су и морали прихватити латински у јавном жи-

воту. Хрватско-угарски савез начињен је на основи заједничке употребе латинскога језика. Пошто су Словени у Угарској многобројнији од Мађара, нема те силе која би их натерала да прихвате мађарски језик, „јер ко се даје силом нагнати на учење непознатог језика, тај очито показује да је роб“. Као што се види, противности између Хрвата и Мађара биле су одмах на почетку необично велике. С једне стране силна тежња за стварањем јединствене мађарске политичке државе, а с друге, жеља да се одржи политичка равноправност и дојакошње савезништво. На велику жалост Хрвата, санкционисао је краљ Леополд II, у марту 1791, закључке пожунскога сабора, те су од тада односи хрватско-мађарски ушли у нову фазу.

Нису боље од Хрвата прошли ни угарски Срби. Крај свега обећања од прошле године, Леополд је за Србе у марту 1791 организовао Илирску Дворску Канцеларију, ставивши јој на чело себи оданога човека, раније га хрватскога бана, грофа Франьу Балашу. Банат (жупаније тамишка, торонталска и крашовска), обећана српска војводина, спојен беше XXVIII законским чланком с Угарском, те су Мађари и у односу према Србима такође добили. Значај угарске дијете од 1790/91 добро је уочио један савремени Мађар, када је рекао, да је тај сабор у политичком погледу за девет месеци рада свршио посао од једнога века.

III

Сушта противност либералном оцу, окорели конзервативац и апсолутиста, засео је Франња I (1792—1838) на аустријски престо, да преко четрдесет година управља судбом народа у хабзбуршким земљама. Застрашен револуционарним идејама из Француске, гледао је он да свима могућим начинима огради Хабзбуршку Монархију од утицаја нових, модерних идеја. Прва половина његове владе испуњена беше борбом с француском револуцијом и Наполеоном, а у другој половини, када је мир с поља био заједмчен, дао се он свом снагом, под утицајем главног министра Метерниха (од 1809), да угуши сваки слободоумнији покрет у својим земљама.

Ратујући, у првој половини своје владе, са Француском, имао је Фрања I врло бурних дана. Он је, према ратним приликама и даној политичкој ситуацији, час губио а час опет добивао, да после извеснога времена стечено опет изгуби. Такав је случај био с Далмацијом. По тајном уговору с генералом Наполеоном Бонапартом, склопљеном у априлу 1797 у Љубну, имала је Аустрија, у замену за Ломбардију, добити од Венеције Истру, Далмацију, Кварнерска Острва и Боку Которску. И када је Наполеон у мају 1797 срушио вековну Млетачку Републику, предузела је Аустрија мере да осигура себи Јадранско Приморје. Аустрији су за остварење ове тежње необично много користили Фрањевци у Далмацији и уопште римокатолички клир, који се надао да ће се Далмација придружити земљама круне св. Стефана, особито Хрватској. Благодарећи таком расположењу, могао је Србин Личанин, аустријски генерал Мата Рукавина, с незнатном војском без по муке окупирати Далмацију. Али су у Бечу, крај све лакоће с којом је Далмација добивена, веома нерадо гледали на далматински покрет за сједињење с Угарском, односно с Хрватском. Генерала Рукавину обиђоше, а угарским комесарем у Далмацији именован беше граф Рајмунд Турн, коме се у тајној инструкцији, између осталога, и ово наложило: „Ваша ће задаћа бити, да ову незгодну жељу Далматинаца у корист сједињења с Угарском сузбијате“. И ако је Бока Которска преотета била Црногорцима поглавито заслугом генерала Мате Рукавине,[1] неповерење Аустрије према српско-хрватском елементу расло је све више. А када је, настојањем хрватскога сабора од 1802, пожунска дијета од исте године затражила од владара да Далмацију споји с круном угарском и да се у Далмацији уведу закони Угарске, почела је Аустрија, на супрот словенском, да снажи италијански елеменат.

Ну Далмација и Бока Которска не осташе дуго под аустријском владавином. Пожунским миром од 1805 уступљене беху оне цару Наполеону, чија војска идуће, 1806

[1] О томе види детаљније дело дра Владана Ђорђевића *Црна Гора и Аустрија у XVIII веку* (Београд, 1912), стр. 168—179.

године, укиде и дотле независну Републику Дубровачку. Владавина цара Наполеона у Далмацији може се убројити у најсјајнији период ове лепе али несретне земље, која је имала тако бурну и промењиву прошлост. И француски војни заповедник, генерал Мармон, и цивилни старешина, хумани и образовани Млечић Виско Дандоло, прегли беху свом снагом да унапреде ову покрајину. Управа, судство, господарство и просвета стављени беху на здраву основицу, а особита пажња обраћена беше и широким народним слојевима, који дотле беху потпуно занемарени. Заслуга је Дандолова да је укинуо многобројне далматинске привилегије појединих општина и корпорација, те тако од средњовековне Далмације начинио модерну.

Миром у Шенбруну (14 октобра 1809) морао је Фрања I уступити Наполеону, сем већ уступљене Далмације, још и Истру, западни део Корушке, Крањску и Хрватску с десне обале Саве до ушћа Уне. Од свих тих покрајина начинио је цар Наполеон једну политичку целину Илирију (Illyrie, les provinces illyriennes) са средиштем у Љубљани, а неограничену управу над њом повери искусном Мармону. Тако се, дакле, велик део јужних Словена нашао у једној политичкој целини, у Илирији, чији је назив литерарнога порекла. Значајно је да је Мармон у Илирији увео као званичан, службени језик у унутрашњим пословима „илирски“ (српско-хрватски), који је научио у Дубровнику, пробавивши тамо раније три године. С његовом помоћу издао је Фрањевац Стули велики речник талијанско-илирско-латинскога језика, а убрзо су старији лист *Kraljski Dalmatin* од 1806 (на талијанском и хрватском језику) замениле званичне новине у Љубљани на француском, италијанском, немачком и „илирском“ језику, *Télégraphe officiel des provinces Illyriennes*. Наполеонов декрет о организацији Илирије од 1811 показује лепо како су смишљено и вешто организовани били управа, судство, финансије и просвета у Илирији, тако да се још и данас управа Француза у Далмацији, Корушкој и Крањској помиње само по добру.

С катастрофом Наполеоновом у Русији изменили су се односи и у илирским провинцијама. С француском

слободоумном владом у Илирији незадовољни беху једино римокатолички црквени кругови. И када је Наполеон у Русији страдао, диже се клир, особито Фрањевци, у корист Аустрије. Тако је Аустрија поглавито с помоћу клира придобила 1813 и 1814 Далмацију и Боку Которску; ову је за рачун Аустрије заузео Србин генерал Тодор Милутиновић. Али Аустрија сада не да опет није хтела сјединити Далмацију с Угарском, односно Хрватском, него чак ни Наполеонову „цивилну Хрватску“ не хте саставити с Хрватском, него је припоји Крањској и подвргне немачкој управи у Љубљани. Од тих земаља уредио је бечки двор 1816 краљевину Илирију, па је тек 1822 споменути део Хрватске спојен био с Хрватском, док се назив „краљ Илирије“ држао све до наших дана.

Наполеонова управа у јужним словенским земљама значајна је стога, што је она добар део нашега народа држала неко време у једној политичкој целини. Она је, даље, у тим крајевима развила здраву клицу идеје народности и она је, најзад, именом илирским почела загревати образованије народне слојеве, који ће неколико десетина доцније тим именом да пробуде успавану свест нашега народа у Хрватској, те да га спреме за националну борбу.

Апсолутистичка и конзервативна владавина Франье I притискивала је не само Угарску него и Хрватску. Застрашен напредним идејама из Француске, прегао беше Фрања I да своје земље сачува од „опасних“ идеја. У Хрватској и Угарској уведена беше најстрожија цензура, а присталице слободоумних идеја гоњене беху безобзирно. Наравно да се у таким приликама образују тајне дружине, са сврхом, да њихови чланови слободно могу измењивати своје мисли. Тада се у Хрватској образује и слободно зидарство, чији члан беше и знаменити бискуп загребачки Врховац. Као вођа слободоумних људи у Угарској и Хрватској сматрали су у Бечу опата Игњата Мартиновића, пореклом Србина. Како се бечким властима Мартиновић чинио веома опасан, беше он у јуну 1794 уапшен а у мају 1795 погубљен на будимској Крвној Пољани. Значајно је да је племство у Хрватској потпуно

делило назоре бечке владе, налазећи и оно, да су и за њ слободоумне идеје опасније него ишта друго. Није онда чудно да је већи део племства и свештенства у Угарској и Хрватској с радошћу поздравио погибију опата Мартиновића.

Када је Фрања I опазио да и племство, загрожено у својим материјалним интересима, исто толико мрзи слободоумне идеје колико и он сам, није имао разлога да се плаши толико земаљских племићских сталежа. Због тога је у првој половини владе сазивао неколико пута дијете у Пожун, али на њима нису донети били закони ни близу од онога значаја као што су нпр. били закључци сабора од 1790/91.

За језично питање у Хрватској значајан је био рад пожунске дијете 1805. Угарски сталежи беху истакли потребу да се мађарски језик има увести и у Хрватској. Хрвати су и овога пута сузбили захтеве Мађара. Али крај свега тога што умни бискуп Врховац у угарској горњој кући изјављује да ће и Хрвати, по примеру Мађара, увести у Хрватској свој „илирски“ језик, ипак је Хрватски сабор у Вараждину, одбијајући мађарски, изјавио да остаје при латинском као службеном језику. „Латински је, истицали су посланици хрватски, исто тако стародревран као и ово краљевство и његов устав . . . а кад би се укинуо, онда би пропала и култура и народ, који не би коначно више разумијевао својих права и закона“. Хрватска народна свест код хрватскога племства била је, дакле, равна нули.

Сасма другу слику пружају оновремени угарски сабори. У Мађара је, наиме, национална свест првих година XIX века, потакнута још савременим идејама из Немачке, толико набујала, да је близу била да се прелије и преко етничких граница Мађарскога Народа. На будимском сабору од 1807 изјавио је мађарски посланик Павле Нађ да је матерњи језик знатнији и од самога устава и од сталешких интереса, док се Хрвати још једнако грчевито држе традиционалнога латинскога језика. Мађари су у доњој кући пошли још и даље, поставивши такве захтеве, због којих ће неколико десетина доцније да дође до потпуна прелома између њих и хабз-

буршке куће. Тражили су, наиме, да се у угарске пукове уведе мађарски као службени и командовни језик, што је горњи дом, а особито двор енергично одбили.

Идуће, 1808, године остварили су Мађари опет неколико својих народних жеља. Како је Фрања I стајао у очи рата с Француском, морао је донекле попуштати захтевима Мађара. Тако је онда једним законским чланком створен мађарски народни музеј, а сем тога стављено је тада у изглед и формирање мађарскога ученога друштва. Другим опет законским чланком обећао је краљ Фрања I да ће отворити угарску војну академију. Ово попуштање Мађарима било је веома мудро, јер је Наполеон идуће године, 1809, победивши аустријске војске, из Шенбруна позвао Мађаре да бирају себи самосталнога краља, али се ови не одазваше. Још се мање одазваше лојални Хрвати. Њихов бискуп Врховац поручивао је двору да ће имати сигурнога успеха против Француза, ако буде прокламацијом објавио Далматинцима „да ће се Далмација краљевини Хрватској, а по њој Угарској, по старом праву сјединити и утјеловити“. Родољубиви бискуп и сувише је прецењивао и бечки двор и утицај римокатоличкога клира у Далмацији. Фрања I не да није упутио жељени манифест Далматинцима, него је шенбрунским миром морао уступити Наполеону сву Хрватску с десне обале Саве, коју овај споји с Илиријом.

Велико државно банкротство у Аустрији 1811 потресло је из основе Угарску и Хрватску. Пожунски сабор од 1812 имао је да среди финанцијске неприлике у Угарској. Али како огорчени сталежи нису хтели да предузму оне мере које је двор желео, распусти Фрања I сабор, па га више не сазиваше до год. 1825, владајући потпуно апсолутистички под неограниченим утицајем кнеза Метерниха. Притисак апсолутизма осећао се особито тешко после Бечкога Конгреса 1815. Владавински систем опирао се тада на војску, покорно чиновништво, јавну и тајну полицију, којом је од 1817 руковао министар граф Седлницки. Мађари и Хрвати нађоше испред реакције склоништа у самоуправним жупанијама, протестујући оданде против злоупотреба. Ну бечка влада

постави по жупанијама комесаре, спроводећи онде силом краљевске наредбе. У тој стези и притиску могли су образовани људи још једино дати маха своме мишљењу и осећању у литератури, али и ту веома опрезно, због строге цензуре. Тако је 1813 бискуп Врховац упутио подручном свештенству знаменити циркулар о неговању илирскога језика и прибирању народних песама. Антун Михановић, опет, у једном спису напада на латински, у корист хрватскога језика. Јурај Шпорер добива у јуну 1818 допуштење да може издавати илирске новине. У мотивацији, којом Метерних предлаже Франьи I допуштење Шпореру за издавање новина, истиче се да ће се тим новинама постићи, можда, „виша државна сврха“. Православни Илири, који сада више упиру погледе на Петроград него на Беч, одвикнуће се читањем ових новина од ћирилице, пригрлити латиницу, те на тај начин постати оданији Аустрији.

Као што се види, дубоко успавана хрватска народна свест почиње да се буди у другој десетини XIX века. Ну то су тек први покрети, прва осећања у душама неколицине народних првака, док су шири образованији слојеви још једнако живели у старим традиционалним идејама. Није онда чудно што су Хрвати на угарским дијетама од 1825—1830 у народносном питању још једнако више пасивни него активни. Хрвати су, баш као и 1790, због бечкога апсолутизма забринути били за своје сталешке, племићске привилегије. Мислили су да ће се сталешке повластице моћи најбоље против Беча осигурати тако, ако Хрвати најинтимније приону уз Мађаре. И када је Франьа I, под притиском спољних прилика, сазвао за 11 септембар 1825 угарску дијету у Пожун, дао је хрватски сабор налог својим изасланицима за пожунски сабор да се што чвршће придруже Угарској и њеним сталежима. Кнез Метерних, опет васкрсавајући после 13 година стару феудалну Угарску и Хрватску, гледао је да сталеже и једне и друге земље надражи против трећега сталежа, носиоца слободоумних идеја, који је тада све гласније тражио своја права, а кога се бечки двор још више бојао него сталежа. И на овом сабору тражили су Мађари у доњем дому да

се у Хрватској уведе мађарски као званичан језик. С помоћу угарског горњег дома, чија већина чланова тада није знала мађарски, успели су хрватски делегати да латински још за неко време спасу као званичан језик, али је од стране Хрвата дана том приликом изјава да ће Хрвати учинити све могуће, како би хрватска омладина научила што пре мађарски. Мађари тиме не беху задовољни. Они су, правдајући своје захтеве, наглашавали да је Хрватска, на основу 58 чл. од 1790, подређена Угарској исто онако као и словачке жупаније, док су Хрвати истицали да је Хрватска савезничка краљевина (regnum socium), са засебном територијом, грбом, равноправна с Угарском, „која јој није мати већ сестра, и то млађа, јер је Хрватска старија држава од Угарске". Ту, дакле, поред борбе за национални почињe и борба за политички опстанак.

На том сабору, који је толико истицао подчињеност Хрватске круни угарској, ступио је први пут на јавност 23-годишњи Лајош Кошут, изданак старе мађарске племићске породице „de Kossuthfalva et Udvard". Али док ће Кошут тек постепено да постане вођ младе национално-револуционарне странке, други Мађар, 33-годишњи граф Стеван Сечењи, постаје, тако рећи, преко ноћ, првим човеком у Мађара. Он је први био који је 1825 проговорио у горњем дому Угарске мађарским језиком који је већини високе мађарске аристократије био потпуно непознат. Сечењи је те исте године поклонио велику своту за оснивање Мађарске Академије Наука, која је убрзо затим и била установљена. Граф Сечењи отишао је још и даље. Он је израдио читав програм о препорођају Мађарскога Народа у материалном и културном погледу. И књигом (*Hitel, Világ* и т. д.), а и новинама (*Jelenkor*), и часописом (*Társalkodó*), и заснивањем читаоница, господарских друштава, и агитовањем дизао је граф Сечењи још више, већ пробуђени, дух мађарске интелигенције, заслуживши с пуним правом назив оца модерне Мађарске. Ну Сечењијев рад био је од велика утицаја и на Хрвате. Док су старији хрватски племићи, због мађарскога снажења, били према Мађарима све попустљивији, млађа хрватска генерација беше примером Сечењија на-

ведена на сличан родољубив рад. Колико је старија хрватска племићска генерација желела, за љубав својих интереса, што интимнију везу са Мађарима. показује јасно закључак хрватскога сабора у Загребу од 1827, по коме се у хрватске школе уводи обавезно учење мађарскога језика. Крижевачка жупанија, опет, у инструкцији својим заступницима на хрватски сабор, који је опет имао да изабере делегате за пожунску дијету, сазвану за 8 септембар 1830, тражи да се мађарски одмах уведе у основне школе и да се у гимназијама мађарски језик обавезно предаје сваки дан. Вараждинска жупанија проговорила је у истом духу, а и хрватски сабор изразио је топлу жељу да се Хрватска и Славонија вежу што чвршћим везама са савезном краљевином Угарском. Ну док су Хрвати, не имајући још никако осећања ни љубави за матерњи језик, мирне душе допуштали обligатну наставу мађарскога језика у основним и средњим школама, дотле су они у питању политичке самосталности Хрватске били много осетљивији. Види се то лепо из, тада публиковане, књижице Јосифа Кушевића *Jura municipalia*, у којој се, на основу историје, доказује како је Хрватска од вајкада имала свој посебни државноправни положај, независан од Угарске. Кушевићева књижица изазвала је, наравно, у Мађара још веће раздражење, али је код хрватске интелигенције много допринела јачању народне свести. Национално, дакле, потпуно неразвијени, чувају хрватски сталежи још само будно своја муниципална права, наравно из чисто својих, личних, интереса. Такво је, дакле, било стање ствари у очи Илирскога Покрета. Тај покрет ће убрзо свом снагом да српскохрватски стави на супрот мађарском језику, који је наредбом краља Фрање I од 1833 уведен био као обавезан предмет у свима гимназијама хрватским.

(Свршиће се)

НОВА СРБИЈА

Важност њена географског положаја и преглед области

од

Д-ра Ј. ДЕДИЈЕРА

Земље које је населио Српски Народ састављене су махом од више планинских, оштро одвојених и тешко приступачних области. Мало је народа у Европи који живи на земљишту које има толико разних природних особина и које је разбијено на толико разних природних целина. Поједине српске области изодвајане су високим планинским венцима или дубоким речним долинама преко којих воде мали, махом кирицијски и врло непоуздани путеви. Саобраћај између многих српских земаља, услед таких теренских и нарочитих политичких прилика, и данас је само пешачки и кирицијски. Српске земље, дакле, спадају у ред оних земаља које су по самој пластици свога земљишта рашчлањене у безброј мањих и већих природних целина. Такве земље биле су увек згодне за стварање већих племенских и културних разлика. Због тога је, у земљама с таком пластиком и у народима с толико племенских и обласних разлика, уве било тешко створити једну снажну, културну и добр.. организовану државу. Ако је, каткад, енергичнијим владаоцима и полазило за руком да те, природно одвојене области скупи и повеже у једну државну целину, одмах су се у државном животу јављале обласне и племенске разлике у толикој мери да су ти посебни обласни интереси врло често долазили у сукоб с општим државним интересима.

Тешкоће које долазе од оваких теренских прилика

појачане су још и оним особинама које долазе од нашег необично тешког географског положаја. Земље које је населио Српски Народ налазиле су се у сва времена на раскрсници опречних политичких интереса, разноврсних културних утицаја и знатних етнографских резлика. Те многобројне разлике, које су кроз историјска времена само каткад мењале своје облике, али које никад нису престајале деловати, оставиле су многобројне трагове у народном животу, у његовој материјалној и духовној култури, у нашим обласним разликама и у нашем племенском и обласном сепаратизму.

Али положај српских земаља треба и с друге стране посматрати. Оне, као ни остале планинске земље, нису повољне за стварање великих етничких целина, великих народа и јаких, организованих држава. Али у исто време видимо да све планине хране мале, физички необично јаке и издржљиве, народе. Управо, планинске земље су одређене за живот мањих народа, за конзервирање специјалних етничких особина, на које, изгледа, без икаква утицаја пролазе читаве хиљаде година људске историје. Због тога није никакво чудо што су остатци најстаријих европских и медитеранских народа сачувани у највећим и најнеприступачнијим планинама, нарочито у Пиренејима, Атласу, Алпима, Кавказу, динарским и грчко-арбанским планинама.

Супротно овоме, земље које имају велике равнице, и у чијој пластици има мало препрека за саобраћај, биле су скоро редовно области у којима су се вршила велика етнографска претапања, и којима су постајали велики народи. У таким земљама, у којима се саобраћај може вршити у свима правцима, и у којима постоји једна централна саобраћајна линија, која, као артерија у човечјем телу, у себи усредсређује саобраћај целе земље, — у таким земљама мали народи, са својим специјалним особинама, тешко се могу одржати. То су простори одређени за развиће великих народа, који мале народе, нарочито ако су слабе културе, врло брзо претапају, и у којима они брзо напредују. Типични представник таких земаља је пространа руска низија, у којој су извршена необично велика етнографска јединења, и у којој се раз-

вио бројно нај јачи европски народ, Руски Народ. Из овога свега може се извести овај закључак. Простране равнице и нижа земљишта одређени су за попришта великих народа, а планине су уточишта малих и угњетених народа.

Ниједан од балканских народа нема земљиште на коме би се могао у последњем смислу развијати. Скоро сви заузимају земље, које су разбијене у безброј мањих, природно одвојених и чврсто ограђених области, које се тешко могу повезати у једну саобраћајну целину. Такве су земље које заузимају Грци, Бугари, Арбанаси, па такве су и земље које заузима и Српски Народ. И због тога у свакоме томе народу има толико племенских разлика, и због тога ниједан од тих народа није никад могао да на дуже време влада целим полуострвом. Апсолутној превласти једног народа на целом Балканском Полуострву противи се, дакле, и сама природа његова земљишта.

Кад ово говорим, ја имам у очима онај начин саобраћаја, и она културна средства, који је досада, у главном, владао у већини балканских земаља. Да ли се те сметње могу савладати и да ли се њихове штетне последице могу отклонити с помоћу модерних начина саобраћаја, о томе за сада нећемо расправљати. Земље Грчког Народа биле су, у томе погледу, у много повољнијим приликама но земље других балканских народа, зато што су са свих страна биле опкољене морем, и што су њихове морске обале имале много дубоких залива, који су залазили далеко у копно, и тиме су олакшавали саобраћај између појединих области. Али из историје је познато да је Грчки Народ био ипак подељен на више обласних и племенских целина, које су се разликовале по својој духовној култури, нарочито по начину говора, и које се, обично, међу собом нису најбоље слагале, ни подносиле.

*

Српске земље, премда заузимају најкршевитији део Балканског Полуострва, и премда немају једног мора које би их са свих страна опкољавало, ипак су, и по

*

међусобним везама између појединих својих области и по везами са центрима савремене људске културе, у повољнијем положају но што су земље једног другог балканског народа. Оно што је у географском положају српских земаља најважније, што је врло много утицало на променљиву и ћудљиву нашу судбину, и што одликује српске земље од осталих балканских земаља, долази отуда што кроз српске земље пролази најважнији сувоземни пут који веже средњоевропске земље са земљама југозападне Азије. Од Београда до Солуна пролази велика и пространа удолина, која спаја две огромне котлине, и то источни басен Средоземнога Мора и котлину негдашњег Панонског Мора (Угарску Равницу), и која представља најкраћи пут из Средње и Западне Европе за Суески Канал и Индију. Та удолина држи се, у главном, тока реке Мораве и Вардара, и зато је називамо моравско-вардарска удолина. Њен значај за положај српских земаља је у томе што их је она довела у непосредан контакт с центрима европске културе, и с главним линијама сувоземног европског саобраћаја. Због тога ниједна балканска земља нема тако непосредне и тако интимне везе са културним европским земљама, као што их има Србија. Вероватно због тога у њеном становништву има више европскога но и у једном другом балканском народу.

Моравско-вардарска удолина пролази кроз српске земље у правцу са севера на југ, тако да их она дели на источни и западни део. Значај те удолине није само у томе што она представља једну од најважнијих линија светског саобраћаја и што нас доводи у непосредан контакт с европском културом, већ је исто толико важна и због тога што у себи усредсређује саобраћај пространих области које се налазе у унутрашњости Балканског Полуострва. На моравско-вардарску удолину излазе многи важни путеви који долазе и из источне и из западне половине Полуострва. Моравско-вардарска удолина представља, дакле, најважнију раскрсницу балканских путева; она, поред својих спољашних веза, има необично велики унутрашњи значај. Из разних делова српских и осталих балканских земаља полазе важне низинске линије, које

излазе на моравско-вардарску удољину, и тако вежу најзабаченије делове српских земаља за њену централну саобраћајну артерију. Тако, на пример, из старог Зетског Приморја полази од Скадра важна низинска линија, која иде долином Дрима, избија на Призрен, па на Косово, и одатле долином Лепенца у Скопље. Та линија представља најкраћу и најприроднију везу између централних балканских земаља, између моравско-вардарске удољине и Јадранског Мора. Друга, исто тако важна, линија је она, која полази из Драча, држи се реке Шкумбе, избија на Охрид, Ресан и Битољ, одакле сада железница иде за Солуну. Међутим, једном згодном железницом та се линија може, преко Прилепа и долином реке Бабуне, везати за Велес и Скопље. За везе с осталим светом нису тако важни остали путеви, али су они важни за везе унутрашњих делова Полуострва с моравско-вардарском долином. Таки су криворечки пут, који иде од Криве Паланке за Скопље, и који преко високе преседлине Деве-Баир, под Оосоговом, има везе с Ћустендилом и са Софијом. Исте је важности и пут који иде долином Брегалнице, и који изводи високу област Малеш и плодну долину Брегалнице у долину Вардара. Исто тако важан је и онај пут који иде преко Тетова на Гостивар и Кичево, а с помоћу кога области око Дебра најлакше могу доћи у везу с долином Вардара и са Скопљем.

Као што се види, најважније попречне саобраћајне линије избијају на моравско-вардарску удољину код Скопља, или у непосредној његовој близини. Скопље је, дакле, најважнија раскрсница путева у унутрашњости Балканскога Полуострва. Из њега се најлакше може продирати у све долове Балканскога Полуострва, и из њега се најлакше може утицати на све остале балканске земље, и зато Скопље има најважнији географски положај у унутрашњости Балканског Полуострва. Мисли се, да је због таких необично згодних веза, због свог природно утврђеног положаја, због своје богате околине и због мноштва водом богатих река, које се у његовој близини уливају у Вардар, Скопље одређено да буде престоница нај јаче балканске државе у унутрашњости Балканскога Полуострва.

Као што се види, српске земље имају једну велику централну саобраћајну линију, у којој се може концентрисати скоро цео економски живот, и која може имати лаке везе с великим делом осталих српских земаља. Та линија представља онај географски објекат који може бити од неизмерне користи при организацији велике српске државе, и с помоћу којега се могу повезати сви делови Српског Народа на Балкану у једну целину. То је, дакле, средство које надокнађује недостатак великих светских мора и великих централних равница у којима се ударају основе великим народним целинама. Што, дакле, положај српских земаља није сасвим неповољан, има се захвалити оним природним факторима који су изазвали постанак речних долина Мораве и Вардара. Досадашња Србија држала је северни кључ те линије, Београд, и северну њену половину, долину Мораве. Нова Србија држи њен унутрашњи кључ, Скопље, и њену јужну половину, долину Вардара. Поред тога, она се примакла јужном кључу те удолине, Солуну, и завладала је највећом теренском препреком на путу Београд Солун, прешевским развођем. Долине Мораве и Вардара, зато што представљају једну природну и саобраћајну целину, могу своју велику антропогеографску и културну важност, у свој својој јачини, истом онда показати, ако буду целе припадале једној држави и једном народу. Ниједна од тих области, ни слив Мораве, ни слив Вардара, не могу се у довољној мери развијати, ако се обе налазе у власти разних народа и разних држава. Те важности су осећали и даровити владаоци велике Немањићске династије, па су своју велику државу још од њена почетка упутили у правцу долине Вардара, где се она брзо развила до необичне величине. Можда је један прост случај, изазван кратковидошћу противника, упутио Србију године 1878 да се развије у правцу долине Мораве, да се примакне прешевском развоју и пространој скопској котлини. Тај покрет васпоставио је старе, вештачки прекинуте, везе између динарских и моравских Срба са вардарским Србима, и то је био један од повода да се пробуди јачи интерес за класичне српске земље, у којима све развалине и сви очувани спо-

меници говоре о негдашњој културној и државној величини српској.

Према овоме свему излази да области Нове Србије, нарочито слив Вардара, представљају не само најважнији део српских земаља него и најважнију област у унутрашњости Балканског Полуострва.

*

И по своме спољашњем изгледу, Нова Србија се знатно разликује од осталих, нарочито западних и северних српских земаља. У западним земљама превлађују високе кршевите области, у којима су поједини планински венци тако збијени и поређани један поред другог да међу њима остају само уске, обично веома дубоке и тешко проходне, долине веома бујних планинских река. Због тога се насеља налазе махом на нижим побрђима и површима, које су обично кршевите и згодне само за сточарство. У северним српским земљама имамо најпре простране и непрегледне равнице око Саве и Дунава. Одатле према југу постепено се дижу заравни северне Босне и Србије, које су поређане једна иза друге тако да изгледају као огромни подови који су тако смештени да се земљиште диже ступњевито. Од таких подова састављена је и цела Шумадија, која, кад се у целини посматра с већих висова, даје изглед простране, према северу нагнуте равнице. Ти подови покривени су муљем и финим песком некадашњег Панонског Језера, које је било разливено и преко целе Северне Србије и Босне, и због тога су необично плодни и згодни за земљорадњу.

Досадашња Јужна Србија с областима Нове Србије и у томе чини изузетак. Оне су састављене од више пространих и дубоких котлина, које су ограђене и затворене великим планинама. Дна тих котлина су махом пространа, често доста мочарна, али редовно необично плодна. Између котлина и око котлина су високе, махом усамљене, обично простране и плећате планине, у којима је шума већ давно уништена, тако да се оне још једино употребљавају као сточарске испаше. Ова неизменична појава котлина и усамљених планина карактеристична је за области целе Нове Србије, од косовске Митровице до Ђевђелија. Професору Цвијићу, који је

ове области читавих петнаест година испитивао, кад је с једне од највиших планина посматрао целу ову земљу, створила се слика шаховске табле. И збиља, ова наизменична појава пространих удубљења и плећатих узвишења наличи најпре на шаховску таблу.

Оваква теренска пластика била је од необична утицаја на међусобне везе између појединих области, на саму природу земље и на начин живота и занимања становништва. На првом месту пада у очи огромна разлика у висинама. Тако, на пример, скопска котлина је висока 250 метара над морем. Планина Јакупица, која се диже на њеној ивици, висока је 2250 метара. Висинска разлика износи, дакле, око 2000 метара. Косово Поље налази се на надморској висини од 500 до 600 метара, а Шар-Планина изнад њега висока је 2510 метара. Планина Галичица изнад Охридског Језера висока је 2043 метра, међутим огледало Охридског Језера налази се на висини од 690 метара, док је његово дно дубоко 286 метара. Висинска разлика износи, дакле, 1723 метра. Сличне су прилике између Перистера и пелагонијске котлине, и између метохијске котлине и метохијских планина. Оваке висинске прилике биле су од необична утицаја на климу и на народни живот. Све планине се одликују врло свежом и оштром климом. На њима и лети има великих снежаника који се топе, хране многобројне потоке и изворе и у ниже, сувље, области шаљу огромне количине свеже воде. Због тога је клима на планинама и лети свежа, а ноћи су и у најтоплијим месецима тако хладне да се топлота ваздуха пред зору приближава тачци смрзавања. Котлине су опет друкчије. У њима махом превлађује топла, медитеранска клима. Нарочито је блага клима у котлинама које се налазе у долини Вардара. Једна од најтоплијих и најпитомијих котлина је Тиквеш, која се налази с обе стране Вардара. У њој већ крајем фебруара почиње да зелени, а крајем јуна већ наступа несносна жега. Целог лета небо није никад наоблачено и сунце бије без престанка. Извори махом пресахну а мале речице пресуше. Киша пада у јесен и у пролеће. Тада је земљиште потпуно натопљено. У јесен дрвеће поново озелени. Снег пада врло ретко. Жита сазревају

на месец дана раније но у битољској и скопској котлини. Сличне су прилике и у скопској котлини. Лети владају несносне жеге, ваздух је врућ и од испарења многобројних бара јако је загушљив. Али су зиме доста оштре, и то услед тога што преко прешевске преседлине не дувају јаки северни ветрови.

Нешто су друкчије прилике у југозападним котлинама, нарочито у пелагонијској. У њима сваког часа дувају разни поветарци, који долазе с ближих планина и расхлађују ваздух. Иначе, кад је време тихо, завлада јака врућина, која постаје несноснија од многобројне паре, којом се ваздух засити, због великих испаравања многобројних река и мочвара. Често се деси, да усред таких мирних и топлих дана, када је замља јако угрејана, дуну јаки ветрови, који са мочарног осушеног земљишта дигну тако јаку прашину, да се целе котлине обавију у облаке од прашине.

Изузимајући таке ретке прилике, ваздух је и у котлинама и лети доста свеж, нарочито у јутру и у вече, када, као на пример, у битољско-прилепској (пелагонијској) котлини, обично бива хладно. Зими су ове котлине веома често покривене густом и веома влажном маглом, коју зову „синьак“. Тада су високе површи, које се налазе изнад котлина и око котлина, обично осветљене сунцем. Због тога овде имамо интересантну природну појаву, да је зими обично топлије у вишим површима но у нижим котлинама. Због тога је зими топлије у високим планинским варошицама, које се налазе по ивицама пелагонијске котлине, но у самом Битољу, у којем температура зими може да спадне и на 30^0 испод нуле.

У овом делу Србије имамо неколико пространих котлина које су испуњене језерима. Такве су: охридска, преспанска и сариђолска котлина (Островско Језеро). Утицај језерске воде на климу ближе околине јако се осећа. Услед тога што се вода спорије загрејава и хлади но ваздух, она од зимске хладноће задржи нешто и за лето, а од летње топлоте и за зиму. Због тога су лета око Преспанског и Охридског Језера знатно свежија, а зиме су топлије но у пелагонијској котлини. Та појава зими изгледа и мало чудновата, због тога што се и

Преспанско и Охридско Језеро налази на већој висини но пелагонијска котлина. Услед оваких прилика, у Охриду је зими много топлије но у Битољу. Кад је у последњем температура на 20° испод нуле, у првом је само 3° до 4° испод нуле.

Планинска пречага коју чини Шар-Планина и Скопска Црна Гора чини веома оштру климску границу. Медитеранска клима, која се одликује благим зимама, жарким, сухим летима и дуготрајним кишама у пролеће и у јесен, не осећа се више на северу од Шар-Планине и Скопске Црне Горе. На Косову и у Метохији већ почиње средњоевропска клима и вегетација. Лета су свежија, зиме дуже, оштрије и пуне снега, кише има у сва доба године. Земљиште је обрасло и лети зелено, шума, поред свега што су је Турци и Арбанаси немилосрдно уништавали, није ни онако ретка ни онако ситна, као што је обична у котлинама на југу, у Скопској Старој Србији и Македонији.

Стара Рашка, која се налази између планине Рогозне и реке Ибра на истоку, Увца на северу и Таре на западу, представља једну од најхладнијих и најснежнијих области на целом Балканском Полуострву. Од мора јако удаљена, са свих страна високим планинама ограђена и затворена, сама по себи веома висока и кршевита, Стара Рашка представља једну од оних земаља које су природно јако утврђене, али које су необично сиромашне и тешке за људски живот. Сличне је, само нешто блаже, климе планинска област Морихово, која се налази с обе стране реке Црне, између Тиквеша и Пелагоније, високо уздигнута и високим планинаме затворена.

Поред Морихова, у Скопској Старој Србији и Македонији има више мањих, у планине увучених, жупа и области које се одликују свежијом климом. Таке су долине Тополке и Бабуне између Прилепа и Велеса, а таква је и котлина Полог под Шар-Планином.

*

У вези с оваким климским и пластичким приликама, развијао се и привредни живот ових земаља. На првом месту осећа се огромна разлика између дна котлина и планина. Прве су чисто агрикултурне области, а друге

су чисто сточарске. Области скоро свију планина заузимају летњи пашњаци огромног броја оваца аромунских и српских, арбанашких стада. Услед тога што се планине дижу стрменито из котлина, на планинама Нове Србије агрикултура није могла да се развија високо уз планину. Због тога су све више површи остале неупотребљиве за земљорадњу. И оне су утицале да се необично развије сточарство, које је постало једна од најјачих привредних грана. Развићу сточарства припомогле су, поред осталог, и нарочите социјалне и политичке прилике. Поред осталих, још нарочито и то што је живот код стоке, на високим и неприступачним планинама, имао више слободе но живот у ниским, земљорадничким котлинама, у којима је тèжāк живео у најтежем феудалном ропству. У привредном животу осећају се чак и извесне етничке разлике, као и у средњовековној Србији; и овде је српско становништво претежно земљорадничко, док су сточари већином Аромуни и Арбанаси. Сточарством у већој мери баве се само Срби Реканци, или Рекалије, из околине Дебра и Галичника. Иначе српско становништво, поред земљорадње, бави се и сточарством, али му је ипак главно занимање земљорадња. Аромуни су већим делом сточари и то чисти сточари, који се никако не баве земљорадњом. Лети проводе време са стоком на високим планинама, а зими силазе у топле котлине, на обалама Егејског Мора. Тако они, са својим стадима, два пута пређу целу бившу Стару Србију и Македонију, у пролеће кад иду на планину и у јесен кад силазе с ње.

И земљорадња се развијала под утицајем споменутих климских прилика. У њој налазимо представнике и медитеранских и средњоевропских културних биљака. Тако, на пример, поред стрмних жита, поред читавих шума од јабука, крушака, кашто и шљива, овде имамо огромна поља која су засађена виновом лозом, која су засејана маком, сусамом, дуваном и пиринчом. Исто тако, у котлинама које се јављају дуж долине Вардара налазимо често читава поља засађена дудињацима (дудовима), који се употребљавају за узгајање свилених бубе. Огромне површине су засејане пшеницом и кукурузом. Али исто тако огромне површине леже још неупотреб-

љене, делом услед тога што се још и сада налазе под мочварама, а делом што су остале необрађене услед несигурних политичких и тешких аграрних прилика. За општи економски напредак од огромне штете је читлучки аграрни систем, који и сада влада у тим областима. Ваља што пре огромне масе вредног земљорадничког становништва ослободити из економског ропства. То ће бити прво средство којим ће се најпре и најлакше уздићи дух слободе и потпомоћи општи економски напредак. Иначе је ово становништво необично вредно и предузимљиво. Изгледа да медитеранска клима не утиче свуда једнако на разположење и радљивост људи. И становници нижих котлина, са топлијом климом, исто тако су вредни као што су вредни и становници виших, хладнијих области. Услед велике несигурности и економског робовања, који владају на селу, многобројно сеоско становништво населило се у варошима. Због тога имамо једну појаву која, на први мах, изгледа парадоксална. У земљи која је веома слабо насељена, која је економски неразвијена имамо сразмерно многољудне и велике вароши. Та појава долази отуда, што у тим варошима живи велик број читлук-сахибија (поседника читлука), који обично ништа не раде и који живе од напора и рада својих кметова или чифчија. С друге стране, имамо огроман број сеоског становништва, које се од зулума збежало у вароши, али које се и у вароши занима земљорадњом и баштованством. Вртларска привреда развијена је више но у осталим српским земљама, изузев, понегде, бившу Војводину. Многобројне текуће воде, којима је Нова Србија необично богата, употребљавају се за вештачко натапање њива. Услед овог многобројног сеоског становништва, вароши, с малим изузетцима, врло често изгледају некултурне и и нечисте, као све турске вароши. И поједини богаташи живе обично и у вароши сеоским начином живота.

Робовање под читлучким системом, под самовољом обесних Арбанаса и Турака, утицало је веома штетно на народни живот. Ти некултурни утицаји, који су трајали преко пет стотина година, оставили су својих веома штетних последица, које су нашле свога изражаја у политичкој борби. У тој ужасној борби су се употребља-

вала средства која су у оној Европи, која настаје на северу од Врање и од Копаоника, просто нечувена и невероватна. И због тога увођење што већих политичких слобода, заједно са чврстом административном и просветном организацијом, треба да дођу као светлост која лечи од болести.

Поред замљорадње и сточарства, народ се врло много бави и печалбом. Услед несигурних имовинских и социјалних прилика, многобројно становништво одлазило је на дуже време изван свога завичаја, па се после извесног времена враћало са зарађеном уштеђевином. Нарочито су ишли у северне балканске земље, затим у Америку. Ови печалбари, поред новца, доносили су у своју земљу и нешто културе. И због тога се често може наћи много европскога у високим планинским областима, нарочито у високим цинцарским насељима и у селима око Галичника и Дебра.

Од осталих српских земаља Нова Србија се одликује великим језерима, и то Преспанским, Охридским и Дојранским. Ниједно од ових језера не припада цело Србији, али сва припадају већим делом. Од њих је најпространије Преспанско Језеро, најмање и најплиће је Дојранско, а најдубље и најлепше је Охридско Језеро. На овим језерима необично је развијено рибарство, и знатан део света живи од хватања рибе. Нарочито су чувене јегуље и пастрмке с Охридског и Дојранског Језера, које се, осушене и примитивно справљене, продају по целој унутрашњости Балканског Полуострва.

Судећи према ономе што се из историје зна о новобрдским и кратовским рудницима, затим по многобројним наласцима руда, које су на својим путовањима пронашли разни научни путници, као: Цвијић, Ами Буе, Викенел и други, Нова Србија може да се сматра, у погледу рудног богаства, као једна од првих српских и у опште балканских земаља. Чини се да ће у рударству бити богатија и од Босне и од досадашње Србије. Многобројни трагови средњовековног, а нешто и турског, примитивног рударства сачувани су око Новог Брда и око Кратова. Исто тако Морихово је једна од најбогатијих рударских области. У XX веку експлоатисане су

руде само у Морихову. У мориховским рудницама радило је преко четири стотине радника. Вађен је обично антимон. У новобрдским и кратовским рудницима у средњем веку, поред осталих руда, вађено је у великој количини сребро и злато.

У опште узевши, Нова Србија представља једну од најбогатијих српских земаља. Што је најважније, њена природна богатства су, у исто време, и разноврсна и многобројна. То јој осигурава велику економску будућност, за коју би требало да се на првом месту заинтересују Срби, из разних ниших области, нарочито Срби капиталисти изван Србије. Богатство у води, у вези с многобројним водопадима, даје једну јаку подлогу за развиће индустрије. Колико су ове области богате угљеном, није довољно испитано.

*

Из досадашњег излагања види се да су разни облици земљишта били од несумњива утицаја на начин живота и саобраћаја у појединим деловима Нове Србије. Из сваке боље карте види се да је скоро цела област коју заузима Нова Србија разбијена на више котлина које су скоро редовно затворене високим планинама. Прелази из једне котлине у другу обично су врло тешки. Има котлина између којих се саобраћај може вршити само летњих месеци. То је случај код оних котлина које су растављене високим планинама, у којима нема дубоких преседлина и које нису просечене дубоким речним долинама. Такав је случај између полошке и метохијске котлине, које су растављене Шар-планином. Саобраћај између обе котлине врши се преко превоја Кобилице, и то само лети. Поред оваких веза, има котлина које су међусобно везане речним долинама, као што је случај с котлинама које се налазе у долини Вардара (скопска, тиквешка и бојмијско-ђевђелијске котлине), између Пелагоније и Тиквеша и између Косова и скопске котлине. Али је за досадашњи начин саобраћаја карактеристично то што се он мало користио овим дубоким речним долинама. То је долазило отуда што су све те долине имале облик речних ждрела и клисура, у којима се примитивна техника никада није умела снаћи. И због

тога су главни саобраћајни путеви већином обилазили ове долине, или, ако су се њима користили, они се нису држали дна долине, већ су се пели на високе подове и терасе који су се пружали изнад таквих клисурастих долина. Из ових свих разлога досадашњи начин саобраћаја, који је већином био кирицијски, избегавао је речне долине где год је то могао, и пео се на високе преседлине, које су се налазиле у планинама између котлина. Најзнатније такве преседлине су Присат, на путу између Прилепа и Велеса, Плетвар, између битољско-прилепске котлине и Тиквеша, и Ђават, узмеђу пелагонијске и преспанске котлине. Везан за оваке преседлине, које су често врло високе, саобраћај је имао да се бори са знатним теренским, па и климским приликама, нарочито зими. И због тога свега тешко је било да се сагради на таким местима и добри колски путеви. И због тога свега кирицијски саобраћај се све до данас очуваo у свима деловима земље; у неким областима сачувао се као једини начин саобраћаја.

Захваљујући оваким теренским приликама и оваком начину саобраћаја, у Новој Србији многе котлине живеле су својим нарочитим животом и образовале су се многе локалне саобраћајне и културне целине, које су живеле скоро искључиво одвојеним и својим нарочитим животом. Пошто, на сразмерно маленом, престору има много таквих, чврсто ограђених и у планине дубоко увучених котлина, у животу народа досадашње Македоније и Старе Србије има пуно разлика, које се осећају најпре у његовој материјалној па онда и у духовној култури. С гледишта њихових међусобних веза можемо целу област Нове Слбије поделити на четири велике целине. Најпре, планински венац Шар-Планина-Карадаг дели Стару Србију на Косовску и Скопску Стару Србију. Затим цела долина Вардара може се сматрати као једна културна и економска целина, у коју спадају и области између Струме и Вардара, нарочито птипска, радовишка, кочанска и струмичка котлина и планинска област Малеш. Везе између тих области развијене су у правцу важнијих речних долина које се уливају у Вардар, и све те области представљају економску позадину долине Вардара.

Услед тога што се све планине на западу од Вардара пружају у правцу од севера к југу, они делови Нове Србије који се налазе на западу од Вардара остали су махом затворени према истоку, и упућени су својим саобраћајем према југу. На тај начин, југозападне области, нарочито Пелагонија и области око Охридског и Преспанског Језера, имају врло мало веза с долином Вардара. Сав саобраћај између тих области и долине Вардара вршио се махом преко Солуна. Једино за време летњих месеци вршио се саобраћај, и то махом кириџијски, преко преседлина Присата и Плетвара код Прилепа. Централну област у југозападном делу чини пелагонијска котлина, чији је економски представник варош Битољ. За време Турака Битољ је био економски центар за целу Западну Македонију, северни Епир и југоисточну Арбанију. У њему су се стицали сви путеви, и он је заузимао скоро централни положај. Од нарочите је важности било што је кроза њ пролазила стара Via Egnatia, која је ишла из Драча на Охрид, Ресан, Битољ, Воден, на Солун и Цариград. Тај пут је био од нарочите важности због тога што је Пелагонија имала згодне везе с обалама и Егејског и Јадранског Мора. Због тога је Битољ имао необичан значај за ове крајеве, па због тога је представљао једну од најбогатијих и највећих вароши целе Европске Турске. Сада, када су му прекинуте све везе с Арбанијом и Епиром, и када је отежан саобраћај с јужном Македонијом, Битољ не може имати онај значај који је досада имао. Ипак, докле се у њему буде свршавала једина пруга Западне Македоније, он ће имати значај као средиште за увоз и за извоз пелагонијске котлине и целог северозападног дела садашње Нове Србије. Али чим се сагради железница Битољ—Прилеп—Велес овај ће значај Битољ знатно изгубити за рачун Скопља, а можда Велеса и Прилапа.

Једну од најзабаченијих и најтеже приступачних области у Новој Србији представљаће, без сумње, долина реке Црног Дрима, нарочито области око Дебра и Галичника. Та је област према Арбанији затворена високим планинама, чија је непроходност појачана још и нарочитим приликама које од увек у Арбанији владају.

Исто тако је и од котлине Пологa одвајају високе планине. Та је, дакле, област природно отворена само према југу и према северу, у правцу долине Црног Дрима, и то према Охриду и према Призрену. Према Призрену је та веза затворена арбанашком територијом, и тако је остао отвор само према Охриду. Важно је питање, у коме правцу треба да иде железница којом ће се ова област везати за вардарску долину. Веза долином Дрима била би најзгоднија, али је она дуга и заобилазна па затим и незгодна због тога што би морала ићи директно поред арбанашке границе. Остаје, дакле, веза преко Пологa. У томе правцу моћи ће се правити само планинска железница која ће имати да се бори с великим теренским тешкоћама.

У долини Вардара нарочити значај има велешко-штипска област, у којој се укрштају важни путеви из западног и источног дела Нове Србије. Вероватно је да ће у Велесу излазити на вардарску пругу битољска железница, а тако исто и пруга која ће везати Малеш, Кочане и Штип. За то има изгледа да ће Велес, поред Скопља, постати једна од најважнијих тачака у целој Новој Србији.

Треба помишљати на што многобројније и што разноврсније везе између долине Вардара и Пелагоније. У томе погледу можда ће се моћи употребити и долина реке Црне, која протиче кроз Пелагонију, засеца се у планинску област Селечке и Ниче, пролази кроз планинску област Морихово и у области Тиквешу улива се у Вардар. Железница која би ишла овом долином имала би најпре да савлада веће теренске тешкоће, јер долина Црне има врло често облик клисуре, са врло стрмим странама. Ипак, мориховски рудници, богаство пелагонијске котлине и неопходна потреба да се Пелагонија што чвршће веже с долином Вардара утицаће, можда, да се гради и ова скупоцена пруга.

У нашој јавности врло много се дискутовало о географској важности Косова Поља, нарочито због његова значаја у старијем периоду наше средњовековне историје и због Косовске Битке. Међутим, из нашег излагања се

види да се Косово не налази на најважнијој саобраћајној линији, и да је од ње одвојено великим планинским венцем Шар-Планине и Скопске Црне Горе. Косово је центар једне друге, веома богате и доста простране области, Косовске Старе Србије. У ту област спада Косово и Метохија, с призренским крајем и планинским жупама које се налазе у Шар-Планини. Ипак, због тога што се налази у непосредној близини Скопља, и што је с њим везано железничком пругом, оно има значај оних области које су нај јаче везане с најважнијим местом у унутрашњости Балканског Полуострва. Ако се кадгод успе да се сагради железничка пруга Косово—Јадранско Море, Косовска Стара Србија добиће нарочити економски и културни значај. Због свога неизмерног природног богаства, она је одређена да буде једна од најнапреднијих области Нове Србије. Ако се још веже с Јадранским Морем, њен ће значај, по општој важности, доћи на прво место одмах после Скопља.

У својој саобраћајној и политичкој важности највише ће изгубити некадашњи Новопазарски Санџак, о коме је за последњих двадесет до тридесет година највише расправљано и писано. Та област добила је нарочити значај откад се ослободила Србија, јер је Турска Царевина била једино њом везана за Босну и Херцеговину. Тада је он добио значај политичке земљоузине. Тај значај променио се у неколико од Берлинског Конгреса. Он је, као најзападнији крак Турске Царевине, био уклештен између три државе, од којих је свака гледала да га узме за се. Тиме што су Босна и Херцеговина одузете од Турске, он је изгубио сав онај саобраћај који се вршио између Турске и Босне, и престао је да буде транзитна област. Тиме је економски много изгубио, али је добио нарочиту политичку важност што га је Аустро-Угарска војнички посела, и што је намеравала да га учини базом за евентуална даља продирања на Балканско Полуострво. Оба та значаја он губи сада после ослобођења. Због нарочитог правца својих речних долина, та ће област, може бити, поново добити значај транзитне области. Без сумње ће кроз њу пролазити железнице, које ће досадашњу Западну Србију, нарочито области Нове Србије,

везати за Јадранско Море. Тиме ће се свакако поправити његов положај, који је настао иза анексије Босне и Херцеговине, и који се после ослобођења тек у неколико поправио. Иначе то ће увек бити природно чврсто ограђена, неприступачна, економски сиромашна планинска област, која ће се бавити искључиво сточарским начином рада и живота.

КУЛТУРНИ ПРЕГЛЕД

Опадање рађања у светлости науке[1]

I

Социалне науке, могло би се рећи културне науке уопште, имају својих повремених и савремених тема. Важна питања друштвеног поретка и културног развоја изазивају бујицу расправа и дела, а како се многи осећају позваним да проговоре о друштвеним проблемима, има у том мноштву написаног много кукоља, много излишног, прежватаног а несвареног. Тако се је неко време на Западу писало само о исељавању, доцније је бујала литература средњошколског питања, онда дође народно просвећивање, антиалкохолизам, социологијски оријентиран феминизам, сада: опадање природног прираштаја (Французи говоре — упирући поглед у визије будућности — о dépopulation-у, објективнији — „сухопарни“ — Немци констатују: Geburtenrückgang!). Литература тих повремених и савремених социалнокултурних питања не буја у исти мах у свима земљама западне и средње Европе, него надолази с временом, већ према интензитету социалне културе, према већој или мањој акутности дотичног питања у појединим политичним или националним скупинама. Исељавање, на пример, прво су претресали Енглези, онда Талијанци, Швеђани, данас пак аустро-угарске народности и Руси; средњошколско питање било је на дневном реду у Немачкој пре осталих земаља, за њом у Аустрији, Италији и тек сада у Енглеској; и т. д.

О опадању природног нараштаја прво су писали Французи. Немци су са задовољством тврдили да нимало не жале што немају у својој демологијској књижевности дела од значаја Бертијонова *La dépopulation de la France* или Кодерљеово *Les*

---

[1] D-r Julius Wolf: *Der Geburtenrückgang.* Die Rationalisierung des Sexuallebens in unserer Zeit. Jena, Fischer, 1912, 4⁰ стр. XVI + 253, цена $7^1/_2$ марака. — D-r Julijan Marcuse: *Die Beschränkung der Geburtenzahl*, ein Kulturproblem. München, Reinhardt, 1913, 8⁰, стр. 151, цена 2·80 марке. — Havelock Ellis: *Rassenhygiene und Volksgesundheit*, Würzburg, Kabitzsch, 1912, у 16⁰ стр. XVI + 460, цена 6 марака. — Corrado Gini: *I fatori demografici dell'evoluzione delle nazioni*, Torino, Bocca, 1913, у 8⁰ стр. 142, цена 4 Lire. — Rudolf Goldscheid: *Höherentwicklung und Menschenökonomie*, Grundlegung der Sozialbiologie I, Leipzig, Klinkhardt, 1911, стр. 664, цена повез. 16 марака.

lois de la population en France, Левасерова *La population francaise*... У сваком немачком паланачком журналчићу цитирало се бар сваког месеца оно Молткеово: „Француска губи сваки дан по једну битку“. Ни Французи нису мислили да одговоре: hodie mihi cras tibi. Али од две године амо немачка публицистика пише о Geburtenrückgang-у Немачке Нације, и најдоктринарнији професори не могу да држе Малтусово јеванђеље: већ 1900 год. опада у Немачкој природни прираштај приметно, од 1906 али на мах, нагло — „суноврат“, пишу пангермани. — За те две-три године изишло је много приложака испитивању узрока те демологијске појаве. Већина је, једнострано, једном фактору приписивала појаву и развила се је онако слепа, интрансигентна полемика како је нарочито у немачкој науци уобичајена, напосе у филологији и историји. Поред научних монографија стављане су по књижарским излозима брошурице са тробојком Рајха на корицама и силом-патриотским натписима, као: *Шта нас чека? Црно сутра! Падање Немачке Нације, Тргнимо се, четврт је до дванаест!* и т. д... А на позиву за први евгенични конгрес у Лондону 1912 год. читало се неомалтусијанско задовољство да „с опадањем постотка природних прираштаја Немачког Народа опада и опасност европске конфлаграције“. Год. 1912 сазива већ и пруско министарство унутрашњих послова анкету о узроцима опадања рађања. У исто време публикује бреславски (сада берлински) национални економ проф. Јул. Волф велико дело чисто научног значаја *Der Geburtenrückgang*, где доноси преглед свих досадањих теорија о узроцима и, критикујући их, поставља своју теорију, синтезу више оправданих објашњења. Иако у неку руку „пригодан рад“, осећа се из сваког ретка да Волф не суди — не даје Werturteil-е, чак не брани, по њему, несумњиви утицај протестантизма на опадање рађања, односно чешће предупређивање зачећа.

До пре десетак година мислило се не само у публици, него и у науци, да је опадање рађања, природног прираштаја специфично француска појава, а тумачена је моралним и физичним дегенерисањем Француза. Данас је свакоме јасно да имамо пред собом заједнички појав свих западно-европски образованих народа, да је опадање рађања један о п ш т и к у л т у р н и процес (неки би већ говорили о опадању природног прираштаја као о „функцији културе“). За прошлих петнаест година пао је број рађања у Немачкој за 44 (увек на 10.000 стан.), у Аустрији за 39, у Угарској за 60, у Швајцарској за 47 и т. д. У Европи Русија предњачи с рађањем, Француска је последња. Русија има просечно 485 рађања на 10.000 становника, Француска 197, Немачка 288 (1910 године), Велика Британија 260, Аустрија 339 (1908 год.), Угарска (1909 год.) 370 — објашњену словенском већином Монархије. Волф разликује у Европи пет области рађања. П р в о, европски исток: Русија (осим Финске) и хришћанске државе на Балкану, са претежно преко 400 ро-

ђаја. Угарска, са својих 350—370, представља прелаз к другој, средњо-европској области: Немачка и Аустрија, са око 300. Њих опкољује трећа област: Швајцарска, Белгија, Холандска, Данска и Скандинавија, северо-западне европске земље, са 250—300 рођаја. Британија спаја трећу област с четвртом, у којој је Француска, с испод 200. Пета је опет доста уједначена: Шпанија, Португалска и Италија.

Опадање нативитета пратило је опадање смртности. Услед тога није нигде дошло до **minus**-а прираштаја, са изузетком Француске, која је последњих година у више маха бележила вишак умрлих над рођенима. Области смртности поклапају се, с незнатним изузетцима, с областима рађања: Русија 311 (на 10.000 душа), Данска 129. После Русије одмах Србија! Француска 179, Немачка 171. Опадање смртности за последњих 10—20 година било је у западним и северним земљама готово трицут као опадање рађања. Али опадање смртности има своје природне границе. Не тако и рађања! Досад су се могле дотичне земље заваравати са својим сталним, често и растућим, природним прираштајем, али сада, кад су све ближе граници ограничавања смртности и кад опадање рађања из године у годину бива наглије, морају се питати: шта онда? Француски **deux-enfants-système** почиње се ширити свуда, прво у вишим па онда и у нижим класама народа рођајних области бр. 2, 3 и 4. Сада се је почела и јавност и држава бавити озбиљније с питањем будућности. Лечити то „зло“ моћи ће се тек кад му се буду познавали узроци. Наука је поставила преко десет објашњења, свагда је аутор „своје“ тумачење проглашавао пресудним. Волф реферише о свима тим тумачењима ово.

(1) Стари Адолф Вагнер мисли (*Agrar- und Industriestaat*, 1902) да је опадање броја рађања само оптичка варка, изазвана променом у саставу становништва по старости. Опадањем смртности, продужењем просечних година живота постао је у становништву већи број оних који више не рађају. Поред исте плодности парова који рађају, мора, због тих у животу осталих старих, постотак рађања опасти. Фрајбуршки демограф Момберт (*Studien zur Bevölkerungsbewegung in Deutschland*, 1907) доказао је нетачност Вагнеровог дедуктивног објашњења. Опала је смртност средовечних, дакле за расплођавање позваних, у много јачој мери него ли смртност старих и деце; требало би, дакле, очекивати да услед те промене у саставу становништва по старости рађање скочи, а не опадне! У Немачкој не долази у обзир ни исељавање средовечних, јер исељавање баш тих година откада опада рађање није више тако интензивно. О „оптичној варци“ може се само у том смислу говорити да је опадање рађања осетно веће него што се то из самих бројева види.

(2) Тумачење опадањем смртности. Ово тумачење није ништа друго до статично испредана Вагнерова тврдња; индуктивно покушавају неколико демографа (Јурашек и Будге)

да докажу, е је опадање рађања доиста само природна последица померавања размере појединих класа старости у целом животу. Ново је у њојзи — осим статистичног доказивања — што се тврди, да опадање смртности деце, напосе одојчади, утиче на вољу рађања, јер се сада родитељи, који би пре тежили да умрло дете „надокпаде“ новим, уздржавају од даљег рађања. Па и опадање смртности старих утиче на вољу рађања средовечних и млађих парова, јер су сада приморани да се дуже старају за своје остареле и изнемогле родитеље, те мање прихода преостаје за отхрану и васпитање деце. Затим, опадањем смртности стараца, т. ј. њиховим дужим животом, долазе млади све доцније до наслеђа. И дужа способност за рад (извојевана социалном хигијеном) заоштрава конкуренцију у заради, те све теже прилике зараде одвраћају савесније родитеље од помисли да рађају више деце на таворење. Још Олдиберг је указао на чињеницу, да је рађање у много већој мери опало и него смртност деце и стараца заједно, дакле и ова ерудирана, психолошки исконструисана теорија, с јединим узроком: „опадање смртности“, не објашњава потпуно појаву, него тек једва делимично. Па онда, замерају и Волф и Мајр том тумачењу да није воља рађања утицана чињеницом „једно још живи“ него, просто, да дуже дојење пречи чешће сношаје, те опада вероватност брзе концепције. Но свакако је тачно, да ова теорија Будгеа објашњава делимично појаву.

(3) Објашњавање опадањем склапања бракова. Ово објашњење може још мање бити општег значаја, него ли горње. Та опадала су рађања још пре десет и двајест година, при скакању постотка склопљених бракова! И данас расте у Италији постотак бракова, али напоредо опада рађање. И то свуда опада рађање двоструко брже и јаче него ли склапања бракова. Међутим, неколико случајева, до 10%, може и та друга појава, т. ј. саразмерно омање нових брачних парова да објасни. Као таково, делимично и веома условљено (случај с Италијом!) објашњење, може се и та трећа теорија задржати у виду.

(4) „Физиолошка дегенерација расе“ као објашњење појаве. Пре свега социјалисте: „Недовољна, бедна исхрана води повећавању смртности, ограничавању бракова. Модерни економски развој, буржоаско-капиталистични поредак дегенерише културно човечанство“. Тако Бебл и Кауцки. Водњикаст раствор Марксове јеремијаде о „трулењу људства“ (Verfäulung der Menschheit). Једини критерији за дегенерацију маса јесу, по исказима научника, хигијеничара, дизање постотка смртности и морбидитета — болести. О том, пак, не може за последњих тридесет година ни говора бити. Напротив! Социална и индивидуална хигијена славе из године у годину све веће триумфе, како се то јасно види из медецинске статистике. Многи се позивају и на опадање постотка способних при

новачењима, као на доказ да је и немачки и талијански живаљ захваћен процесом дегенерисања. Али је то преухитрен закључак. Није без основе што им противници теорије дегенерисања довикују: „Није способност опала, него су комисије већи пробирачи и дижу из године у годину мерила, јер шта би чинили са толиким способнима (по прећашњим мерилима!) намноженог становништва, кад број потребних новака остаје исти!“ Напоредо са тим, тобожњим, губљењем способности мушких за војничку службу и њезине тегобе веле да иде и слабљење женског организма и да је способност рађања и дојења све мања. Но овде се мора питати, да ли је способност збиља мања, јер је утврђено статистички да дојење опада исто тако, као и рађање, или је то нехотење да рађају и дође при чему не мислимо оспоравати да се дуго нехотење може — наслеђивањем стечених особина и прогресивним рудиментовањем дотичних органа — постепено претворити и у неспособност. Осим општег дегенерисања, има и других физиолошких узрока, парцијелних дегенерација, који воде неплодности, пре свега полне болести (гонореа и сифилис), онда одмах и душевне. А како полне, тако и душевне болести узимају у данашњем друштву све више маха, нарочито дубоко захватају велико градско друштво. Волф мисли да није утврђено да се полне болести шире, но већина позваних, „расни хигијеничари“, другог су мишљења. Зато Волф овај моменат лакше узима, него што му по тежини приличи. Овамо спада и познати Спенсерав теорем, по коме се човек све више развија од створа мишића у биће мозга и то да га чини све мање подесним за расплођавање. Но, међутим, конститује статистика опадање рађања и у оним врстама рада које ни мало нису постале спиритуалније, него што беху пре 50 и 100 година. Тардовац би какав овде добацио: „А имитовање? Зар није вероватно да су и класе с мишићним радом у ограничавању порода само копирале више класе (умног рада), у којима је опадање порода Спенсеровим теоремом објашњиво!“ Може бити, али зашто то нису раније чинили и зашто није опадање порода у ранијих „умника“ наступило? Пре свега, сумњиво је да је веће специализовање, дакле подела рада, умних радника (па и оних у творници и контоару) уједно и потенцирање индивидуалног рада (социалног свакако! па у том и лежи прогресивни значај сваке поделе рада). Овамо спада и веома конструисано објашњење Луја Брентана, као таково веома оригинално, али ипак нетачно. Брентано вели, да општи културни напредак доводи до конкурисања потреба у човеку, т. ј. до диференцовања уживања, и да многе нове потребе и њихово удовољење слабе како саме сексуалне пориве тако и неопходност њиховог удовољења. Нова уживања (већином психична а на по се културно-оптичка: позориште, изложбе, укус одевања и т. д.) рекомпензирају обуздана секскуална уживања (теорија о **Konkurrenz der Bedürfnisse** и **Rekompensation der**

Genüsse). Основна је грешка Брентанове конструкције да не лучи нагон и потребу за сношајем и нагон за породом. У осталом, сви су данас сагласни и у том, да сексуални нагон не опада, а Бруле иде чак тако далеко да за неомалтусијанство вели „se confond ici avec une véritable apologie du libertinage et de la débauche!“

(5) Тумачење већим благостањем масе. Бертијон, Левасер, Момберт, па и Брентано (посредно, преко „конкуренција потреба“ и „рекомпензација уживања“), а по њима множина њихових ученика, тумаче паралелитет економског дизања и опадања рађања као однос узрока и последице; богате провинције, имућне друштвене групе доиста највише ограничавају пород. Ти се позивају на исказе прихода при порезним звањима и на статистику штедионичних улога. Искази прихода су, међутим, најтрошнија подлога за сва категорична закључивања, а статистика уштедних улога нити је потпуна, нити пак тако доказна за однос економског подизања и ограничавања порода као узрока и последице. Зар није могућан обратан однос, т. ј. да веће уштеде долазе где је мање деце, те мањег текућег расхода? Па онда, материјално подизање извесних друштвених слојева и ограничавање прираштаја у њима нису почели једновремено, нити се њихове фазе поклапају у интензивности! Вероватнија је претпоставка да те две паралалне појаве — економско дизање и опадање рађања — потичу из једног трећег, њима заједничког, узрока. Само је тај заједнички узрок психичне природе — карактер и разумност — те се не да статистиком захватити.

(6) Објашњење из веће образованости и више смисла за ред у масе. Баш статистика, кад се специализује по позиву родитеља, доказује да ограничавање порода није увек у вези са „економским дизањем“. Тако на пр. нарочито упада у очи да чиновништво, напосе многобројни субалтерни чиновници Немачке и Француске, интензивно учествују у ограничавању порода, а ту тек не може бити говора о „економском дизању“ Wohlstands-теоретичара! Него је вероватнији узрок изоштрен смисао за ред, равнотежу, „рационизам“ у свима пословима, што омогућује с мање прихода сношљив домазлук. Сродна су објашњења Дел-Векија који је показао како талијанске покрајине с највише аналфабета показују и највећи постотак рођаја.

(7) Тежња за бољим животом, за вишим standard of life-ом води ограничавању порода како би се приход — на мање глава расподељен — боље уживао. То је аргумент „интелектуалаца“, пре свега свих учитеља и професора, али и лекара, одветника и т д. Рационализоване сексуализма.

(8) Тежња за бољим напредовањем деце, жеља да што боље спреме децу за будућу борбу у животу; жеља да

породица, „име“ остане на висини и т. д. Нарочито средње газде међу сељацима неће да им се дели добро.

(9) Обзири на здравље жене-матере. У највишим друштвеним круговима чежња жене да остане млада, свежа, да јој се не ускраћују друштвена уживања (бал, позориште, спорт... и т. д). Код радничких породица: избегавање бременитости, јер смета заради жене и јер чести порођаји и дојења слабе радну снагу, способност да зарађује. Еманципована жена, а „еманципација“ је само идеолошки превес и епифеномен економског диференцовања (процес који ми и идуће генерације доживљујемо), „неће“ (не може!) да је само машина за рађање (**Gebärmaschine**).

(10) Јер деца немају више економске вредности, зато што касно почињу зарађивати (у фабрици), и што њихово школовање постаје све скупљим. **Les enfants ne sont plus rémunérateurs**, рекао је Лероа-Болје. Код сиротиње је данас максима: „што више деце, треба више хлеба.“

(11) Урбанизовање је главни основни узрок. То је аргумент медецинских кругова, социално расположених хигијеничара. (Од националних економа само се је проф. Олденбург из Грајфсвалда прикључио тој групи). У Немачкој је, наиме, село много плодније но градови, али не у Француској, па ни у Енглеској у истој мери; али ипак плодније! Јасно је да урбанизам, као такав, није узрок него садржина тог процеса, узроци су опадања рађања покретачи урбанизма — социално економске природе — и његове опште културне али опет нарочито економске последице. Тако се поново долази до већ набројаних објашњења, али су она овде елементи једне комплексне појаве. Сељаку, веле, може бити ирелевантно, да ли је једно дете више за столом и на стану. Питање стана и стомака не игра ту никакву улогу. Па онда: дете је земљораднику од користи, помаже му у раду, и на њега отпада нешто од поделе рада у газдинству. „Дете је за варошанина луксуз, за сељака капитал“. Даље, нема у сељака ни говора о некаквој еманципацији жене (јер нема економског диференцовања, она је овде и даље „домаћица“!); нити има на селу тих уживања која могу потиснути сексуално, која ће их „рекомпензирати“, а ни жена разлога да избегава бременитост. (Ово може да важи само за малог ратара а никако за „газде“ — сељаке „великопоседнике“).[1] Код средњег поседника игра важну улогу неподелимост имања, али код великог поседа и жеља жене да остане млада, лепа. Разуме се да и жене средњих поседника иду за газдачким и у овоме као у свему осталом. Тако опажамо и код војвођанских Срба прво ограничавање порода код јачег средњег поседника (30—50 хектара), али одмах и код слабијег (20—30 хект.), па и

[1] На пр. Далмација, без и једног већег града и без великог поседа: 1910 год. 41·5‰ рођаја, док Доња Аустрија са Бочом и „гросбауерима“ једва 24·4‰!

код оних с малим поседом (5—20 хект.). Код Мађара постоји као народна пословица: „Једно јутро — једно дете, браздамо али не сејемо“! што довољно осветљава све то видњију појаву ограничавања порода и код оних сељака с 2—5 хект. који, поред своје земље, морају још и надничарењем да зарађују хлеба.

(12) Отпадништво од цркве поспешава деловање свих набројаних рационалних мотива. Извођења за поткрепљење тог 12-ог објашњења сматрају се оригиналном теоријом Јулија Волфа, иако никако нису његова. Жан Марија Гијо писао је о вези између оданости вери и плодовитости бракова још те год. 1886. Волф само примењује Гијоову теорију на прилике у Немачкој. Пошао је од Саксонске. Ова немачка краљевина била је до пред 25 година једна од најплоднијих децом немачких земаља. Сада је последња са својим постотком (2·97 или 29·7 на 1000). За тих 25 година поплавила је социална демократија ову најиндустрискију немачку земљу; „црвена Саксонска“ отпадила се је од цркве. Даље је Волф показао како изборни округи са социално-демократским већинама интензивно ограничавају рађања, а они Центрума не. Припадност појединаца како једној тако и другој странци условљена је извесним расположењем, душевним стањем, које се још потенцира миљеом у странци. Црквеност и прирантај једне области стоје у обрнутом односу. Волф групише европске народе по вероисповести и преданости цркви, и разликује опет пет области: (1) народи источно-православне конфесије показују највећи постотак (Русија 44·8, Румунија 40·8, Бугарска 40·7 и Србија 39·7 на 1000 стан.); (2) народи римо-католичке вероисповести и велике преданости пука цркви: од Аустрије до Португалије (Аустр. 34·5, Угарска 36·5, Италија 34·3, Шпанија 33·9 и Португалска 31·4, све на 1000), а ван Европе Чиле 38·8, Аргантинија 35·2, Мејико 34, али и с ниским постотком: Белгија (26·8) и Ирска (23·3): (3) народи претежно протестантске вероисповести: Швајцарска (26·5), Холандија (29·8); (4) чисти протестански народи: Енглеска (25·1), Скотска (26·2), Норвешка (26·7), Шведска (25·4), Данска (28·2), и ван Европе: Канада (24·5—21·3), Аустралија (26·7); (5) нецрквен пук Француске 20·6. Изузетно низак број рођаја у Белгији објашњен је индустријализацијом земље те отпадништвом јаче половице становништва од цркве. Ирска је од увек изузетак у свима демографским прегледима, и у погледу склапања брака и бракоразвода па и рађања, што је добрим делом објашњено и исељењем најподузетнијх мушкараца — као уопште посебним економским приликама. Исти утицај припадности једној од тих пет група показује се и на развоју рођајне линије последњих 50 година дотичних земаља. Тако индуктивно, статистички, добивене резултате формулише Волф у генерално (и сувише генерално, како се нама чини) спознање: 1) Код источно-православних је сполно опћење чисто инстинктивно, нагон се не подвргава никаквој критици него му се следи и

удовољава се у полутами свести. 2) Код католика је сполно општење свесно спојено с намером множења у смислу божанске воље, а са поуздањем да ће се Бог већ постарати да се деца и отхране и збрину. 3) Протестанти опће сполно, не губећи при томе из вида последице по децу; етички се осећају везаним, а да би без предомишљања нарећали деце, не водећи рачуна о том, могу ли их за живот спремити. Индивидуална етика парализује оно библијско: „Множите се!“. 4) Ирелигиозност се осврће само на рационалне мотиве и деловања. Лероа-Болје је недавно[1] указао на чињеницу, да родитељи ђака из *Ecole laïque* у много већој мери ограничавају пород него ли оних из конфесионалних завода.

(13) Општа познатост превентивних средстава главним је узроком све рапиднијег опадања рађања за извесне расне хигијеничаре, нарочито у Енглеској. Агитацији Малтусове Лиге (Malthusian League) има се приписати та општа познатост превентивне технике и разних манипулација о каквима пре масе никакве представе нису имале. Нарочито је у Сједињеним Државама аборт узео маха тако да га јавно мњење ни не сматра неморалним и кажњивим, (талијански историк и социологиста Гуљелмо Фереро мисли тако схватање објаснити тиме што је стална бременитост при великој економској диференцованости женскиња управо антисоциална). У европским земљама много се више служе превентивним средствима него што би пустили да дође до зачећа те затим пометања. Ово објашњење врло је непотпуно, јер превиђа да други моменти доводе до нехотења рађања, а познавање технике и манипулације само олакшавају испуњавање жеље да се не рађа.

(14) Стално дизање скупоће животних намирница треба да је, по неким економистима и статистичарима, већ довољно објашњење нове појаве ограничавања рађања. Утицај „скупоће“ много је мањи него што претпостављају они који и одвише стоје под утиском некадањих статистичних (демографских) истина о узрочној вези добрих година за усеве и склапања бракова као и рађања. Данас, у добу светске привреде, може се говорити само о неком утицају конјунктуре на рађања у земљама капиталистичног система, и то тако да после побољшање конјунктуре не води већем броју рађања. Једанпут практицирано ограничавање остаје и постаје обичајем пука, а животним принципом интелигенције.

Према досадашњим Волфовим излагањима може се резимирати његово становиште у погледу узрока, покретача и носилаца опадања природног прираштаја: (1) О дегенерацији — физиолошкој неспособности за рађање — не може бити ни говора (види о овом опширније мој реферат у *Летопису*, књига 288, свеска 4 за 1912 год., на стр. 107—110); (2) слабије скла-

[1] Paul Leroy Beaulieu: *La question de la population*. Paris, Alcan 1913.

паље бракова почело је тек у последње доба, у будуће ће и та околност интензивирати опадање прираштка; (3) исто важи и за мању смртност деце, нарочито на сиси, јер се неће тежити да се покојно надокнади; (4) „благостање“ је најслабији парцијални узрок, јер је број „поседника“ и у културних народа са развијеном привредом управо безначајан према броју оних с приходом од рада; (5) смисао за уравнотеженост издатака, као последица више просвећености, и тежња родитеља да што мање „шкомраче“ много су јачи мотиви за ограничавање порода; (6) у новом грађанству од индустријских, трговачких и банковних чиновника и намештеника игра све већу улогу тежња за „бољим животом“, за уживањем; (7) отпадање од цркве, религиозна еманципација маса пробија све уставе и препоне традиција и „морала“, који су се досада стављали насупрот превенцији и аборту; социална демократија ради посредно и непосредно на тој религиозној еманципацији маса, поспешава предупређивање зачећа и пометање, побацивање; (8) у истом смислу делује и еманципација — друштвена — жене, као последица економског диференцовања женскиња; (9) општа познатост превентивне технике не може бити извор покрета, али га поспешава у развоју; (10) као устава показала се је католичка црква са својом отвореном и жилавом борбом против неомалтусијанства и са подржавањем моралних традиција. Маркузе стоји у погледу узрока појаве готово на истом становишту и поткрепљује га новим статистичним материјалом, нарочито медецинског правца.

Волфова излагања о узроцима ове друштвене појаве могу се сматрати засада најисцрпнијим. Значај, културни и општеисторијски јаче је испољен и код Маркузеа, али најшире је концепције рад Корада Ђинија, демолога кољарске универзе. Једно узвишено memento провејава кроз његова оштроумна разлагања о значају ограничавања порода по живот и развој народа.

II

Средишњи је проблем демографије (или — по немачкој терминологији — демологије) питање репродукције становништва једне државе, једне националне или расне скупине. До скора, до пре неколико година, базирала је цела демографија са својим средишњим проблемом на Малтусовом „закону“ премножавања, цела демографија није била друго до — како примећује Голдшајд[1] — једна демометафизика. Малтусова учења постале су догмама, и као такове владаху пуних сто година научним мишљењем културног човечанства о узроцима друштвено-културних стања. Потребно ће бити да наведемо главне мисли Малтусове о репродукцији живља и њеним по-

[1] Op. cit., стр. 365.

следицама, да бисмо могли одмерити, колико се је данашње схватање тог проблема удаљило од схватања читавог прошлог века. Он је изложио своје идеје прво — 1798 године — у једном делцу, више пригодно-полемичког значаја: *An essay on the principle of population as it affects the future improvement of society.*[1] После неколико година разрадио је Малтус своје делце у систематски спис о демолошком принципу друштвеног развоја и у сваком даљем издању (1826 године било их је већ шест) поткрепљивао је свој „закон“ новим статистичним податцима из готово свију земаља тадањег културног света.

Малтус тврди: народ има тежњу да се множи у геометријској прогресији, док животне намирнице придолазе само у аритметичној прогресији. Читав низ превентивних и репресивних мера поставља равнотежу између живља и животних намирница. Или се људи морају морално уздржати, т. ј. не ступити у брак, док нису осигурали средства за исхрану и одгој порода (те се, вероватно, предају перверзијама), или ће „сувишно“, прекобројно људство — кад је већ једном дошло на свет — бити уништено, било нездравим, одн. претераним радом, било услед крајњег сиромаштва и глади, нарочито ситне деце, болести и зараза („редња“), ратова, куге и скупоће. Од једне историјске фазе до друге, од једног културног ступња сваког народа и племена до другог одмењују се поједина превентивна и репресивна средства и у обиму и јачини дејствовања, али равнотежа живља и животних намирница мора бити постигнута. Код најпримитивнијих народа — „дивљака“ — постизава се та неумитна равнотежа чедоморством, сталним ратовима, епидемијама, алкохолизмом, венеричном заразом — попћу читавих група, као и исељавањима у групи — „ројењем“. У староме Риму чинили су то дегенерација и порок, у данашњој Русији умирање одојчади и ситне деце а периодично и гладне године са разним епидемијама. У културнијим земљама (Малтус наводи Норвешку, Енглеску, Тоскану) постизава се исто мање сурово: паметним уздржавањем од женидбе оних који још нису осигурали издржавање читаве породице. Читав историјски развој представља, по Малтусу, прелаз разних појединих скупина од репресивног одржавања равнотеже превентивном. По Малтусу је тенденција за умножавањем у геометријској прогресији биологијски закон, те зато је хипердемија, прекобројност људи, вечна, неизбежна. Све социално зло, социалне неправде, беде и јади пролетаријата долазе силом природе, извиру из тог непокретног биологијског закона. Живот масе сиромаха није зато један и чемеран што једна мала група политичним — правним и војничким — средством узурпише за себе несразмерно велике количине продуктивних добара него би маса и

[1] Оглед о принципу живља уколико утиче на будући напредак друштва.

онда живела истим животом, кад би се сва добра подједнако расподелила на све људе, једноставно зато, што би одмах престале да дејствују превентивне и репресивне мере, те би за кратко време море људства запљуснуло о границе постојећих животних памирница. Зато немају — по Малтусу — право ни Годвин, ни Он ни Јунг са својим комунистичким каритативним реформама. Ни комунизам, ни каритас не могу докинути један биолошки закон. Малтус је живео, опажао и размишљао у добу када се је баш најјаче осећала тежина застарелих установа економског поретка: цеховског права, привилегованости индустријске производње и трговачке зараде, фидејкомиса и латифундија. Становништво које је надолазило није могло да нађе зараде, отуд беда пролетаријата крајем XVIII-ог и почетком XIX-ог века. И то после и поред француске и енглеске револуције. Јасна је сада психогенеза Малтусовог реакционарски фаталистичног учења nunc et semper in aeternum! И Малтус има претеча. Већ је, наиме, Јум (Hume, 1752) наглашавао да се је становништво Европе почело опасно нагло множити, Валас налази (1753) да је мноштво људства највећа препрека остварењу комунизма, Туизнд (1786) формулише готово истоветан закон, са истим средствима за стварање равнотеже: природним (сполна уздржљивост и исељавање — дакле превентивност) и неприродним (глад, чедоморство, ратови и глад — репресивност), а холандски пастор Брикнер говори већ 1767 год. о „борби за живот“, којој су сва жива бића подвргнути и која, елиминирајући слабиће и неспособне, врши значајну функцију у смислу прогреса разних врста. Први је, пак, наговестио Малтусов закон још талијан Антонио Ђеновези (1712—1769) у свом темељном делу *Lezioni di economia civile*. Поред свег тога везује се читава та теорија о демографској условљености социалног питања за име англиканског духовника, питомца свештеника Цилберта Векфилда, за име Томе Роберта Малтуса. Као „малтусијанизам“ владала је та теорија пауком читавих 100 година, као „неомалтусијанизам“[1] представља један практични, много раширени систем данашњице. Почетком XX-ог века окренула се нова генерација националних економа и демолога против Малтусовог учења и оборила је његов „закон“. Малтусова предвиђења нису се испунила, становништво Европе није се удвојило за 25 година него је, после једног периода наглог множења, почела да опада прирастна квота. Малтус је уопће грешио, кад је репродукцију становништва схватио једино као биологијски процес, те је идентификовао могућност неограниченог расплођавања (физиологијска потенција) са фактичним исходом репродукције

[1] Неомалтусовци разликују се од Малтуса тиме, што увиђају неприродност moral restraint, т. ј. апсолутног уздржавања сиромашних од сполног општења, и на место тога пропагишу превентивна средства и практике, т. ј. не ограничавају сполно општење него његове последице: оплођавање.

(социална тенденција). Малтус је, као син свога доба, и сувише мало историјски мислио: тенденцију једног извесног одсека прогласио је апсолутним, природним законом, без обзира на границе појединих области разних социално-културних система. Стварност је опровргла сва Малтусова песимистична тврђења да је човечанство предестинирано да живи у беди и јаду, да му се судба не може ни за јоту поправити. Данас је јасно, да се животни ниво најширих маса последње половине века несразмерно дигао, и то без радикалних социалних реформама, без социалистичног и ван комунистичног система, поред једне веома недовољне социалне и културне политике, једино побољшањем и усавршавањем разних продукционих метода, нарочито с помоћу науке.[1]

Познато је да су Малтусова учења о премножавању, „борба за живот“ (овај израз потиче од њега самога), подлегању и изумирању „прекобројних“, „слабијих“, била од пресудног утицаја на формирање селекционе теорије Дарвинове. Дарвин је, под утицајом Малтуса, гледао у премножавању врста главног носиоца развоја врста. „Из велике масе преживљују најврснији и једино они долазе до репродукције, те се диже квалитет врсте итд...“ У погледу човека није Дарвин ништа посебно рекао. Многи данашњи евгеничари, пре свега Шалмајер, па и мање озбиљни Дризманс и Амон (који су, за разлику од иначе озбиљног и позитивног Шалмајера, још ште збуњени и расистичним наступима), стоје под превише једностраним утицајем селекционизма те превиђају мелиоративни значај миљеа по групе према природном одабирању појединаца у друштву. Против Малтуса и малтусијанизма у дарвинизму вели Голдшајд ово: (1) Малтус превиђа да плодност није никаква константа, него одвисна вариабла, дакле само један појав акомодације миљеу; (2) Малтус је превидео да евентуална хипердемија, која ће, можда, наступити једном у будућности, не може објашњавати беду и невољу које постоје пре но што је дошло до прекомерности живља; није дао никаква доказа да се организми свагда наглије множе него њихове животне намирнице итд. (3) Малтус превиђа, да наводна хиперпродук-

[1] У земљама које нас најближе занимају био је годишњи прираштај (по: *Statistique internationale du mouvement de la population d' après les registres d' état civil*, Paris 1907, на стр. 27 и 69):

	у Угарској:	Аустрији:	Србији:	Румунији:	Бугарској:	Грчкој:
1861—65	—	8·9	11·2	8·6	—	—
1866—70	—	7·—	16·1	5·7	—	7·4
1871—75	—	6·7	9·4	2·9	—	7·7
1876—80	7·7	8·2	5·5 (ратови!)	4·7	—	8·2
1881—85	11·6	7·9	22.0	15·5	—	—
1886—90	11·5	8·8	18·1	12·2	—	—
1891—95	9·8	9·5	14·4	10·0	9·8	—
1896—900	11·5	11·6	15·3	12·8	17·2	—
1901—905	11·—	11·3	16·3	13·8	18·2	—

ција, т. ј. расплођавање у геометријској прогресији није никаква особина само човеку дата, него да њу исто тако имају и сви остали организми, који се у знатно већим пропорцијама множе но човек. О константности простора, одн. анорганског уопште, могао је само говорити, али тиме не би доказао наводну сталну диспропорцију међу људством и количином животних намирница. Па ни Малтусов борбени принцип не може се биологијски одржати, јер човек — а на њему базира Малтус своју теорију о борби за живот — није уједно, као остале животиње, и гонилац и гоњени. Над човеком нема више врсте којој би он могао служити за храну“[1]. Иако су недостатци Малтусовог „закона“ веома осетни, тромост човековог мишљења радо је примила тај закон, и читавих 100 година доцније формулише Кодрље „свој“ „закон“ овако: (1) брачна плодност константна је, ако се не мењају економске прилике, старост младожења и трајање брака. Брачна плодност се диже: када се (а) побољшавају економске прилике (sic!), (б) просечно је трајање брака повећава, (в) просечна старост младожење снижава, (г) број грађана у сразмеру према броју сељана. Ванбрачна плодност расте у обратним случајевима. (2) Сви европски народи били би, вероватно, исте брачне плодности, када би живели под једнаким споменутим условима. (Cauderlier: *Lois de la population en Belgique*, Paris 1900). А најстарији од немачких националних економа и демолога, Адолф Вагнер — свакако најоштроумнија глава у светској науци о народном господарству и о државном, о финансијама — још и данас тврди да је „Малтусово учење у суштини непобитно истинито“. Суштина је, по најбољем познаваоцу питања проф. Елстеру, тврдња да људство стално тежи да испуни границе могућности исхране. А то је баш унипштено за увек. Карло Маркс дошао је у својој науци, сада већ побијеној,[2] о акумулацији капитала до резултата, више интуитивно добивеног но индукцијом откривеног, да капитала не природа ствара стално релативну прекобројност људства. Наглије намножавање пролетарске масе од рашћења капитала јесте, по Марксу, предуслов капиталистичне производње. Маркс закључује: једног општег „закона“ живља који би вредио у сва времена, за све народе и привредне поретке нема, сваки продукциони систем, сваки привредни облик (ступањ) има свој посебни закон популације. Тиме је бар остављено оно апсолутно и „природно“ (или биологијско) Малтуса и следбеника и узета је репродукција становништва као социална појава, одвисна од свих осталих социалних појава, напосе од основне функције дру-

[1] R. Goldscheid, op. cit. стр. 72—73.

[2] Fr, Oppenheimer: *Das Grundgesetz der Marxschen Gesellschaftslehre* (Berlin 1903) и *Die soziale Frage und der Sozialismus* (Jena 1912).

штва, т. ј. привреде. Али је Макрс, са својим економским детерминизмом, и сувише непосредним замишљао узрочне везе економије и репродукције становништва, т. ј. игнорисао је — а то је највећи, иако можда једини, недостатак економског детераминизма — интерфукционалности свих социалних појава на свима пољима развоја као и реперкусије у тој међусобној одвисности и утицању. Није истина да капиталистично друштво стоји под једним јединственим популационим „законом“, него свака група, свака класа одређена је у својим мерама и свом држању другим, посебним класним моментима. Ефект може бити исти, али су други узроци који га стварају. Ограничавање порода у првом је реду дело женине воље. Према друштвеним разредима се измењују и мотиви њезиног нехотења. Даме „горњих десет тисућа“ боје се да ће бременитост и порођај оштетити лепоту тела или бити на уштрб изразу лица. Интелектуална жена, опет, буни се против помисли да је само зато ту на свету да другим бићима даје живот, да нема свог особеног оправдања и позива у животу, да није она крајњи циљ. Слобода жене не да се довести у склад са функционисањем „репродукционе машине“. Обична ограничена грађанка подлежи утицају „бољих кругова“, за њу је „престало бити мода да се има много деце“, а у тим круговима (учитељи, свештеници, професори, адвокати, приватни чиновници и намештеници) одлучује и рационализам мужа, изазван саразмерно недовољном зарадом за „добар“ (т. ј. на висини своје класе) одгој многобројног порода. Жена нижих слојева, која и сама зарађује, боји се честе бременитости и порођаја јер губи зараду, запушта домазлук и старање око деце. Сваког јутра у великим градовима матере раднице носе своје мало чедо на велосипеду у корпи, која је причвршћена за крмило, собом у фабрику. Кад би нешто сваке две године родиле по једно, не би могле ни толико се бринути за децу, или би морале коначно напустити одилажење у зараду. Са много оправданости пребацује Голдшајд данашњем културном друштву безгранично лицемерство, које се очитује у његовом држању према женском „питању“ и покрету. Опиремо се жени да продре у све позиве за које је способна, душевно и телесно, а знамо да је економска диференцијација женскиња нова, неотклонива фаза културног развоја. Кад жена, с напоном свих својих енергија, ипак дође до удела у друштвеном раду, онда јој пребацујемо да не рађа довољно! А никаквим социалним мерама и установама нисмо јој омогућили спој материнства и позива.[1]

Волф је формулисао нов „закон“ репродукције, одн. акомодације броја живља количини животних намирница овако:

„У начину како се становништво подешава са својим

[1] Op. cit, стр. 455—456.

бројем обиму животних намирница можемо разликовати, од најдавнијих времена па до данас, три епохе. Прва епоха, кад се бацају и убијају „прекобројни“, т. ј. непродуктивни, (деца, болесници, стари) у сразмери ограничености животних намирница. Али се пород већ и вештачки ограничава („социална“ политика примитивног, варварског ступња). Друга епоха, ступањ „религиозне културе“, обележена је нетамањењем „непродуктивних“ елемената (истина, са пригодним чедоморством), неограничавањем, вештачким, броја пород уколико верско учење и једно и друго забрањује, одн. обратно, препоручује („множите се!“) Религиозна култура занемарује екопомски моменат и сваљује одговорност за премножавање на верско учење, морал, одн. друштво (доба владања Малтусовог закона!). Трећа епоха, стално еманциповање од вере и друштвених традиција прећашнице, подешавање броја пород приходу и другим породичним приликама“.[1]

Малтус је тврдио: у колико мање људи, у толико је већи удео свакога у добрима земаљског живота. Но ни тај део његова учења није безусловно истинит. Густоћа становништва има свој известан оптимум (т. ј. границе где престаје даља подела рада имати за посљедицу продуктивнију производњу). Ако је становништво једне земље још испод тог optimum-а онда сваки даљи прираштај — до свог optimum-а — значи повећање удела сваког појединца у добрима (као пример: Сједињене Државе, Сибир).

(Свршиће се)

---

[1] Dr. Julius Wolf: *Die Volkswirtschaft der Gegenwart und Zukunft*. Leipzig, Deichert, 1912, на стр. 186—187.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Новосадска сезона Српског Народног Позоришта

[1913—1914]

Српско је Народно Позориште дошло у Нови Сад болно, уморно и раздешено.

Преко лета је начинило велики пут: Загреб—Сарајево—Тузла—Мостар—Сушак, с приличним материјалним, великим националним а не одвећ великим уметничким успехом.

За то је време у позориште допао главни редитељ и учитељ драме Г. Д-р Милан Беговић, о којем дружина није стекла уверење, да је довољно озбиљан радник.

Дружина је, затим, изгубила веру у одржање управитеља Г. Савића, а и он је изгубио поуздање, те је у Нови Сад писао очајна писма, наглашавајући, да је позориште у опасности.

Сезона је почела у Шиду, где се рад свршио с дефицитом. Пред долазак у Нови Сад гостовало је позориште у Паланци, где је такођер било дефицита.

Од Новог се Сада очекивао спас, али је и то очекивање омахнуло. Меродавни чиниоци нису одмах приступили потребним енергичним мерама, лаћало се палиатива и крпарило, и на какве такве промене врховна је управа просто била петерана јавним протестима.

Какво је, пак, стање било још под конац новосадске сезоне, може се судити по томе, што је Г. Д-р Лаза Марковић, на главној друштвеној скупштини, узвикнуо: „Позориште нам гори!“

Тако је почела, и у томе се знаку развијала новосадска сезопа, у којој позориште ваља да добије нове снаге и која ваља да буде у свему слика доброг, здравог и правилног рада.

Публика је новосадска, истина, извршила своју дужност, али није ни то помогло, јер се и новосадска сезона свршила с дефицитом, што значи, да меродавни чиниоци у позоришту нису у стању да буду господари ситуације у заводу. Они су слабији од тешкоћа, те пред овима падају.

Позориште, за време новосадске сезоне, није пловило пуним једрима, и ова су пред конац сезоне сасвим спласнула. Публика још није била уморна, али се болни репертоар умо-

рио, те се готово није знало, шта да се представља. Ова се сиротиња, до душе, очајно прикривала, али се ипак видела.

Ова новосадска сезона била је болна, уморна и подобро раздешена. Из Новога Сада, пак, отишло је позориште — у провизоријуму.

[Српске новости] Д-ра Ђуре Трифковића *Идеали*, позоришна игра, представљена је 5 (18) новембра, и за Нови Сад је била новост за коју је било велико интересовање.

Идеали се нису развили из бујне и немирне књижевне душе, али могу заинтересовати због нешто обласнога обележја и због главне јунакиње Астре, која има крви и живаца.

Ова позоришна игра иначе је без идеја, дијалог је свакодневни и без мисли, из чега се мора закључивати, да се писац *Идеала* још није развио у књижевника мислиоца.

Жарка Лазаревића *Косовска девојка* представљана је први пут 23 нов. (6 дец.), а затим још два пута једно за другим.

Начинила је на гледаоце дубок утисак, те је одмах било јасно, да ће заузети видно место у народноме репертоару нашега позоришта. Таки је комад, због мисије нашег позоришта, био врло потребан.

Стихови су *Косовске трагедије* сочни, али их не говоре добро, а драмска је обрада погодна, да изврши потребно дејство на нашу публику, која у срцу има подоста родољубља.

У хипнози, драма у три чина од Д-ра Миладина Свињарева, представљана је 17 (30) децембра. Бинска јој је техника доста добра, но идеја и пишчева етика је бедна. Критика такођер не може на себе примити одговорност за оригиналност и самосталност пишчева рада.

У запари, шаљива игра од Л. Мргуда (Д-ра Л. Марковића) представљена је 28 дец. (10 јан.), и начинила је добар утисак. Нама је позната из читања. Писац располаже јаком опсервацијом и свежим хумором.

[Новости из стране књижевности] Молијер: *Жорж Данден*, 10 (23) октобра — Фулда: *На само*, шала у 1 чину, 10 (23) окт. — Молнар: *Бајка о вуку*, 15 (28) окт. — Ечегарај: *У Балчаку мача*, 22 окт. (4 нов.) — Леон Ленц: *Веверица*, 31 окт. (13 нов.) — Гуцков: *Уријел Акоста*, 19 нов. (2 дец.) — Гаво: *Мала чоколадарка*, 18 (31) дрцембра. Из овога се малог навода види, да у избору страног репертоара није било програма.

Словенско књижевност се очигледно занемарује.

[Музика] Музика се неговала за време новосадске сезоне по раније утврђеном и на једном од главних скупштина примљеноме програму, т. ј. оперета два пута недељно, а комад с певањем недељом. То је у новосадској сезони довело до приличне незгоде, јер за више од три месеца није било довољно оперета, и старе, већ добро познате, па и отрцане, оперете су се понављале. Публика је, слушајући их, показала велико стрпљење.

Оперете су се изводиле површно, за њих нема довољно певачког материјала, а, иначе симпатични, коровођа млад је још и неискусан, те нема сугестивне моћи ни над ансамблом ни над оркестром. Долазило је и до забуна, те се давање оперете готово сасвим компромитовало. Познавачи даваних оперета такођер су се уверили, да су из неких избачене читаве партије, свакако због недовољног певачког материјала.

Комади с певањем врло су радо гледани, али су давани шаблонски, без новога живота и без нове режијске обраде.

У Новоме Саду није научена ниједна нова оперета ни комад с певањем, те, ма да је понешто давано у Новоме Саду „први пут“, живело се од старога сала.

Позорипте није имало свог оркестра, и музичке представе давало је, добро плаћеном, милошћу војне музике.

[Режија] У режији је за време новосадске сезопе било све по старом. Стручни Г. Беговић се бавио режијом само четири дана, а за то се време у рад позоришта не може унети нов режијски дух.

Режија позорнице била је тек једном или два пута пристојна.

На режију група, чини се, и не мисли се, те је на позорници при већим групама (*Косовска трагедија*) владала читава и неотмена јурњава.

За стил кретања појединаца и његових гестова наша режија и не зна, те на позорници нема културне отмености; а о напем се позоришном салону не може ни говорити.

Као извина за ове недостатке, наводи нам се тешко стање у којем се наша позоришна трупа налази. Да би се у буџету одржала равнотежа, мора да се форсирано игра, и то све с једним и истим особљем. Услед тога је мало проба. Једва се има времена да се комад како тако скрпи у целину. О студирању не може, у таким приликама, бити ни говора.

У оваком правдању, без сумње, има много разлога. Али имамо и ми разлог, кад кажемо да без уметничке режије нема позоришта. Не може се рећи да је управа на висини задатка, ако то питање није у стању да реши, ма оно како тешко било. Јер оно се решити мора.

Наша режија не зна ни језик српски ни његову пресудну и огромну важност за наше позориште. Језик је неправилан, нагласак погрешан; нетачан је нагласак речи, реченица, и реченичких низова. У дикцији нема стилизације и хармоније, те је, на пример, говорење *Косовске трагедије* био прави пораз мелодичног и лепог српског језика.

Данашњи меродавни чиниоци у позоришту, чини се, немају осећања за српски језик, и не схваћају његову важност како за позориште, тако нарочито за ову нашу, у погледу језика, тако експоnирану област.

[Ангажмани] За време бављења позоришта у Новоме Саду ангажовани су Г-ђица Хрвојевићева, Г. Бојанов и три користкиње.

Г-ђица Хрвојевићева ваља да замени Г-ђу Савићку, која се повукла са позорнице. Доста добро пева, пријатна је појава, могла би добро говорити српски и може да се употреби и за драму.

Г. Бојанов није успео као певач, а није ни требао бити ангажован.

Вредни су пажње раније ангажмани Г-ђе Хаџићке, Г-ђице Ленске, Г. Г. Николића и Стојковића. Последњи је већ срећен глумац, а остали дају разлога нади на напредак. То ће, дакако, зависити од режије.

[Гостовања] Г-ђа Мара Таборска, чланица Српског Крал. Народног Позоришта у Београду, гостовала је у *Идеалима* Ђуре Трифковића као Астра (5, 18-XI) и у *Љубав бди* Кајаве-а и Флера-а као Жаклина (6, 19-XI). Гошћа, у ове две улоге, није могла развити све скале своје игре, но дала је ипак више својих добрих особина, које нису остале непримећене. Штета је велика, што Г-ђа Таборска (она је Чешкиња) не говори добро српски.

Г-ђа Тода Арсеновићка, чланица Српског Крал. Народног Позоришта у Београду, гостовала је три пута и сва три вечера (почевши 26-XI, 6-XII) певала је Косовку девојку у *Косовској трагедији* Жарка Лазаревића. Гошћа је својим добрим алтом стекла опште признање, и на публику је начинила ојачи утисак.

За гостовање А. Биничког, члана Хрватског Земаљског Казалишта у Загребу, није прављена никаква реклама, али се као Филип Ленц у *Писмоноши и његовој сестри* (6, 19-XII) допао својом пријатном песмом и живом игром.

Г-ђа Драга Спасићка гостовала је у *Коштани* и *Слепоме мишу*, те је показале свој велики напредак у певању после студија у Бечу. Дала је јединствену, по писчевоме замишљању изведену, Коштану, али је у *Слепоме мишу* била промукла, због велике хладноће на позорници. Г-ђа Спасићка више и не негује песму оперетску, те је ваљало удесити (управа је требала да буде о њој боље обавештена), да пева јачу драмску ствар. Зашто није певана *Кавалерију руштикану*, кад се тај комад налази у позоришноме репертоару?

У раду на гостовању није било ни система ни полета; управа, изгледа, била је према гостовањима апатична, те су и наведена гостовања постала махом због притиска споља. На Београд, Загреб па и на Праг није се озбиљно мислило, јер су, у томе правцу, и полет и информације и добра воља кржљави.

[Прослава] Члан позоришне дружине Светислав Стефановић, који ради двадесет и седам година, прославио је, по одобрењу управнога одбора, своју двадесетпетогодишњицу 20 дец. (2 јан.). Играо је Максима у *Ђиди;* публика му је указала велику симпатију. Журналистика је јубилара нарочито истакла

као доброг човека и Србина, а краљ од Србије одликовао га је орденом.

[Питање управе] Чим је позориште дошло у Нови Сад, управитељ Г. Жарко Савић поднео је оставку. Управни је одбор оставку примио, али тако, да Г. Савић остане управитељ до 31 децембра 1913. Тако је и било. Како је, пак, управни одбор мислио о начину даљег управљања позориштем, није се знало, него се говоркало, како ће се управа привремено повернти старијим глумцима. Тек се из штампаног извештаја, спремљеног за главну друштвену скупштину, аутентично сазнало за предлог управног одбора, који је гласио:

„Управу мисли Позоришни Одсек провизорно поверити једном или двојици наших старијих глумаца, те предлаже, да овај провизоријум траје до Главне Скупштине 1914, а после ће се моћи констатовати, да ли је овакав провизоријум по рад позоришне дружине добар (!), те према резултату даље поступити. За време провизоријума обављаће све досадашње управитељеве дужности Позоришни Одсек, који ће, преко свог председника, бити у најтешњој свези са позоришном дружином“.

Главна скупштина није дебатовала о овом преважном предлогу, него га је усвојила. Затим се конституисао позоришни одсек, који је за председника изабрао Г. Д-ра Ђуру Трифковића, те је овај примио „досадање управитељеве“ дужности. Господину председнику је одређена дневница од петнаест круна, кад је уз дружину, а вођење је дружине поверено Г. Спасићу (позорница) и Г. Динићу (администрација.) За новога је редитеља изабран Г. Матејић.

Са таком се организационом основом кренуло позориште из Новога Сада.

На оваки аранжман има се приметити ово. Провизорија је убиство за сваки културни завод, а за позориште нарочито. Нашем позоришту, у којем управљање оног великог апарата као што је одбор, са своја два одсека и три председника, доводи до сиве безначелности у сваком погледу: и у репертоару, и у режији, и у ангажману — таком позоришту, у којем су нужне многе репарације, потребна је јака и искусна рука. Ту руку може дати само спреман и сталан управитељ, а никако још једна нова колегија привремених управљача.

[Питање Г. Д-ра Беговића] У највећем јеку политичке кризе управни је одбор ангажовао Г. Милана Беговића за главног редитеља и учитеља драме, те јавност, заузета другим великим бригама, ово ангажовање готово није ни опазила. Кад је позориште дошло у Нови Сад, почео се о томе водити рачун, и одмах су се чули протести против тога корака управног одбора, па се, међу осталим, истакло, да је Г. Беговић био са дружином само тридесет дана, а није спремио ни један ко-

мад. Очекивао се долазак Г. Беговића у Нови Сад, камо је, најпосле, дошао и за четири дана спремио режију Фулдине шале *На само* и Молијеровог *Жоржа Дандена* (10, 23-X). Режија није спасла ситуацију, и управни је одбор, респектујући јавни протест, нашао, да Г. Беговић није извршио уговор, и овоме уговор отказао.

Цела је ова немила ствар велики фијаско. Управа није вољна била, да се о афери на прошлогодишњој главној скупштини разговара, те је разговор о томе одгођен за овогодишњу главну скупштину.

[Реклама] Позоришна управа није правила никакву рекламу; штампала је позоришне плакате, а са журналистиком није била ни у каквој вези. Неке дневне новине доносиле су рекламне белешке о овоме или о оном комаду, али у томе послу није било сталности ни утврђенога реда. То је разумљиво, јер новинари нису позвани, да праве систематску рекламу за позориште; то је дужност управе, а дужност је новина, да послате рекламе примају и штампају. Позориште има свог секретара, чија би дужност била, да се и рекламом бави. Наше позориште данас не носи, и не може да носи, само наивно родољубље, као што је то било у првим деценијама пошто је основано. Данас га мора агитација и реклама вазда износити на видик публици, ако хоћемо да га она, поред својих сто брига, не сметне с ума.

[Публика] Позориште је посећивала само српска публика, несрби су врло ретко долазили на представе. Грађанство је лепо посећивало представе, а више породица и појединаца показали су идеалан и стрпљив занос за позориште. Бачка, трговачка и занатлијска омладина такође је била вредан посетилац позоришта, а ратари су му били редовни гости недељом и свецем у вече. Недељом после подне су представе биле слабо посећиване, свакако због лепа времена, због кинематографа и због недовољне агитације међу публиком за коју су те представе одређене.

Д-р Каменко Суботић

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Четири Српске Народне Песме, естетско-психолошки објаснио Dr. phil. Светомир Ристић. *Београд.* Издање књижаре Рајковића и Ћуковића. *1913.* Осмина, стр. 55, цена 0·80 дин.

У овој нам се књижици указује и опет на вредност, у последње доба занемарених, наших народних песама. Светомир Ристић је одабрао четири народне песме (*Диоба Јакшића, Омер и Мерима, Женидба Облачића Рада, Цар Лазар и царица Милица*) и покушао, да нам дâ њихову естетичку и психологијску анализу. Резултат је ове његове анализе, да је српски „сељак-песник" имао дубок чуствени живот, да је дао лепе епске описе, и да се послужио средствима, који чине, да наше народне песме не само да стају упоредо с најбољим уметничким и другим народним песмама, него чак и испред њих. Говорећи о стиховима 149 — 154 из *Омера и Мериме,* писац вели, да не зна ни за једно место код великих песника, где је људски афекат тако тачно, тако опажљиво и тако кратко изложен (стр. 26).

Начин, како је овај коментар састављен, даје нам повода, да помислимо, као да је намењен употреби у школи, али нас многа места у њему опет одводе од те мисли. Али ако и није школи намењен, он јој ипак може посредно послужити, јер ће помоћи наставницима, да се удубе у садржине и у облике народних песама, да многа места јаче осете и боље разумеју, те ће тако и својим ученицима моћи пре дати онаку интерпретацију, која је најпогоднија, да се једна песма као што треба прочуствује. А то је и најбоља помоћ, коју један коментар може дати, и моје је мишљење, да се једино такви, индиректни, коментари и могу одобрити.

Писац нас с разумевањем уводи у упознавање поменутих песама, њихових садржина и начина њихове обраде. Али коментар је неједнак и није довољно концентрован. Психологијска анализа претеже, а у естетичкој, место праве анализе, долази често само реч: „фино", „отмено", „од необичне вредности", и фигуре се у песмама не објашњују. Многа су нам

поређења и паралелна места добро дошла, али понекад нас она сасвим одводе од песме и тиме ремете утисак, који би требало песмом задобити. Већином је све интересантно, што нам писац казује, — али он само чешће заборавља, да је у натпис ставио „*четири* српске народне песме“. Понекад нас пак задржава и на стварима, које су и сувише познате; тако је нарочито оно о изражајним покретима (на стр. 25) требало укратко рећи или и сасвим изоставити. Оваким развлачењем и врло тачна опажања губе своју вредност, јер се пријатно чуство, што га имамо, кад нам се изнесе погодно објашњење за једно место, изгуби у даљем разглабању, као што се губи и веза с даљим деловима песме. И мени се чини, да је коментар на неким местима само зато неодређен и нејасан, јер је сувише опширан. На стр. 18 писац вели: „фини народни песник каже, да су осећања у овоме случају оно, што представља највећу вредност и да је оно што се непосредно доживљује (што се осећа), да су људска осећања оно, што предметима у животу даје вредност.“ Да ли нам је за ову реченицу крив писац или слагач и коректор? Нејасан је и коментар на стр. 31. То би све могло бити и отуда, што је књижица на брзу руку спремљена. Иначе не знам, откуд би било толико нелепо сложених и лепо неповезаних реченица (и у предговору!). И то у коментару, који се и на облику задржава!

Накнаде за све то морамо тражити (а заиста ћемо је и наћи) у добрим и тачним опажањима. Тако нас одмах у првој песми задобива објашњење њезина почетка: „Мјесец кара звијезду даницу.“ Да је пак тешко, и не само тешко него и немогућно, свугда све погодити и све задовољити, то сви добро знамо. И ја бих сам био у искушењу, да нека места и у *Диоби Јакшића* друкчије објасним. Тако н. пр. реч осјетио („Тад се Дмитар бјеше осјетио, Ђе ће љуба брата отровати“), не бих узео у буквалном значењу „сетити се“. Писац вели: „Песник тек овде пушта да се Дмитар сети брата свога, коме је смрт намењио. На жалост, ово је врло слаба страна ове јединствене песме. Да је само који стих, ма и један, поклоњен душевном стању Дмитровом после наређења Анђелији да отрује Богдана, песма би огромно добила. Можда је и био какав стих у томе смислу, али је испупитен при записивању.“ (Стр. 12). Ја мислим, да је душевно стање Дмитрово чак врло јако истакнуто. Зар је случајно оно:

Дмитар лови цијел дан по гори,
И не може ништа уловити.

И зар соко, који „писком одговара“:

Мени јесте без крила мојега
Као брату једном без другога?

може бити ишта друго до глас савести Дмитрове? Зар није и то оно „уосећавање (Einfühlung)... преношење, пројицирање

(својих) осећања у опажени предмет“ (в. стр. 6)? — Добро је запажен моменат

Скиде седло с вранца великога,

али само у том тренутку Дмитар није могао помислити, да још њиме одржава „своје старешинство“.

На другим још појединостима нећу се задржавати, — чини се (а и добро би било) да ће писац продужити рад у овоме правцу, и онда може бити прилике и за даљи разговор. Напоменућу само још, да није тачно оно у предговору, да томе, што Српски Народ није створио своју *Илијаду*, „треба тражити разлог у његовом подвојеном живљењу, слабој комуникацији, слабом међусобпом општењу, из кога јединства, тако рећи, условљеног спољним приликама, произашао би и еп са јединством, јер нам поједине песме то добро показују.“ Подвојено живљење или слаба комуникација и слабо међусобно општење било је и код Грка и Германа, па су ипак створили велике епске песме, — разлог, зашто у нас није постао велики еп треба тражити пре у томе, што су епске песме наше младе, што нису доста дуго живеле у народу, да би се могле саставити у велике целине.

Може бити да би потребно било задржати се и на Ристићеву тексту народних песама, али се у то сад не смем упуштати, јер ми у овај мах нису извори при руци.

М. Ш.

Magyarország melléktartományainak oklevéltára III kötet. *Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék)* 1244—1710, szerkesztették Dr. Thallóczy Lajos és Horváth Sándor (Monumenta Hungariae historica diplomataria XXXVI). Budapest 1912, вел. 8°. XXXI + 450. Цена 10 круна.

Познати мађарски историк Лауш Талоци, који је многобројним расправама и важним едицијама толико много допринео бољем познавању јужнословенске прошлости, публиковао је опет, заједно с мађарским историчарем Александром Хорватом, нову збирку повеља. Ова збирка повеља тиче се територије, која се простире од реке Купе па до реке Босне, захвата, дакле, данашњу Банију и северозападни део Босне. У средњем веку, у време мађарске превласти онде, делила се та територија на дубичку, санску и врбашку жупанију. Највећи део листина публикује се овде први пут, и то највише из угарског државног архива у Будимпешти, па онда из приватних властеоских архива, као: херцега Бањањија у Керменду, Естерхазија у Кишмартону, графова Дежефија у Будсентмихаљу, Ердедија у Галгоцу, Дароција у Пакшу, Берзевицијева архива, музејског архива у Будимпешти, дворског и државног архива у Бечу, архива заједничког министарства у Бечу итд.

Штета је што је увод Талоцијев веома сумаран и кратак, свега на четири стране, а корисно би било да је Талоци читаво градиво распоредио на групе, те подробније проговорио о њему и знатнијим личностима, о којима је ту говор. Овај недостатак допуњује опширан регистар, који је врло брижљиво саставио Александар Хорват, главни радник у читавом овом послу. Но регистар би још више користи донео страним научницима, да је састављен на латинском језику.

Већина листина су приватно-правне природе. У њима се говори о имовним односима појединих властеоских породица, о куповини и залагању добара, о насилним повредама својине, при чему је често говор и о популацији на тим добрима, где ће наш етнограф свакако наћи лепе грађе. Тако нпр. за питање о већим заједницама племенитих породица (братствима, племенима) од интереса је број XCIII од 1412, где се помињу „Georgius dictus Hemych et Lucasius de Jalsena cum tota progenietate“, и бр. XVIII у Додатку, од 1505, где се помиње „nobilis Gregorius Herczegowych de Kreschych in sua, aliorumque universorum fratrum suorum eiusdem generationis Kreschych personis“.

За топографију ових крајева пружа овај зборник такође интересантних података, а у неким повељама има материјала и за политичку историју.

За познавање средњовековних варошких прилика у нашим северозападним земљама од особита је значаја листина угарске краљице Марије граду Бихачу од 1262. У тој листини, упућеној „hospitibus (трговцима и занатлијама) nostris de Byheg“, допушта им краљица да бирају себи судију (villicus), који ће решавати њихове међусобне спорове, а чији ће избор потврђивати краљица. Варошком судији даје се чак и право да суди свећеницима у световним споровима. Трговцима Бихача допушта се, даље, да могу својим имањем слободно располагати, да се могу слободно иселити из града, пошто претходно продаду своје имање у граду, да могу себи бирати свећеника, чији ће избор пријавити епископу, те ће га онда краљ потврдити. Hospites се даље ослобађају од граничне царине (tricesima) и од приселице (descensus), коју једино дугују краљу, али бану не, од чије се јуриздикције такође изузимају. Исто тако ослобађају се бихачки трговци од давања пијачарине (tributum), али су једино дужни сваке године на дан св. Мартина (11 нов.) давати краљу 15 марки (1 марка 240 динара) (бр. VII). Ову привилегију граду Бихачу потврдили су и познији краљеви, као: Ладислав IV 1279 (бр. XIV), Карло I 1322 (бр. XXI) 1326 (бр. XXIII), Лауш Велики 1345 (бр. XXV), 1358 (бр. XLI), Жигмунд 1405 (бр. LXXXVII), Матија I 1471 (бр. CXXXI), Владислав II (бр. CXLVI), Лауш II 1517 (бр. CLXVI). 1345 г. помиње се као villicus Katis a 1358 као villicus Chymezk са још два cives et hospites Semko (Србин) et Catis. У време краља Жигмунда 1405 помиње се као villicus Dwem и civis Petrus Faber, а за време краља

Матије I већ словенска имена „index Matheus Swkthych et civis Nicolaus Krysanich“. За владе Владислава II „iurati cives Ivan Banochith, Paulus Weranchyth, Valentinus Laphyna“, а за време Лауша II „iudex Georgius Czwytkowith“.

Повеље Лауша Великог од 21 марта 1363 (бр. XLIX и L) од интереса су нарочито стога, што се њима потврђује закључивање А. Хубера о провали краља Лауша у жупу Пливу 1363 [упор. A. Huber, *Ludwig I von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer*, Wien 1884, 21—23; И. Руварац, *Вановање Твртка бана* (1353—1377), Сарајево 1894, 9].

За односе краља Жигмунда према Босни крајем XIV века има у овом зборнику такође неколико интересних података. Када се, наиме, у пролеће 1398 Остоја, потпомогнут Хрвојем Вукчићем и Сандаљем Храничем, утврдио на босанском престолу, похитао је угарски краљ Жигмунд у Босну, да би осигурао своје претензије на босански престо, који му је стављен био у изглед 1393 уговором у Ђаковару. Почетком маја налазио се Жигмунд у Пожези (Јов. Радонић, *О кнезу Павлу Раденовићу*, Нови Сад 1902, 16), а у јулу видимо га под градом Врбасом (in descensu nostro campestri sub castro Orbaaz vocato, бр. LXXVII). Жигмундов поход на Босну свршио је неуспешно. Чим је, наиме, Жигмунд код Греде прешао Саву, заузео је Хрвоје, свакако из санске жупе, која је тада била у његовим рукама (бр. LXXXVI), дубичку жупанију, држећи је у рукама све до год. 1402, када су му је преотели тадашњи банови Далмације, Хрватске и Славоније Имре Бебек и Еберхард, епископ загребачки (бр. LXXXII).

Овај зборник пружа још и неколико интересантних података за Радивоја, брата босанскога краља Стефана Томаша. Недавно сам утврдио (Donado da Lezze и његова Historia turchesca, *Годишњица* XXXII, 320) да се кривицом овога Радивоја Смедерево 1459 предало Турцима. Због тога је краљ Матија у јуну 1459 одузео Радивоју неке поседе у Славонији (ibid.). Из листине бр. CXIX сазнајемо да су Павле и Доминик Нелипићи de Dobrakucha са својим синовцем Јованом заложили за 2000 златних форината Радивоју, fratri serenissimi principis Thome, regis Bozne, град Левач у врбашкој жупи (possesionem Lewach vocatam in comitatu de Orbaz habitam, cum castello similiter Lewach appellato) са осталим поседима.

Да су Турци много пре ступања на владу краља Матије продирали дубоко у северозападну Босну, у дубичку жупанију, види се из листине под бр. CXXXVI. Ту се, наиме, каже како су Богородичину цркву „iuxta opidum Dubicza“ већ одавна опустошили Турци (quia a multis temporibus per sevissimos Turcas . . . desolata et a divino cultu cessari videbatur).

За односе Матијине према Турцима од значаја је писмо под бр. CXXXVIII, одакле се види да се краљ Матија 2 јануара 1464 налазио под градом Јајцем. Год. 1501 провалили су

Турци у врбашку жупу, те су спалили град Левач и читаву врбашку жупу грдно опустошили. Идуће године прегао је био палатин Петар Гереб да одбрани град Јајце од Турака и поново подигне град Левач (бр. CLV, CLVII).

За односе угарскога краља Лауша II према турском султану Селиму од особита је значаја приопћени уговор о примирју на 3 године од 23 марта 1519 (бр. CLXVII). Међу већим местима у Босни помиње се овде први пут Бањалука (Banyalwka), а некадашња српска деспотовина зове се још једнако „terra Rascie". У овом уговору има, даље, значајних података за тадашње односе Дубровника, Влашке и Молдавске према Угарској и Турској. Када је ово примирје истекло, почели су Турци да надиру на север. Већ 24 марта 1522 пише краљ Лауш II из немачкога Брода палатину Стефану Баторију како је са жалошћу разабрао да су Турци освојили Ршаву (castrum Orsowa), те га моли да пише бану Гелетфију да се постара за одбрану Бањалуке и Врбашкога града (Scribatis prefato Gelethfy, ut tanquam banus habeat curam etiam ad castrorum Banyaluka et Orbazvara conservationem, бр. CLXIX). Ну све предузете мере, како је познато, не беху довољне. Угарска не само да није могла очувати последње остатке свога господства у Босни, него је поразом на Мухачу 1526 постала сасма немоћном према Турцима.

Година 1526 знатна је и за историју куће хабзбуршке. Те године у новембру изабрао је један део угарских великаша Фердинанда Хабзбуршког на сабору пожунском за краља Угарске, а 1 јануара 1527 изабраше хрватски великаши на састанку на Цетину близу Слуња Фердинанда такође за краља, док славонски великаши изабраше 6 јануара 1527 у Дубрави, не далеко од Чазме, Јована Запољу за краља. Питање на који је начин и како надвојвода Фердинанд изабран за угарскога краља требало би ипак још једном свестрано претрести, јер неке појединости нису у свему потпуно јасне. Изгледа по свему да је надвојвода Фердинанд новцем, а још више обећањима, придобивао великаше појединце за себе. У том погледу од особита су интереса писма под бр. CLXXIII и CLXXIV (стр. 297—302). У првом писму пише, пре маја 1527, Фердинанду пожешки жупан Јован Дежефи како је у фебруару 1527, преко свога поузданика, поручио краљици Марији, сестри Фердинандовој, да са браћом и свима својима пристаје уз Фердинанда, не признајући никога другога за краља. Али за то моли сада Фердинанда да му призна у пожешкој жупанији град Podwersa, те да наложи тамошњим племићима као и српском деспоту (Стефану Бериславу) да га помогну у заузећу тога града.[1] Сме

[1] У исправи загребачкога каптола од 27 фебр. 1504 (бр. CLIX) каже се како је Јован Корвин, бан Далмације, Хрватске и Славоније, даровао град Feyerkeew и још неке поседе у дубичкој жупанији Фрањи Бериславу. У том писму помиње се даље удовица Змај-деспота Вука, Варвара (relicta condam Wok dezpothy Rascie), као жена Фрањина. Некако тада оженио се и

тога тражио је Дежефи да му краљ потврди још нека прадедовска имања у шопрońској и железној жупанији и да га на вечито утврди у достојанству пожешкога жупана. Као и осталим великашима, тако је Фердинанд и Дежефију, с обзиром на његово пристајање уза њ, обећао издашну помоћ у војсци против Запољиних присталица, изјавивши да и сам лично намерава сићи доле на југ. С погледом на тражена имања, обећава Фердинанд Дежефију да ће му се учинити по жељи, када краљ буде сишао у Угарску.

Истакли смо овде неколико важнијих момената да се види колико важног и занимљивог градива има у овом најновијем зборнику Мађарске Академије Наука, која је својим дојакошњим издањима, нарочито у Cod. dipl. partium regno Hungariae adnexarum, толико много просула нове светлости на историју северозападнога дела Балканскога Полуострва.

Јов. Радонић

Андреевъ В. А., *Сербскій іеромонахъ Софроній Младеновичъ въ Россіи 1721—1760—1781 г. г.* Москва 1912 Вел. 8⁰, стр. 90.

Поред будне пажње државних власти и претњи митрополита Павла Ненадовића, нашао је ипак бачки ексарх Софроније Младеновић начина да оде у Русију. И то је отишао баш онда, када су то државне власти највише забрањивале и настојале путовање и сељење Срба у Русију сасвим спречити, наиме, у лето 1759 год., и тек у касну јесен те исте године стигао је у Кијев. Зашто је овај добро ситуирани, у оно доба цењени и страшни ексарх, оставио своју децу, место и домовину, те кренуо у маглу, у неизвесност у Русију — ми то не знамо. Он је сам говорио, да је побегао од страха пред унијом, али унијатска насиља нису у Угарској никада била тако несносна као н. пр. у Хрватској, па чак ни за Марије Терезије, и пред њима се није морало бегати. Зато се сме сумњати у истинитост његових речи, да је само због тога био присиљен бегати, но какав бољи и поузданији одговор на постављено питање засад се ипак не може дати, јер нема довољно података ни за вероватнију претпоставку, а камо ли поуздану тврдњу.

Софроније Младеновић је рођен око 1720 год. Отац му је био устабаша — Андрејев никако није могао дознати, да је то цехмајстор! — и то, ваљда, у Београду или Петроварадинском Шанцу-Новом Саду. Тврдио је, да је ишао у грчку школу у Београду, и то ће бити истина, али у Новом Саду није слушао реторике, како се хвалио, јер латински није ни мало знао. 23 нов. 1742 рукоположио га је у Новом Саду бачки епископ

стричевић Фрањин, Јован, Јеленом, удовицом деспота Јована Стефановића, те је тако са пристанком краља Владислава наслов српскога деспота прешао на Јована Бериславa, а после њега на Стефана Бериславa (упор. А. Ивића, *Из историје Срба у Угарској*, Летопис 258 (1909) стр. 23).

Висарион Павловић, а већ 1755 год. поставио га је за проту над свима градским црквама новосадским и над шест цркава новосадског протопопијата. Уз то га је учинио и својим заменником те, ваљда, мало после и умро (18 окт. 1755). Након смрти епископове унапредио је митрополит Павле Ненадовић Софронија за бачкога ексарха 5 окт. 1756; пошто је овај међутим остао удовац, узео је монашки чин у манастиру Раковцу 27 јун. 1757. Две године посло тога он је све оставио и отишао у Русију.

Тамо га нису дочекали раширених руку, него баш напротив с једном непрегледном множином чиновничких шикана, и једва је некако до Кијева доспео, а одатле му је још месеца требало, док су га пустили до Петрограда. Он је чиновницима разлагао, да је побегао од уније у Русију, а они су гледали у њему непоуздана човека и испрва, можда, чак и потајног унијата, јер су се много паметне руске дипломате дали од Кауница завести и још раније су писали у Русију, да су и српски митрополит и сви Срби што у Русију долазе сумњиви због уније. Поверења, дакле, или бар разумевања, није Софроније Младеновић на првим корацима у Русији нашао, а ни касније му нису никако наградили љубав према Русији, ни накрмили опасности забрањена пута у руску царевину. Чим је стигао, он се препоручивао царици за какву било службу, приличну његовој ранијој части и његовим способностима. Кад му је, међутим, молбеница дошла пред Синод, овај је држао само ово друго на уму и због знања грчкога језика наместио га за учитеља у словено-грчко-латинској академији у Москви. Он је на то молио, да га употребе још и као преводиоца црквених књига и да му даду плату какву је овде имао. Молба му није примљена, и намучен и озлојеђен, он је ипак тражио, да му допусте да се кући врати и своје изведе, надајући се ваљда, да ће тек овако показати велику своју љубав спрам Русије. У исти мах је поднео Синоду свој превод с грчкога: *Катихизись священная, или толкованіе литургіи* и молио да се штампа. Превод је дан на оцену Григорију Полетики, а овај је превод одбио због словеносрпског језика и нејасног превода. Но све су то били мали неуспеси и неприлике спрам оних што долазе! Кући се није враћао, јер није добио допуштење да своје изведе у Русију, него је отишао и пријавио се ректору споменуте академије као нови учитељ грчкога језика. Кад му се јавио, овај се лепо згрануо и на њега и на Синод који га је послао. Њему, прво, није требало грчког учитеља, јер га је имао — што Синод није, дакле, ни знао —, а и да га није имао, он доиста не би узео Софронија Младеновића, који је знао нешто грчки, мало руски и ништа латински. Књига, пак, из које су ђаци учили била је латинска и тако је Синод, као крив, морао у овој ствари попустити, али није заборавио на сиро-

машнога странца, него се и даље бринуо о њему, кад га је већ на своју душу узео. Али како! Прво су му смањили већ одређену плату с триста рубаља на двеста и одредили му манастир за становање, где ће с грчкога преводити књиге, које му Синод повери.

Када се Софронијe Младеновић пребијао на путу у Русију, доиста није ни мислио, да ће га усрећити с таким местом, али, кад другога није било, морао се и овога примити, и тако је постао преводилац код Синодалне Штампарије. Место му се, дакле, само није већ свиђало, плата пак још мање, јер јер је морао нешто и кући слати и себе издржавати, а бедан стан што су му одредили баш никако није могао примити. И сад је почело о њему једно бескрајно дописивање између различитих звања, писање утока, забацивање одлука и касно извршавање са свима красотама што дичи тадашњу руску бирократију. Какве су, у осталом, биле руске власти у том, и одвише је познато, али се ни Софронијe Младеновић није показао много увиђавнији и трезвенији од њих. И он је био један необично тврдоглав, досадан и готово песносан господин. Није било неко време синодске седнице без какве његове тужбе. Час му је мала плата, час би у Петроград због преселења својих, онда му не ваља стан, затим би собу за послугу, малу кухињу, стају, на послетку папира и црнила за писање и још и сто, згодан за рад. О свима тима његовим оправданим и неоправданим жељама тако се опширно и озбиљно у седницама расправљало, као да су то богзна како крупна питања и издавале су се страшно дугачке одлуке, које се због неупућености судаца у право стање ствари редовно нису могле извршити. Чудимо се само, да му је поред свега пискарања и узрујавања остајало још и времена за превођење.

Он је, наиме, уза све то нешто радио, не добро, али тек је радио. Већ је собом донео превод *Катихизиса* чију смо ми судбину раније чули, али овде морамо истаћи, да је он тај катихизис већ овде употребљавао, и тако се поново уверити, како је неистинита тврдња Рајићева у *Историја Катихизма*, да овдашњи Срби пре њега нису имали катихизиса (стр. 21 и 31). Први, пак, рад у Русији било му је превођење оних дела св. Василија Великога, којих још није било у руском преводу. Софронијe Младеновић се око тога много трудио, али с мало успеха, јер још није знао словеноруски, а ни у грчком није био баш поуздан. Превод му се није никада штампао. Исте судбине је био и његов превод књиге Висариона Макре, Введеніе, служащее ко изъясненію трехъ главнейшихъ добродѣтелей: вѣры, надежды и любви, која је била прво топло препоручена, а затим се нашло, да није ни згодна ни потребна, и ставили су превод у архиву Синода. Нису се штампали ни његови исправци превода Кримчијe које је он израдио с архимандритом Варлаамом. Исправ-

ци пак Посног триода чини се да су бар при штампању употребљени, јер је он баш по њима у Русији најпознатији као преводилац и исправљач прквених књига.[1] Преводе неких беседа Златоустових штампао му је Синод, чини се, без туђих исправака.

За сав свој рад он није био, дакле, никако морално награђен, јер је најмањи део његових превода штампан, а и новчана награда је била врло слаба и, можда, неуредна. Јер 1763 год. молио је он, да му се место плате у новцу даде педесет примерака Св. Писма, а 1773 год. добио је опет као награду тридесет увезаних примерака неких Златоустових беседа. Ово ми тек узгред дознајемо, али нам је врло мило што то знамо, јер нема сумње, да је он те књиге својима слао да их продају и тако их помагао. Да није штампање Катихизиса и растуривање руских књига код нас један од разлога његовом путу у Русију? Ако је и на то мислио, оно га је беда научила, да то брзо заборави и да се брине о кори хлеба што ће је појести и о крову под који ће главу склонити. Снови о слави, части и богатству, ако их је имао, морали су у немаштини и гањању брзо избледети и изгубити се. Место да доспе до високих части, он се морао задовољити игуманством, и то тек 1770 год. Наравно да Софронијe Младеновић с тим није био задовољан и он то није пропустио и казати. Чак је наглашавао, да се ту не ради толико о њему, колико о „чести и прославленію России“ (стр. 29), која њезине пријатеље тако бедно наплаћује. Он се, место Русије, стидео, да то његови код куће дознаду, а испред Срба у Русији морао се склањати, јер је њима добро познато, шта је он у ћесарији био. Синод на ову његову тужбу није ни одговорио — Софронијe Младеновић му је био додијао. На том сиротињском игуманству у Знаменском Манастиру у Москви он је, у осталом, остао само до 1776 год., а тада је умировљен и отишао је с новим митрополитом Евгенијем Булгаром у тада основану словенску митрополију у Полтаву. Ту је он младом чувеном архијереју био без сумње тумач рускога језика и код њега је у Крстовском Манастиру 25 августа 1781, напаћен и разочаран, али непоунијаћен, умро.

Као многи Срби који су, већином пре њега, тражили срећe у Русији провео је и он један век пун мена, узрујаности, разочарања и чак и трагичности, те је доиста заслужио бољега и спретнијега биографа од В. А. Андрејева. Овај, наиме, није имао ни приближно довољне спреме да изврши предузет задатак, а судећи по њему и његовим цитатима неће бити много боља ни књига *А. Никольскога*, који је раније описао бављење

[1] Једина вест о Софронију Младеновићу, што је ми знамо, у српској књижерности говори о њему баш као исправљачу Триода и узгред спомиње, да је и многе друге књиге превео с грчког на руски језик. *Галлерія славны у Русіи Серба*, Сербске Лѣтописи, кн. 4 (1829), стр. 10.

*

и рад Софронија Младеновића у Русији: *С. Младеновичъ, игуменъ московскаго Знаменскаго монастыря. Отрывокъ изъ исторіи перевода и исправленія богослужбеныхъ книгъ и святоотеческихъ твореній.* Као често код Руса, почео је и Андрејев ову расправу из мутне даљине — чак од себе Срба на Балканско Полуострво! — и много се напатио провлачећи се кроз, већином нетачну и збуњену, руску литературу о овостраним Србима. Помагао се на тешком путу конверзационим речницима, свакојаким приручним књижицама и журналским извештајима, али га они доиста нису могли сачувати од крупних неспоразума и свакојаких смушености којима је он напунио првих тридесет и пет страна своје књиге. То је цео текст, а требало би најмање половина тога, да се бар грубе погрешке ваљано исправе и неспоразуми разјасне! Остало су документи, што их је писац нашао, скупио и савесно издао. Додао им је чак и један лист факсимила с потписом Софронија Младеновића. Едиција писама је добра, јер В. А. Андрејев има неки, истина, мало наиван, али велики респект пред документима уопште и мисли, да их и мора савесно издати. Да се само њих држао и увода сасвим одрекао, било би и за њ и за саму ствар око које се трудио, без сумње, много боље. *Никола Радојчић*

После педесет година (успомене и рефлексије о српском покрету г. 1848) од Гиге Гершића. „Напредак“ — Земун [1 Културни Проблеми 1]. 8⁰, стр. 169. Цена К 2·50. (Београд 1912).

Уважени академик, Г. Гига Гершић, написао је у *Делу* ову студију поводом педесетогодишњице српскога покрета, а издавачка књижарница „Напредак“ издала је поново овај лепо написани рад, отворивши њиме колекцију „Културни Проблеми“, која треба да буде библиотека за интелигенцију. По свему се види да је у овом другом издању Гершићеве студије чињено не особито много измена, иако се по неким напоменама опажа да је писац и после објављене студије пратио литературу овога питања. Писац важније ствари и наводи (нпр. стр. 5 и 6 нап.[1]), иако су му неке главније публикације остале непознате. Писац, како сам каже, нема намеру да у овој књизи описује српски покрет од 1848 у његовим политичким моментима и његовим спољашњим фазама и перипетијама на бојном пољу. Његова је намера била да летимично обележи „побуде, значење и резултате онога, што се пре педесет година одиграло на југу Угарске“.

Приступајући побудама српскога покрета, писац се одмах на почетку заустављa на тврђењу мађарских писаца и публициста, по којима је српски покрет инсценисан од дворских кругова, да је, дакле, био дело бечке реакције. Истакнувши мишљење Мађара и нагласивши због чега Мађари придају

српском покрету такав карактер, даје се Гершић на посао да обори ово мађарско тврђење. И збиља, њему тај посао полази сјајно за руком, особито у трећем, завршном, делу књиге, где је врло занимљиво приказао држање Мађара према двору и према немађарским народностима у очи мађарске револуције. Врло оштроумно и окретно побија Гершић наводе Мађара, особито Ирањија, показавши и овога пута да је, крај све дубоке старости, одржао стару свежину духа, проницавост и елеганцију у доказивању. Има још једна ствар која пријатно утиче на читаоца при читању ове књиге. То је онај топли, тихом сетом задахнути патриотизам, који провејава скоро сваку страницу Гершићеве књиге. Ну тај патриотизам не шкоди никад самој ствари, јер је писац скоро свагда умео да остане објективан у оцени чињеница. То је патриотизам старога научника и државника, чије прве импресије из детињства потичу баш из времена тога покрета, чији младићски утисци датирају из времена знаменитог Благовештенскога Сабора 1861, на коме је и Гершић учествовао као посматрач. Приказујући то време, са којим су срасле толике успомене из младости, зар је могао писац да остане хладан, да не задахне топлином и љубављу то немирно доба, у коме се толико много очекивало а тако мало добило? Књига Гершићева несумњиво је добра књига, коју ће с корисћу нарочито моћи употребити образованији читалачки кругови. Ну како ова студија није рађена систематски, како писац за поједина питања није залазио детаљније у проучавање извора, има у књизи Гершићевој и крупнијих грешака, нарочито у првој половини књиге. Ми ћемо, у интересу саме књиге, указати на те грешке, те исправити нека пишчева нетачна тврђења.

Да докаже нетачност мађарскога тврђења да је српски покрет био дело бечке камариле, те да, према томе, Срби нису имали живе националне свести, морао је писац започети своју студију од Велике Сеобе Срба у Угарску (1690). Када је говор о српској национално-политичкој мисли пред крај XVIII века, наравно да се поглед пишчев морао зауставити на личности графа Ђорђа Бранковића. Писац је доста добро наслутио истину, када каже, да је Бранковић „представник и носилац једне мисли, мисли политичке самосталности, која би добила израза у српској Војводини“. Потврђује збиља то Меморијал Бранковићев, који сам детаљно анализовао у својој књизи о графу Ђорђу Бранковићу (*Граф Ђорђе Бранковић*, изд. Срп. Краљ. Акад, Београд 1911, 336 и д.), коју писац није употребио, спремајући друго издање ове своје студије. Ну није тачно када писац каже да је српски народ „одмах вољно притецао Бранковићу, као носиоцу и оличењу“ те мисли. Бранковић из Влашке 1688 није смео прећи на десну обалу Дунава, у Смедерево, него је преко својих повереника покушао придобити Србе за своје планове. Рад његових повереника није успео, те је Бран-

ковић већини Срба остао непознат. Тек доцније, из затвора у Бечу, ухватиће он везе са првацима Српскога Народа, нарочито с епископом Исаијом Ђаковићем, коме је учинио великих услуга код утврђивања текста српске привилегије од 21 августа 1690. У Бечу је упознао оп Исаију са својим политичким плановима, те је овај, под утицајем његовим, највише допринео да је Српски Народ, окупљен с пролећа 1691 у Будиму, прогласио Бранковића за свога старешину и деспота. Сем тога, народни прваци под утицајем Бранковића, а посредовањем Исаије, почињу да се загревају, поред верске автономије, још и за неку политичко-административну целину у својој старој отаџбини, у коју су се тада још мислили вратити. Значај Бранковића, дакле, у томе је што је он из затвора утицао на текст привилегије од 21 авг. 1690 у том смислу, да јуриздикција патријархова обухвати не само православно становништво у Грчкој, Рашкој, Бугарској, Далмацији, Босни, Јенопољу и Херцеговини, него и у Угарској и Хрватској. Осим тога, Бранковић је из тамнице утицао и на политичко васпитање Српскога Народа, не толико у општем, колико у свом рођеном интересу, који је он имао пред очима свагда у првом реду.

Није тачно Гершићево схватање инвитаторије од 6 априла 1690 и привилегије цара Леополда I од 21 августа 1690. Полемишући с пок. Иларионом Руварцем, који је такође грешио када је тврдио да Срби нису прешли у Угарску на основу каквога уговора него да су дошли као незвани гости, труди се Гершић да докаже обратно. Противно Руварцу и Д-ру Кам. Суботићу, тврди Гершић да инвитаторија од 6 априла није изгубила вредност издањем привилегије од 21 августа 1690 и „да Народ Српски није био „незван гост", него да је он „позван прешао у угарске земље". Гершић за своје извођење не доноси никаквих нових доказа, него као правник покушава да обеснажи Руварчево тврђење. Иако је Гершићево доказивање веома духовито, особито на стр. 40, где Руварца побија његовим рођеним аргументима, ипак се код Гершића на сваком кораку сретамо са непознавањем појединости, због чега греши често и веома много. Тако нпр. на стр. 16, 17 и 40 мисли он да је патријарх Арсеније III прешао у Угарску тек пошто је добио привилегију цара Леополда I од 21 августа 1690, што није тачно. Да је Гершић имао на уму добру расправу Милутина Јакшића „Природа преласка Срба у Угарску 1690 и привилегија" (*Летопис* Матице Српске књ. 206, год. 1901) и моју поменуту књигу о Бранковићу, мислим да би отпала она дуга полемика са Руварцем и Суботићем која заузима добру трећину књиге. Ја мислим да сам доказао да је царска инвитаторија од 6 априла 1690, у којој се Србима, поред слободног исповедања вере, обећава још и полунезависна територија, са слободним избором војводе, састављена на основу поменутог Бранковићевог Меморијала. Инвитаторија цара Леополда I није могла да

подигне Србе на устанак против Турака, јер су се Срби тада због турских успеха, заједно са ћесарском војском, почели повлачити према северу. Царски позив (инвитаторија) од 6 априла примио је патријарх Арсеније III 16 јуна у Београду, у време када се помишљало да ће ускоро и Београд пасти Турцима у руке, па се патријарх спремао да с народом пређе на леву обалу Дунава, у недавно од Турака освојену Угарску. Како је инвитаторија од 6 априла обећавала повластице Србима у њиховој дојакошњој отаџбини, под условом да се Срби у старој отаџбини с ћесарском војском успешно боре против Турака, осећали су патријарх, епископи и народни прваци да се те повластице не могу никако реализовати сада, када се они спремају да напусте отаџбину и крену даље на север. Како се, даље, у инвитаторији од 6 априла ништа није говорило о правима патријарха, епископа и клира, него о војводи, што је од њих све тако далеко било, јер о томе нису размишљали, сматрали су да је потребно, пре него што крену даље на север, да обезбеде себи своја права и слободу вероисповести. Тако је онда народна целина (збор епископа, нижега клира и народних старешина) упутила из Београда 18 јуна 1690 епископа Исаију Ђаковића у Беч, да претходно затражи од цара признање црквене автономије и патријархове јуриздикције у оном обиму, какву је патријарх имао у Турском Царству. Цар Леополд I, коме је за одбрану недавно освојене Угарске требало добрих српских ратника, пустио се у преговоре са Србима, као са народном целином, те је тако на енергично настојање епископа Исаије, који је опет радио под утицајем Бранковића, признао јуриздикцију патријарху не само у земљама на десној обали Дунава и Саве него и на левој, у Угарској и Хрватској, крај свега противљења римокатоличких кругова. Тако је, дакле, инвитаторија од 6 априла с прелазом Срба на леву обалу Саве и Дунава изгубила тада за Србе сваки значај, а привилегија од 21 авг. 1690 имала је да важи и у Угарској и Хрватској, како доказује накнадно додани став у њој „nec non in Hungaria et Croatia“ и позније потврде цара Леополда I и његових наследника, особито цара Јосифа I. Према томе, мишљење Швикера и Руварца, да је та привилегија престала да важи у земљи угарској, потпуно је нетачна и неисправна. Тада су се догађаји развијали необично брзо. Због брзога напредовања Турака, Срби нису могли очекивати епископа Исаију да од њега сазнаду за резултат преговора у Бечу, него су, и не сачекавши одговор из Беча, силом прилика прешли на леву обалу Саве и Дунава, у недавно освојену и опустелу Славонију и јужну Угарску. Епископ Исаија, враћајући се с привилегијом из Беча, уручио ју је патријарху у руке у новембру 1690 у Коморану. Ну Срби ће убрзо, због неприлика с римокатоличким клиром и племством, а под утицајем Бранковића, да увиде како верска автономија није довољно јемство, те ће да прихвате поли-

тичку основицу инвитаторије од 6 априла. Стога ће они већ идуће, 1691 год., прогласити Бранковића за деспота и тражити да се пусти на слободу, односно да му се постави заменик, што је бечки двор морао, најзад, и учинити. Убрзо ће Срби инвитаторији, преко које су у јуну 1690 у Београду онако олако прелазили, почети да дају онакав исти значај као и привилегији од 21 августа 1690, и убрзо ће код њих, због неприлика са Мађарима, да се створи уверење, да их је цар инвитаторијом позвао да пређу у Угарску. Већ на једном оверовљеном препису инвитаторије од 1715 каже се „декрет ћесара . . . што је писао патријарху . . . у Белиград да дојде с народом".

Од тада Срби нису никако напуштали идеју о некој засебној територији са народним магистратима, дабогме под врховном влашћу аустријског ћесара. Тако нпр. почетком 1694 траже Срби од цара да им се уступи за становање т. з. Мала Влашка, т. ј. крај између Саве и Драве, који је био густо насељен Србима, због чега се Срем са Славонијом зове који пут и Расција. Одатле су Срби најбоље и најлакше могли одржавати везе са Србима под Турцима. С таким жељама сретамо се доцније још неколико пута, што све говори за то да Срби и после Карловачког Мира 1699 никако нису напуштали основицу инвитаторије од 6 априла 1690. Стога ће оправдано бити мишљење Герпића да је Мајска Скупштина од 1848 у својим захтевима стајала потпуно на терену српских привилегија и да читав српски покрет није потпирен са стране, него је само логички наставак претходне дуге борбе за остварење српских привилегија.

Веома је интересантан одељак у Гершићевој књизи о инартикулисању српских привилегија у угарске државне законе. Срби су, крај све потврде привилегија преко Угарске Дворске Канцеларије, на сваком кораку искусили како римокатолички клир и угарско племство никако нису вољни да респектују српске повластице. Да би привилегијама прибавили законску снагу у Угарској, настојали су Срби енергично већ од 1709 да угарски сталешки сабор нарочитим законским чланком обухвати и српске повластице. Наравно да угарски сабор није о томе хтео ни чути. Како мађарски историци, особито Швикер, бране и правдају овако држање угарскога сабора тиме, што би инартикулисањем привилегија угарски сабор признао Србе као неко засебно национално тело са политички-административном самосталношћу, признао дакле „државу у држави", даје се Гершић на посао да обеснажи ово схватање. Гершић, пре свега, истиче да Срби нису никада тражили неку сасвим оцепљену, политички самосталну област, с војводом на челу. Тражили су нешто чега је већ раније било у Угарској. Гершић сасма добро опажа да земље круне угарске тада нису чиниле неку централисану и једноставну државу, него су имале једно веома децентрализано, муниципално устројство, у коме је било места и за неке

нарочито повлашћене и автономне дистрикте, који беху засебна самоуправна тела. Таку једну автономну целину чинили су још од XII века Саси у Ердељу, а од времена краља Беле IV имали су Јазиги и Кумани као засебна народност такође одвојену област, па најзад и Немци сепешке жупаније. Када ови автономни дистрикти нису довели у опасност територијалну целокупност земаља угарске круне и када таке автономије у Угарској нису биле нешто сасма ново и непознато, могли су онда Мађари, мисли Гершић, изићи са више предусретљивости на сусрет овим захтевима српским, који се понављају кроз XVIII и XIX век.

Особиту пажњу обраћа Гершић народно-црквеном сабору у Темишвару 1790. Рад овога сабора није још довољно осветљен. Нарочито потребно је добро проучити тадашње угарско-хабзбуршке односе, као и сву приступачну архивску грађу, па да се добије јасна слика шта се у Бечу мислило постићи тим сабором и како су се мађарски политички фактори односили према жељама и захтевима Срба. Срби су, раније никад у толикој мери, у другој половини XVIII века навaљивали да се српске привилегије инартикулишу у земаљске законе Угарске. Митрополит Ненадовић подноси 1762 у том смислу молбу царици и краљици Марији Терезији, али је био одбијен, јер „послови тога народа не спадају пред сабоpе, него пред краљевски престо, где су они у сигурној заштити". Двор је, дакле, одбио овај захтев Срба, желећи, када му је потреба, употребити Србе као једну целину у борби против Мађара. Показало се то за Беч особито корисно 1790, када се, по налогу из Беча, састао Темишварски Сабор да тражи за Србе одвојену територију у Банату (торонталској, тамишкој и крашовској жупанији). Све то чинио је бечки двор да застраши Мађаре, који су, у страху за своје уставне слободе, отишли и сувише далеко у својим захтевима, па су чак ступили били у споразум с Пруском, тада отвореним противником хабзбуршке династије. Гершић (стр. 76) узима као да су Срби својом иницијативом тражили састанак конгреса у Темишвару. Ну по неким савременим актима изгледа да су Срби, односно митрополит Путник, под притиском из Беча морали тражити сазив конгреса, из узрока више наведених. Главно је било то, да су Срби грдно били разочарани резултатима тога конгреса. Тамишки Банат, обећана српска војводина, инкорпориран је био Угарској, а Срби су добили једино Илирску Дворску Канцеларију, с графом Балашом на челу, који је био од главе до пете дворски човек.

Од особита је интереса последњи одељак књиге Г. Гершића, у којем се стара да одбије неоправдане прекоре мађарских историка и публициста, као да су Срби, одмах на почетку покрета 1848, радили по упутству из Беча. Нема сумње да ће нова архивска грађа још боље расветлити односе Срба према бечком двору у очи и на почетку покрета од 1848, али је сигурно и

то, да Мађари у почетку покрета нису били доследни у свом држању према Бечу. Гершић добро истиче да су Мађари, када је планула револуција у Бечу и када је Сардинија објавила Аустрији рат, спасли Аустрију од пропасти. Добивајући сваке уступке из Беча, који је био у страховитој невољи, мађарски сабор је, на предлог Кошутов, обећао Аустрији помоћ у талијанском рату, затраживши у то време од аустријске владе помоћи да угуши устанак Хрвата и Срба. На тај начин су Мађари, опажа добро Гершић, дали аустријској влади у руке нож којим ће посећи угарску самосталност, а при том, одобривши Аустрији помоћ против Италије, устали сами против националног принципа, за који су се сами борили.

Има у књизи Г. Гершића извесних нетачности онде где се говори о хрватско-угарским односима у првој половини XIX века. Није нпр. тачно да Хрвати „нису изостали иза Мађара у примљивости и доступности за модерне либералне идеје". Хрвати су од Мађара много конзервативнији. Док је код Мађара крајем XVIII и поч. XIX в. необично развијена јака национална свест, Хрвати у првом реду имају осећања само за своје сталешке интересе, за своја муниципална права. Борба коју Хрвати поч. XIX в. почињу да воде с Мађарима више је политичке природе. Радило се поглавито о државно-правном положају Хрватске према Угарској, јер су Мађари хтели да деградују Хрватску на степен мађарских жупанија. У тој борби Хрвати бране искључиво муниципална права и латински језик као службени. Тек постепено, под утицајем идеја из Немачке и под утицајем првих слависта, а нарочито радом Вука Караџића, почиње у Хрвата да се буди осећање за народност. Ну већ у очи 1848 иступају Хрвати као свесна национална целина.

Књига Г. Гершића је леп прилог историји Срба у Угарској. Она ће нарочито добро доћи онима који хоће да се изближе упознају с тежњама српских генерација на раду у одбрану народнога опстанка. Као књига старога родољубивога омладинца који трезвено гледа на прошлост, нека је ова лепа студија препоручена млађој генерацији. Из ње ће млади људи видети како се рад прошлих генерација цени, поштује и воли, али ће опазити и то како љубав према прошлости и народу није толико заслепљена да би превидела мане и погрешке прошлих поколења, те их пошто пото хтела да извини и оправда.

Јов. Радонић

БЕЛЕШКЕ

Историја књижевности

= Изишло је друго издање *Прегледа Српске Књижевности* проф. Павла Поповића (Издање Геце Кона, Београд 1913, стр. 354 мале 8⁰, цена 4 дин.). Писац је у овом новом издању учинио само неке измене и допуне које ни у колико

нису измениле карактер дела. Библиографија на крају књиге, која је и досад била изврсно помоћно средство за свакога коме треба упутства у историји наше књижевности, сад је попуњена нарочито податцима из руске научне литературе. Тако ће ова ваљана књига у новом издању још потпуније одговарати задатку којем је намењена. Међутим је она преведена, под редакцијом проф. петроградског универзитета П. А. Лаврова, и на руски језик, под насловом *Обзоръ исторіи сербской литературы* (С.-Петербургъ 1912). И то је један доказ њене вредности.

= У издању Задужбине И. М. Коларца изишла је *Историја нове српске књижевности* од Д-ра Ј. Скерлића. Писац је год. 1912 штампао извод из овога дела, за потребу школе. Ово је сад потпуно издање, са 109 илустрација. Већ својим обимом (стр. 526) и илустрацијама обраћа ово дело пажњу на се. У њему је изнесена књижевност од почетка XVIII века све до данас, али само српска, т. ј. писаца који су се несумњиво осећали Србима. Хрватска књижевност, као и локалне књижевности српско-хрватског језика (дубровачка, босанска, славонска), у овој књизи нису додириване. Интересантно је да се то може, иако су, по схватању већине данашњега поколења, српска и хрватска књижевност једно. Што се тиче дела Ј. Скерлића, засад можемо рећи ово. Врло је корисно предузеће да се у целини прикаже наша нова књижевност. Кад се узме да се до многих дела, особито старијих, не може лако ни доћи, да многи архивски материјал није објављен, да многа крупна питања нису разбистрена, да су међусобне везе и страни утицаји код наших књижевника још врло мало објашњене — не може се очекивати да ће синтеза нове српске књижевности моћи бити данас потпуна и без замерке. Треба уз то додати да систематски приказ савремене књижевности има својих нарочитих тешкоћа. Колико је Ј. Скерлић све ове тешкоће савладао, показаће стручна, детајна анализа. Већ се сад може рећи да многе појединости у овом приказу нове књижевности (и подела, и оцене, и метод) неће наићи на свестрано одобрење, што је сасвим природно. Али у целини ће ова књига бити корисна, особито широј публици. Лак и привлачан начин приказивања, прегледност и заокругљеност, а и многобројне слике и репродукције, учиниће много да се историја књижевности у нашем друштву популаризује. Свакојако поглед на нашу нову књижевност и схватање писца и критичара проф. Скерлића сме рачунати у нашој публици на највеће интересовање.

Проучавање Балканског Полуострва

= Као што је 1896 бечка Академија Наука основала т. зв. Балканску Комисију, као што је и босанска влада установила Балкански Институт, тако сад и Мађари осећају, после великих политичких промена на Балканском Полуострву, потребу да се

у научном погледу ставе у однос према народима на Балканском Полуострву. Мађарска Академија Наука, као највиши научни форум у мађарској науци, спрема се да учини нека предузећа у том правцу. Засад су пали ови предлози. (1) У мађарском преводу издаће Академија сва важнија дела која говоре о историји, политичким приликама и економији Балкана, а даће средства домаћим стручњацима да проуче односе појединих балканских држава. (2) Академија ће се побринути да се изда велик српско-бугарско-румунско-грчко-арбанашко-мађарско-немачки речник, који би и иноземству добро дошао. (3) Покушаће да изради реалну енциклопедију Балканског Полуострва, уз сарадњу домаћих, страних па и балканских стручњака. (4) Академија ће ступити у тешње односе с балканским научним друштвима аустријским, хрватским (јамачно се мисли Балкански Институт у Сарајеву) и руским; слали би се, тога ради, појединн чланови Академије да се обавесте о тамошњим научним приликама и да обавесте тамошње кругове о тежњама Академије; на тај начин би се ширило и знање о балканским литературама. (5) Академија ће позвати кр. угарску владу да се на универзитете уведе учење балканских језика и да се побрине да се приказују прилике појединих балканских држава научно, али у исти мах с практичном сврхом. (6) Позваће све домаће снаге на сарадњу и потпомагаће их морално и материјално. С временом би се покренуо и балкански журнал (*Akadémiai Értesitő*, 290 свеска, за фебруар 1914). — Недавно је заузимањем проф. Јорге основан и у Букурешту Балкански Институт, а чује се да се идејом оваког института баве и у Београду.

Друштвено просвећивање

М. М. К. — Немци у новије доба много раде на том да политички образују своје друштво. „Staatsbürgerliche Erziehung“ је такође једна лозинка садашњих Немаца, и у име те лозинке угледала су света многа књижевна дела. — Засада, у главном, образују политички буржоазију ревије: *März*, *Hilfe*, *Sozialistische Monatshefte*, *der Staatsbürger*, донекле и *Janus*, *Kritische Tribüne* и *Die neue Rundschau*. Осим последње, све су у рукама јужних Немаца. У јужној је Немачкој извор новог немачког умереног демократизма. Последње две године приступиле су још четири значајне публикације истом послу око политичног образовања интелигенције. Велика издавачка кућа Diederich у Јени почела је два значајна низа књига за политично образовање, под насловима: Politische Bibliothek и Staatsbürgerliche Flugschriften. У *Политичној Библиотеци* изишло је досада неких десетак дела, и то већином врло значајне културне вредности. Писци су већином странци: Велс, Штефн, Мак-Доналд, Којгн, Веб, Ујелас. Штефн говори о новој демократској Енглеској (*Die Demokratie in Englund*, цена 3 марке),

прати преображаје у друштвеној структури Енглеске, прича занимљиво о Лојд-Џорцу (чији су говори социално-политичне садржине такође изишли у овој библиотеци), о Велсу, о Шо-у политику о **Fabian Society**-у, о новом интелектуалистичном социализму. Велс пише о данашњој и будућој Америци (*Die Zukunft in Amerika*, 3 марке), Ујелас о политици и човеку (*Politik und menschliche Natur*, 3 марке), Мак-Доналд о социализму и демократији, као јаким развијеним облицима данашњег друштва (*Sozialismus und Regierung*, 3 марке), руски Жидов, филозоф Којгн говори о културним могућностима демократије, о оптичкој култури великоградског света итд. Добра је особина свих тих дела да нису писана познатим гломазним пером немачког професора. Интуиција, Штефнов „психологизам“ су извор њихових социалних спознања. — Други низ публикација — **Staatsbürgerliche Flugschriften** — више су специфично немачког значаја, али и међу њима има два-три делца која заслужују да се и код нас читају: Heinz Potthoff: *Soziale Rechte und Pflichten* (1 марка) и Gustav F. Steffen: *Das Problem der Demokratie* (1·80 марке). Из оба списа можемо црпсти толико потребног нам социалног идеализма. — Доприносе политичном образовању Немца и скоро покренута серија **Das Ausland**, у издању истог књижара Дидериха. Досада су изашли: Voechting: *Über den amerikanischen Frauenkult* (2 марке), Wilbrandt: *Als Nationalökonom um die Welt* (2 марке), Hung-Ming: *Chinas Verteidigung gegen europäische Ideen* (3 марке). — Као завршни камен дошао је 1913 године *Handbuch der Politik* (Leipzig, Rotschild, 1912/13, 2 Bde, Lex. везано 40 марака), под уредништвом корифеја политичних наука: Лабанда, пок. Јелинека, Ваха, Малтрехта, Вагнера, Листа, Шанца и Беролдсхајмера. Ово је значајна допуна монументалном делу Рацнхофера: *Wesen und Zweck der Politik* (Leipzig, Brockhaus, 3 Bde, 1893). Доказ је још те рудиментарног политичног образовања Немца, кад морамо да кажемо да је и *Grundbegriffe der Politik* од Fr. Stampfer-a (Nürnberg, 1911, цена 4 марке) знатно допринело политичном оријентавању академске омладине у јужној Немачкој. Напослетку треба још да споменем, истина, доктринарну, али врло смишљено редиговану смотру *Zeitschrift für Politik* у Берлину. — На многим немачким универзама држе се данас предавања о основима политике, из историје финансија, као увод у грађанско схватање државе итд. — Таким систематским политичним образовањем, без партизанске жучности и растрованости, доћи ће се полако до идеалног циља: култура и политика, не да нису антагонистични појмови, него нема више културе — јер она је социални живот — без политике. Неко се може повући у своју собу и накупити знања какова му драго, али он ипак није културан, јер не живи социално, не доживљује социални развој. У будућности ће бити само једне политике: културне политике културне државе.

ГЛАСНИК

ДВАДЕСЕТПЕТОГОДИШЊИЦА СВЕТОЗАРА ЋОРОВИЋА

Г. Светозар Ћоровић навршио је 25 година свог обилнога књижевног рада. У том периоду, он је постигао да од једног самоука, скоро аналфабета, стане међу данашње наше прве приповедаче. Једна доиста занимљива појава, која одаје и једну енергију и један таленат.

У процењивању дела Г. Светозара Ћоровића не сме се изгубити из вида време када је он почео писати, и каква је била средина у којој се кретао. Г. Ћоровић није никада био на страни, нити је познавао страних језика. Сва лектира били су му српски писци.

*

Замислите само време у Херцеговини пре 25 година! То беше време првих идеја, али и опште збрканости; време првог политичког отпора, али још под старом верском заставом; време прве политичке борбе, али и време магловитих путова и првог цепања у друштву, и првих бразда међу менталитетима. Као и свуда у почецима, осећање је било јако, врло јако; у нашој земљи оно никад после није достигло ону борбеност и патос тадашњих дана, кад је маса испрезала коње и возила своје прваке у верској борби, и бојкотирала све верске обреде, дотада светије од ичега. Али уверења су се колебала. Код старијих грађана, којих је углед био сразмеран скупоцености њихових ћуркова, она постојаност (у оно време сматрана карактером) у ствари била само једна врста врло типичне тврдоглавости. Док су први интелектуалци са школа долазили у земљу и губили се у још пустој средини, као прве пролетње тице, друштво је било неодређено и мутно. По које сéло певачког друштва, по који календар и по која књига старинских мемоара као највећи луксуз духова. По који уча из прека као просветитељ деце и као први „сејач мисли“, шиканиран данас од одбора и протеран сутра од полиције.

Али Мостар, какав такав, ипак беше центар свега јавног рада окупираних земаља. Жарка и питома котлина међу каменитим брдима, пун минарета и витког дрвећа и воћа и чесама, он је, поред свега овог оријенталног тона, био гнездо жилавих

енергија и непокорних људи, и српских и муслиманских. Јер не треба заборовити да су све наше газде у њему, које су трговином стајале у вези са целом земљом, биле дошле у њ као сиромашни допљаци са села, из планине, и да су донели са собом један менталитет динарских брђана, бистар, опор, нагао, узнесен. Са склоношћу за гестове и за лепе речи.

Док су те наше газде, у новом времену трговине, заузимале што више маха, с друге стране муслимански „нотабли“, навикли пре на аговање него на рад, а са истим твроглавим поносом из некадашњег лепог и привилегисаног царства, пружали су толико повучених типова, који иду оборене главе и набраних обрва као свргнути паша и причају по каванама као фантастични витез.

Па онда жене у димијама, нежних њуди и питомог изгледа, још врло моралне, али, под „зеленом гором шандуда“ и врло осетљиве.

Па онда сељаци, они многи и они сељаци, и по оделу и по њуди сасвим разнолики, који силазе староме мосту са својих брда: као кирицију, као кметови, као трговчићи; или да купе косу, лемеш за плуг и свадбени сандук за невесту, или да продају дрва, или да оставе дете.

И све то претканo вечерњим попевкама севдалија, шумом плаве Неретве и лишћем јабланова.

*

Ми смо се оволико задржали на средини у којој је живео и о којој је писао Г. Ћоровић, јер је то, чини нам се, главна ствар у његову књижевном делу. Г. Ћоровић, самоук човек, није могао ни да изради свој стил онако концизно као Г. Кочић из Босне, ни да продуби свој топ онако као Г. Станковић из Врање. У формалној страни своје уметности он је све досад остао нешто неук и неодмерен. Али је садржајем, материјалом, дао више него ико код нас. Не само да је написао више него други; него дао је, макар и необрађено, правих живих типова и људи више него други. Ми понављамо, он их је све видео у своме Мостару, све њих, и те газде који шетају с њурком, и те сељаке који „силазе“ у град са саруком. И она осећања одвише сентиментална, и она одвише груба. Као да су му ти људи долетели да их портретира у моменту. И ма како се фактички осећало да су ти портрети више снимци него студије, и да је све што није мостарско ипак проматрано само из овог шехера: ипак у делу Г. Ћоровића, може се рећи, живи једна цела Херцеговина, разнолика и бујна, старинска и здрава. И ма како били развучени и неједнаки његови општирнији списи, у његовим краћим стварима има толико нових, свежих и добрих типова, да се они увек памте. Онај кириција, на пример, чије магаре, после дугог друговања у работи, пада и гине у снегу; онај бег, општински слуга, који мре под отесте-

раном диванханом; и онај други бег што од пусте жеље опрема коња и јаше на њ, али и сјахује одмах, јер се заклео да неће да гледа туђине господаре. И оне многе жене, рибари, сељаци, љубави и седнице.

Г. Ћоровић је, тако рећи, први који је свету почео да прича о нашој Херцеговини, а особито о муслиманском њеном амбијенту, у нашој литератури потпуно новом. Он, веран свом херцеговачком типу, одушевљеном, дилетантском и глагољивом, причао нам је о свему, јер је све и било ново. И по својој прилици, као и многи стари писци наши и туђи, он ће се најдуже спомињати ради свог богатог материјала, који сачињава нику врсту компендиума о Херцеговини.

После ове главне напомене о тежишту дела Г. Ћоровића, ми остављамо једном књижевном критичару од заната, да о вредности овога дела каже своју реч.

Г. Јован Скерлић у *Историји Нове српске књижевности* вели о Г. Ћоровићу:

Ћоровић је почео писати пре времена, врло млад, невешт и неук, и његови први радови су покушаји писца који се тек развија и тражи свој пут. Али он се стално развијао и давао све боља и боља дела. Он је дао слику данашње Херцеговине, и варошке и сеоске, и православне, и муслиманске и католичке. Та слика је широка, реалистичка и прецизна. Његова главна способност је да уме да одабере добар материјал и да нађе занимљиву анегдоту. Цело дело му је богато мотивима и добро обележеним и оригиналним личностима. И због тих особина које га чине занимљивим, он је један од највише превођених савремених приповедача српских. Причање му је лако, просто и природно. Стил му је доста једноставан, каткада једнолик, без много боје и израза, али непосредан и јасан. Романи, са скученим мотивима мало-варошког живота, доста развучени, изостају за приповетком. Неколико од његових драматских покушаја, као *Он* и *Адем-бег*, одликујући се занимљивошћу анегдота, поетичности сцена и живим сликањем личности, имали су заслужена успеха.

*

Г. Светозар Ћоровић, дакле, што је дао, дао је сам, неподстакнут ниоткле, у једној средини, додуше разноликој, али непробуђеној. Он је био први стваралац на своме пољу, ауто-дидакт и ауто-критичар.

Он је, на освиту нових идеја и новог рада, био један од првих радника. Један, да речемо, од првих херцеговачких идеалиста за оно што је лепо. Један, даље, од оног уског и онако симпатичног кола првих самотних естета у Мостару који су, тако рећи, дочарали фину и цењену мостарску *Зору*, где је он био и главни сарадник, а неко време и уредник. И на свим другим пољима народног рада, било естетског, било политичког, Г. Ћоровић, до у задње време и народни посланик, радио је са идеализмом. Увек насмејан и жељан разговора, као његова Херцеговина.

На тај начин, после ове прве четвртине века његова рада, највише пада у очи, и сигурно најсимпатичнија остаје та његова ведра енергија и тај његов плодни замах.

Ристо Радуловић

Год. 1914 Свезак 1

РАД И ИМЕНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

СЛУЖБЕНИ ОРГАН

Излази као прилог уз Летопис

ГОДИНА 89 ОД ОСНОВАЊА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Матица је основана у Пешти на св. Саву

1826 год.

Оснивачи Матице Српске

Д-р Јован Хаџић

и трговци пештански: *Гаврило Возшшовац, Јован Демешровић, Јосиф Миловук, Пешар Рајић, Андрија Розмировић, Ђорђе Сшанковић*

Обновипац Матице Српске 1837 год.

Теодор Павловић, адвокат

Именик Матице Српске

Председник

Д-р Гедеон Дунђерски

велепоседник, посланик на Уг. Државном Сабору

Почасни чланови Матице Српске

1. Д-р Оскар Ажбот (1900), проф, универзитета, Будимпешта
2. Љубомир Бабић (1910), књижевник, Гредице
3. Перо Будмани (1892), умир. проф. гимн., Јакин (Италија)
4. Иво кнез Војновић (1910), драматург Зем. Казалишта, Загреб
5. Д-а Ватрослав Јагић (1868), умир. проф. универзитета, Беч
6. Д-р Константин Јиречек (1892), професор универзитета, Беч
7. Владимир Јовановић (1868), потпредседник Државног Савета у пензији, Београд
8. Луј Леже (1868), професор у Collège de France-у, Париз

9. Д-р Едвард Маргалић (1901), проф. универз., Будимпешта
10. Д-р Томо Маретић (1910), професор универзитета, Загреб
11. Чедомиљ Мијатовић (1868), срп. краљ. мин. у пенз., Лондон
12. Д-р Ернест Мука (1905), професор, Фрајберг (Саска)
13. Стојан Новаковић (1892), председник Срп. Краљ. Академије, срп. краљ. министар на расположењу, Београд
14. Ђорђе Поповић (1864), чиновник Нар. Библиотеке у пензији Београд
15. Јулије Рохоњи (1910), заменик зем. поглавара за Босну и Херцеговину, Сарајево
16. Евгеније Сентклараи, (1910), каноник, Темишвар
17. Лајош Талоци (1910), управник Дворског Комор. Архива, Беч
18. Антоније Хаџић (1864), умир. I секретар Матице Срп. Н. Сад
19. Д-р Јован Цвијић (1901), професор универзитета, Београд
20. Д-р Ђуро Шурмин (1910), професор универзитета, Загреб

Књижевно Одељење

Председник: Д-р Гедеон Дунђерски
Потпредседник: Радивоје Врховац

Чланови из Новог Сада (18)

1. Милан Андрић (1877), епарх. чиновник у оставци
2. Аркадије Варађанин (1880), умир. управ. више дев. школе
3. Д-р Ђорђе Дера (1879), умир. професор гимназије
4. Јован Живојновић (1904), професор гимназије
5. Д-р Павле Јанковић (1883), адвокат
6. Милан А. Јовановић (1880), професор гимназије
7. Стеван Лекић (1883), умир. професор гимназије
8. Љубомир Лотић (1894), епарх. шк. референат
9. Д-р Стеван Малешевић (1904), фискал Матице Српске
10. Д-р Лаза Марковић (1907), лекар
11. Андрија М. Матић (1880), професор гимназије
12. Стеван Милованов (1883). професор гимназије
13. Д-р Тихомир Остојић (1898), I секретар Матице Српске
14. Сава Петровић (1877), умир. II секретар Матице Српске
15. Д-р Михајло Полит-Десанчић (1865), адвокат
16. Васа Пушибрк (1892), умир. управитељ гимназије
17. Антоније Хаџић (1864), умир. I секретар Матице Српске
18. Митрофан Шевић (1894), епископ

Чланови из Карловаца (13)

19. Милан Будисављевић (1905), гимназијски професор
20. Радивоје Врховац (1895), управитељ гимназије
21. Васа Вујић (1880), умир. управитељ гимназије
22. Јован Вучковић (1894), протопрезвитер ставрофор, ректор богословије
23. Д-р Веселин Ђисаловић (1903), главни школски референат

24. Јован Живановић (1873), умир. професор гимназије
25. Јован Живковић (1907), професор богословије
26. Иларион Зеремски (1902), епископ, архидијец. викар
27. Глигорије Лазић (1904), професор гимназије
28. Д-р Никола Радојчић (1910), професор гимназије
29. Димитрије Руварац (1901), протојереј
30. Д-р Лаза Секулић (1894), нар.-црквени и патр, секретар
31. Јован Симеоновић Чокић (1894), благ. нар.-црквен. фондова

Чланови са стране (27)

32. Јован Борота (1885), протопрезвитер, Стари Бечеј
33. Буде пл. Будисављевић (1894), умир. вел. жупан, Загреб
34. Глиша Гершић (1864), проф. Вел. Школе у пенз., Београд
35. Јован Грчић (1880), умир. професор гимназије, Загреб
36. Д-р Владимир Димитријевић (1904). архимандрит, Месић
37. Д-р Средоје Ђорђевић (1901), вар. сенатор у пенз., Суботица
38. Васа Ђурђевић (1871), адвокат, Осек
39. Милутин Јакшић (1894), умир. проф. богословије, В. Кикинда
40. Владимир Јовановић (1968), потпредс. Држ. Савета у пензији, Београд
41. Д-р Милан Јовановић Батут (1883), хонор. професор универзитета, Београд
42. Александар Јорговић (1894), умир. проф. в. дев. шк., Б. Пешта
43. Д-р Георгије Летић (1902), епископ, Темишвар
44. Ђорђе Магарашевић (1894), умир. професор гимн., Загреб
45. Мојо Медић (1885), управитељ гимназије, Рума
46. Д-р Никодим Милаш (1880), умир. епископ, Дубровник
47. Ђорђе Поповић (1864), умир. чиновн. Нар. Библ. Београд
48. Стеван В. Поповић (1869), надзорник Текелијанума, Пешта
49. Урош Предић (1893), сликар, Београд
50. Д-р Ђорђе Радић (1864), умир. проф. Ратарске Школе, Краљево
51. Д-р Јован Радонић (1898), професор универзитета, Београд
52. Д-р Милан Савић (1877), умир. I секретар Мат. Срп. Н. Сад
53. Д-р Лаза Станојевић (1880), лекар, Београд
54. Д-р Станоје Станојевић (1898), проф. универз., Београд
55. Тодор Стефановић Виловски (1910), шеф пресбироа, Београд
56. Сава Теодоровић (1900), катихета и проф. у пензији, Земун
57. Д-р Лаза Томановић (1885), председник министарства Краљевине Црне Горе у пензији, Цетиње
58. Д-р Јован Туроман (1867), умир. проф. Вел. Школе. Београд

Књижевни Одбор

Председник: Д-р Гедеон Дунђерски
Потпредседник: Радивоје Врховац

Чланови из места

1. Аркадије Варађанин
2. Д-р Ђорђе Дера
5. Стеван Лекић
6. Ђубомир Лотић

*

3. Јован Живојновић
4. Милан А. Јовановић
7. Д-р Лаза Марковић
8. Д-р Тихомир Остојић

Чланови са стране

9. Милан Будисављевић
10. Иларион Зеремски
11. Глигорије Лазић
12. Д-р Никола Радојчић

Редакциони Одбор

Милан Будисављевић
Јован Живојновић
Д-р Лаза Марковић
Д-р Никола Радојчић
Д-р Тихомир Остојић, као секретар

Пододбор за Сиротиште

Чланови Књижевног Одељења

Милан Будисављевић
Аркадије Варађанин
Радивоје Вуховац
Милан А. Јовановић
Љубомир Лотић
Д-р Тихомир Остојић
Васа Пушибрк
Антоније Хаџић

Чланови Управног Одбора

Д-р Милош Бокшан
Аркадије Вуковић
Д-р Лаза Марковић
Миливој Матић
Теодор Милић
Д-р Милан Петровић
Владимир Николић

Управни Одбор

Председник: Д-р Гедеон Дунђерски
Потпредседник: Д-р Милош Бокшан, адвокат

Чланови из места

1. Марко Вилић, професор
2. Аркадије Вуковић, умир. учитељ
3. Никола Ивковић, трговац
4. Д-р Радивој Каленић, лекар
5. Д-р Јован Латинчић, адвокат
6. Д-р Лаза Марковић, лекар
7. Миливој Матић, инжињер
8. Теодор Милић, парох
9. Светозар Миловановић, кројач
10. Д-р Бранко Николић, адвокат
11. Милан пл. Новић, поседник
12. Д-р Игњат Павлас, адвокат
13. Д-р Милан Петровић, професор
14. Д-р Миливој Поповић, адвокат
15. Сава Стојковић, приватје
16. Влада пл. Стратимировић, адвокат

Чланови са стране

17. Јован Вујић, велепоседник, Сента

18. Д-р Јован Лалошевић, адвокат, Сомбор
19. Влада Николић, архитект, Карловци
20. Д-р Јован Петровић, адвокат, Суботица
21. Никола Петровић, велепоседник, Стара Пазова

Пододбори Управног Одбора

I Пододбор за зајмове

Влада Стратимировић, потпредседник
Д-р Јован Латинчић
Теодор Милић
Светозар Миловановић
Милан Новић
Сава Стојковић

II Економијски пододбор

Аркадије Вуковић
Миливој Матић
Светозар Миловановић
Влада Николић
Милан Новић
Сава Стојковић
Влада Стратимировић

III Пододбор за инвентирање

Д-р Милош Вокшан
Миливој Матић
Д-р Бранко Николић
Милан Новић
Д-р Радивој Каленић
Д-р Милан Петровић

IV Пододбор за реорганизацију чиновничких места

Д-р Милош Вокшан
Д-р Јован Латинчић
Миливој Матић
Д-р Јован Петровић
Д-р Милан Петровић
Д-р Миливој Поповић
Влада Стратимировић
Д-р Тихомир Остојић
Д-р Стеван Малешевић
Ђорђе Шилић

V Пододбор за преглед фискалових шрошковника

Д-р Јован Латинчић
Тодор Милић
Влада Стратимировић

Чиновници

Д-р Тихомир Остојић, I секретар
Д-р Никола Продановић, II секретар
Д-р Стеван Малешевић, фискал
Ђорђе Шилић, књиговођа
Душан Стакић, благајник
Војин Срећанов, архивар и библиотекар
Мирко Павковић, протоколист
Ђорђе Николић, писар
Зорка Севкићева, помоћница у књиговодству

Послужитељ

Вељко Веселинов

Свечани Говори

СТОГОДИШЊИЦА ПРВЕ КЊИГЕ ВУКОВЕ

говорио у свечаној седници Књижевног Одељења 14 (27) јануара 1914 год.

Д-р Тихомир Остојић

Пре сто година започето је у нас једно велико културно предузеће. Колико је то предузеће било замашно, види се по тома што нам је оно, на крају, донело:

(1) израђен и нормиран књижевни језик,

(2) удешену српску ћириловску азбуку и уређен правопис,

(3) прибрану, с планом и укусом, и објављену народну традиционалну књижевност.

Ово су три најглавнија успеха која нам је донело оно предузеће, започето равно пре сто година, а мањих и споредних добити је било још; од њих спомињем само ове: ударен је темељ проучавању Српскога Народа, започата је врло озбиљно наша мемоарска историјска литература, преведено је на српски језик *Свето Писмо* Новога Завета.

Као укупан резултат свега онога што је ово предузеће створило сматрамо ово. Нормирањем књижевног језика и уређењем графике и правописа укинута је анархија у нашој, још тада, слабој књижевности: скинута су с дневног реда питања о која се спотакнула цела наша књижевност и која су мучила наше књижевнике и ометала их у раду; кад су уклоњене велике формалне сметње, могла се наша књижевност бацити на плоднија поља и радити на стварном напретку. Даљи је крупан успех овога предузећа што је нашој књижевности, која се дотле неодлучно колебала за страним узорима, — за руским схоластицизмом, античким класицизмом, западним рационализмом и романтицизмом, — дат национални печат, и то врло дубок и оштар. Традиционална књижевна уметност, — која је имала свој лепо формирани језик, — марљиво прикупљена и с разумевањем одабрана и објављена, постала је својином културног српског друштва и тим самим већ и сталан чинилац српске књижевности и националне педагогије.

Ко не зна о коме се овде говори морао би сасвим природно помислити, да је ово велико и, за развитак наше националне културе, одсудно предузеће извела каква академија или, бар, повеће коло људи. Како би се таки изненадио, кад би му се рекло да је то дело једнога човека. Његово изненађење би скочило до дивљења, кад би сазнао, да тај човек, који се зове Вук Караџић, није правилно школован, да није свршио ни гимназију а још мање универзитет, него да је све оно големо културно дело самоучки извео. Само собом би пало тада и то на ум, да овде имамо пред собом опет један феноменалан тип

Српскога Народа, као што су, на пример, Доситеј, Његош, Карађорђе, и да је Вук Караџић од природе гениалан филолог, баш као што је Доситеј народни педагог, Његош песник, Карађорђе војвода. Сва четворица доказују својим успесима не, као што плитак ум брзо изводи, да не треба школа, него да велики духови могу и без школе, често и против школе.

Ми, данашње поколење, не осећамо, можда, довољно очигледно и непосредно успехе и заслуге Вука Караџића. Он је изишао на јавно поприште пре сто година; од његове смрти има већ по века. Врло мало има живих људи који су доживели оно доба кад се у нашој књижевности ломило између старога и новога. Као што обично бива, тековине прећашњих нараштаја, које су задобивене с тешком муком, уз велика напрезања, после надчовечанске борбе — које, можда, и живота стају —, потомцима су нешто обично. Колико је требало да прође времена, колико напора да се учини и тегоба да се подпесе, док је Стефензопу могла да сијне идеја о локомотиви. Па упак нас данас железница, то право чудо XIX века, више не узбуђује, бар не као проналазак. Она нам је данас насушна потреба, којом се хладно, скоро мрзовољно користимо. Она нам, наиме, сад већ не иде доста брзо. Сањамо о авиатичком путовању. — Тако је исто и с тековинама до којих смо дошли Вуковим напорима. Нама је данас лако писати најпростијим правописом на свету; ми употребљавамо књижевни језик који се свугде у народу разуме, а ипак је продукт уметничког одабирања; сладимо се поезијом о Кнежевој Вечери и Бановићу Страхиња, о Косовци девојци и мајци Југовићи, о Чардаку ни на небу ни на земљи, топимо се у лепоти речи и класичној дикцији — а при том не помишљамо да тако што често немају ни највећи и најкултурнији народи; не сећамо се при том колико је муке, непроспаваних ноћи, сиротовања и липавања стало док се тај наш, тако прости, правопис саставио и у књижевност протурио, док се књижевни језик пронашао и формирао, док су се народне песме и приповетке покупиле и штампом учиниле сваком приступачне. Док не видимо у историјској перспективи, ми не знамо да су муке и напори тога човека, који је све то створио, биле тим веће, што је он год. 1813, кад је настао слом Карађорђеве Србије, пребегао овамо к нама као пуки сиромашак и отишао у Беч да тражи како ће хлебом да се храни; што је у оно доба, кад је свој рад отпочео, стајао са својим новим мислима у српском друштву сасвим усамљен; што је био у почетку и сам неук и што међу ондашњим људима није налазио скоро нигде помоћи у решавању онако крупних питања, него баш већином противљење и отпор, који је он само челичном издржљивошћу и уверењем у добру ствар савладао. Све то данашњи нараштај не осећа непосредно и живо. Тек му историја може величину једнога дела, које кроз нетакнуту гору крчи нове путеве, приближити и објаснити.

Стога, дај да се подсетимо у овој свечаној седници наше Матице, о стогодишњици великога културног предузећа Вука Караџића, на његове главне саслуге.

*

Прво да говоримо о стварању књижевног језика, као најтежем послу.

Старе традиције, укорењене тим јаче и дубље што су биле чврсто везане за религију, давале су Вуковој реформи највећи отпор. Вук је затекао, кад се год. 1914 појавио у српској књижевности, праву збрку у нашем књижевном језику. Утицају Доситејеву и популарности његових књига има се захвалити, да је, истина, било продрло уверење рационалистичко, да књиге треба писати језиком разумљивим народу. Стога се у XIX веку већ више није могло писати црквеним језиком онако као што је писао Жефаровић, Орфелин и Рајић. И тако занесени поштовалац црквеног језика, као што је био Лукијан Мушицки, мора да чини уступке народном језику.

Ево како о том суди Милован Видаковић, чувени писац романа онога доба, год. 1913: „Ја, по мојему разсужденију, за обшчеје добро нашего народа находим, да ми пишемо сербски, да нас вес народ наш разуме, а да наш стари језик славенски, који нам во вјеки у церковни књига остаје, оставимо за богослове, и за нека токмо на учена и висока лица относеһа се дела...“ Видаковић је, дакле, одлучно за народни језик, па довикује: „Сербски, братије моја љубезна, сербски пишимо, да нас народ наш разумјети и от нас се што ползовати може!“ Како је тај „сербски“ језик изгледао, може се видети већ по овом малом наводу његову. Али је тај језик морао бити оваки, кад није било ни граматике ни речника српскога језика, — бар не на научној основи и ћирилицом штампаних —, кад је у основним школама била главна лектира Часловац и Псалтир на црквеном језику, а у средњим се науке училе на туђим језицима. Српскога језика, као нарочитог предмета, у ондашњим школским програмима у опће није било.

Уз то је наше ондашње књижевнике, — иначе слабе филологе, мале научне спреме и занесене за туђином —, завео пример развијених, старих књижевних језика, нарочито најближег нам: немачког. Видаковић умује овако: „Као што и Немци не гледу, како им народ вообшче говори, да онако пишу, но пишу како им својство језика доноси. На пр. Немац, не токмо прост но и граждапин, а и научен, у скором говору каже: **Homer kein! — I hob ihm gsogt** — но у књигама да тако пише, Боже сохрани! — Они пишу као што им граматика доноси: **Haben wir kein! — Ich habe ihm gesagt** и т. д. Тако треба да и ми радимо.“ Тако умује Видаковић, примењујући погрешно ову ствар на српски књижевни језик. Видаковић, дакле, неће да се пише словенски, али неће ни онако „као што бабе говоре“? „Та не

видимо ли, кличе Видаковић, да сви народи имаду свој особити и књижевни језик, на којим књиге пишу, и који им се от кујнског језика мало разликује“.

Па како је Видаковић, ондашњи теоретичар књижевног језика, замишљао књижевни језик, који не би био ни црквенословенски, а ни „кујнски“, онаки „као што бабе говоре“? Ево шта он каже о том: „Да је славенски наш језик богаторечив и правилен, да је у израженијами сладак, њежан и силан, то је истина; и да ми из њега, као из источника, лепи речи узимати и наш сербски језик поправљати можемо, то нам нитко не брани; не узимамо бо из чужег језика, но опет из нашего“. Треба, дакле, по том рецепту, народни језик, који је сиромашан у изразима и речима, поправљати и допуњавати црквеним језиком, — и то онаким каки је онда био у православној цркви, рускога изговора —, па ће се добити онај виши српски, књижевни језик. Видаковић је ишао тако далеко, да није само уносио у свој „сербски“ језик речи и облике црквенословенске, — али недоследно, на пример, горе: „правилен“ а одма затим „силан“ —, него је хтео и српске речи да поправља према црквеном руском језику. Он сасвим озбиљно захтева ово: „Ако у скорому изговору и кажемо *шрк, крв, Грк, шрн, дрво, гром* и проч. треба да пишемо *шерк, кров, Грек, шерн, древо, грем*“. Не ваља *човекољубије* него *человјекољубије* и т. д. А како изгледа тај шарени језик, ни српски ни црквенословенски, пун провинцијализама с периферије нашега језика (на пример, *гледу* — што баш „бабе говоре“!), пун неуједначености (на пример, *чужег — нашего, разсужденије — относећа се),* пун варваризама и свакојаких недоследности, — то се може видети и из ово неколико навода из Видаковића.

Навео сам овде Видаковиће, као писца који је хтео неким разлозима да оправда језик којим је писао своје много читане књиге. Онда кад је Вук Караџић ушао у књижевност сви су писмени људи, у главном, тако мислили и тако писали.

Морамо, додуше, признати, да је у почетку и наш реформатор књижевног језика, од прилике, тако писао. Али је он већ после три године учења и размишљања изишао на чистину. Ево како он већ год. 1818 зрело суди о овом питању, у предговору свог *Српског Рјечника*: „Два су велика узрока овој несрећи нашега језика, и овоме покору нашему: п р в о, што су наши списатељи све самоуци у српском језику: зашто ми немамо још ни Буквара Српскога, а камо ли што више. Ако се наш списатељ родио у вароши, он није ни чуо правога и чистога српскога језика; ако ли се родио у селу, он је у ђетињству дошао у варош, и онђе за 10—15 година учећи науке на туђим језицима, мора заборавити и мислити српски. Кад који тако прође кроз све школе, онда постане српски списатељ (који ће): . . . . . понајвише наши књижевника и веће господе српске по Мађарској кажу, да је словенски језик, (што имамо да-

нас на њему библију и остале црквене књиге) прави српски језик, а овај, што њим говори народ (и они), да је само свињарски и говедарски језик, и да је покварен од првога. "А како треба данас писати за Србље, ни они сви нијесу сложни, него су се подијелили на двије стране: једни кажу да треба писати управо славенски, а народни језик оставити сасвим, као покварен, свињарски и говедарски језик; а други (којије највише има) кажу, да не треба управо ни славенски ни српски, него да народни језик треба поправљати, и писати мјешовито између обадва језика, да се приближава к славенскоме и да се гради књижевни језик, да се славенски језик опет поврати у народ и оживи.... А како они то чине? Сваки по својој вољи и по своме вкусу. (Овде циља Вук на Видаковића). Код њи не треба знати никакве граматике, него зарежи перо па пиши по своме вкусу, како ти кад из пера истече: што не знаш српски, метни славенски; што не знаш славенски, метни српски; а што не знаш ни српски ни славенски, метни како ти драго (што ти прије на ум падне): ће се из два језика по својој вољи трећи гради, ту се не може погријешити; само да није чисто као што народ говори, а остало све може подњијети". Сад Вук наводи примере, и то из Видаковића, недоследности. Пише се: *пастыревъ, пастыровъ, пастырей, пастыра; момака, момковъ; творятъ, творе, твору;* и т. д.

На ону замерку, пак, Видаковића и осталих наших списатеља, да је народни језик прост и недотеран за „виши штил", одговорио је Вук, да је свака књижевност почела писати језиком говедара и свињара, па после, што је народ више одмицао у култури, све су му и мисли постајале више, лепше и тананије, а с мислима и језик дотеранији, углађенији и савршенији. Развитак нашег књижевног језика до данас дао је у том сасвим за право Вуку: проза, на пример, Лазе Костића, Симе Матавуља, Богдана Поповића, Слободана Јовановића писана је народним српским језиком, али је она ипак нешто „високо", као што је желео Видаковић. И та се проза није створила по рецепту Видаковићеву, дакле поправљањем народног језика мртвим црквенословенским, него се развила по идејама Вуковим, и уз његово активно суделовање.

Јер Вук није само дао идеје него је сам и стварао и, може се рећи, и створио нови књижевни језик. Год. 1814 дао је прву српски граматику, год 1818 *Српски Рјечник;* у својим многим расправама и полемичним чланцима претресао је поједина питања књижевног језика и чистио га од грешака, а својом прозом, међу осталима, нарочито својим историјским и етнографијским списима и преводом *Светога Писма*, дао је узоре књижевног језика. Било је доба кад је Вукова проза била канон српског књижевног језика у опће. Али она ни данас, чистотом и језгровитошћу језика и сировом простотом стила, није изгубила важност. Вукова је проза — додајмо ту још и збирке на-

родних умотворина у прози, којима је он дао последњу форму — и данас моћан чинилац у развитку нашег књижевног језика.

*

Исто је тако, као у језику, била збрка и у начину писања. До Вука Караџића су наши књижевници XVIII и XIX века, који су писали српски, писали црквеном, а од Орфелина и Доситеја руском азбуком. Већ на први поглед се види да се тим азбукама српски језик не може писати тачно и исправно, јер у њима има таких слова, и то доста, која српском језику нису од потребе а, с друге стране, недостају им многа така која би требала српском говору. Већ је Доситеј покушао, да, бар за себе, удеси нека правила за писање српскога језика руском азбуком. После су то покушали и други. Ниједан од тих предлога није био од свих књижевника примљен. Добар део њих није ни покушавао да начини, ни за себе, каква таква правила. Отуда је било: колико књижевника толико графика и правописа. Много шаренила и пуно недоследности.

И у томе је Вук Караџић начинио ред. Његова азбука је, с правописом, први пут изишла у књизи у *Српском Рјечнику* 1818 год. Он се руководио идеалом добре графике и поступио је сасвим радикално. Идеал добре графике садржи се у овом начелу: за писање треба да има управо онолико слова, колико у језику има гласова. Како српски језик има свега 30 гласова, Вук је одредио за њих и 30 знакова, и то овако: из руске азбуке избацио је сва она слова која су за српски језик сувишна (й, і, щ, ъ, ы, ь, ѣ, э, ю, я, ѳ, ѵ) а додао је ш е с т нових, и то: *ј, љ, њ, ћ, ђ, џ*, којих у руској азбуци нема. Тако је сад наша азбука идеал азбуке: сваки глас има свој знак — 30 гласова, 30 слова.

Вук Караџић је дао и правила српског правописа. Она се сва садрже у једном опћем правилу: Пиши као што говориш, т. ј. пиши онако као што се јасно и правилно реч изговара. То је основни принцип фонетичког правописа, опога за којим сви народи теже, али који је најдоследније спроведен само у српскохрватском књижевном језику.

Ни нова азбука ни нови правопис нису примљени у књижевности одма. Било је много борбе, много се мастила пролило за полемике па чак и ружења, док азбука и правопис нису продрли. Против њих је била сва старија генерација, особито прквени кругови. У Србији су непријатељи Вукови израдили још год. 1832 забрану правописа и књига, писаних тим правописом, и тек је год. 1868, после Вукове смрти, забрана сасвим укинута. У Матичина издања примљена је Вукова азбука тек год. 1864, после сеобе Матичине у Нови Сад.

*

О трећем главном дёлу, о скупљању народне традиционалне књижевности, нарочито народних песама, данас се та-

кође већ мало говори. Наша народна поезија била је у Вуково доба европска знаменитост, и то баш његовом заслугом. Данас она ни у нашој књижевности нема оне актуелности коју је имала некад. Али то значи и може значити само то, да је сензација новине прешла. Долазе у књижевност нове појаве, а с њима и нове сензације. Али зато народна поезија није изгубила ништа од своје важности. Она је и данас за научно истраживање предмет од необичног интереса. Омладини и широким слојевима народним народна песма и приповетка је још и сад извор највећег уживања. То доказују популарна издања која се сваке године растурују у стотине хиљада — више него икаква српска књига. Све школске читанке, и за основне и за средње школе, пуне су народних песама. А ја сам уверен да их и старији школовани људи многе знају на изуст и често их се сећају и читају их; и што идемо одавде даље на југ, све више има таких људи. То нису знаци да је народна песма изгубила свој значај. О њој се сад не говори толико као пре, али се она зна и цени. О њој се пре више говорило, сад она више нечујно утиче.

А да и странци цене и читају наше народне песме, и то се може доказати. У свима универзитетима у којима има катедра за славистику предаје се о нашој народној поезији и читају се песме у семинару. Што се тиче, пак, проучавања наше народне поезије, у том су странци далеко одмакнули испред нас, нарочито Руси, Пољаци, Чеси и Немци. Разуме се да дубље проучавање мора довести и до бољег разумевања, па и до правилнијег цењења. Немачки професор Асмус Серензен, који је пре десетину година публиковао велику и врло важну студију о нашим јуначким народним пасмама, рекао је и много лепога у њихову похвалу. А колико је то похвала за песме и и за народ који их је створио, толико је слава и за првог скупљача им, јер Серензен изриче похвалу баш на основу Вукових збирака.

Ево шта вели овај Немац: „Што даје оним најбољим песмама Вукове збирке вредност и праву драж, није само коректност стихова, није глаткоћа језичне форме, није звучан ритам, јер то су особине које налазимо и код других збирака. Њихова вредност лежи у оригиналности инвенције, у доследности уметничке композиције, у особености израза; према садржини онога што се приказује, јавља се час краткоћа, снажност и живахност, час опет пуноћа, сјај и величанствена мирноћа. Последње особине приказивања дају, као код Хомера, прави епски тон, док оне прве придодају лирско-драматски елеменат. Али овакс естетске дефиниције не погађају језгро ствари, јер свака права уметност има у себи нешто што се не може дефинирати, што кључа из дубина душевног живота и стога нам опет продире у душу. С тим долазимо до најунутрашњије суштине ствари: у овим песмама има пуно душе, оне су израз

човечанске душевности; оне се не распричавају само, као источњачка гатка; оне не стоје без саучешћа према стварима, него их разгревају зрацима душе своје.“

Специјално за народне песме Вукове збирке вели даље Серензен, да је „осећање у њима скроз модерно, с нашим осећањем једне врсте и стога говори к нама снагом непосредности. Ми се не морамо студијом и рефлексијом преносити у доба и културу, који су нам иначе, сами собом, туђи, да бисмо их разумели и да би могли утицати на нас.“ Да не би ко помислио да таки утицај ове песме чине само на Србе, Серензен изреком каже да је он био занесен српским јуначким народним песмама од младости, читајући их у преводу Талфје и Капера, а не имајући ни појма иначе о Србима и о њихову језику.

Кад овако утичу песме Вукове збирке на странца који, као што сам признаје, није осећао лепоту и сласт језика тих песама, колико више морају оне утицати на Србина? Ми данас нећемо ићи тако далеко као што је ишло Омладинско Доба у схватању народне поезије. Ми данас нећемо рећи оно што је рекао један од главних представника Омладине, Лаза Костић, год. 1867 у једном јавном предавању овде у Новом Саду: да је наша народна поезија „наше јеванђеље“, „наша народна библија“, те да она треба да буде наша религија. Него да је она један диван уметнички израз народне душе и стога украс наше књижевности и важан васпитни елеменат српске школе, то кажемо. Да Вук Караџић ништа друго није дао нашој књижевности, он би и самом својом збирком народних песама заслужио у њој бесмртно име.

*

Јубилеј који данас славимо није само јубилеј стогодишњице Вукова рада него и јубилеј наше народне поезије. Јер прва књига којом је Вук Караџић ушао у српску књижевност била је збирка народних песама која је изишла у Бечу 1814 год. под насловом: *Мала простонародња славеносрпска Пјеснарица*. Допустите да посветим неколико речи постанку и значају овог важног делца у историји наше књижевности.

Како је дошао Вук на то да записује и штампа народне песме? Одговор на ово питање биће уједно одговор и на питање: Како је Вук постао књижевник? О том он сам казује ово: „Ја сам дошао у Беч негдје око половине јесени 1813 године, и написавши ондје малу књижицу (као писмо Карађорђу Петровићу) пођем да је штампам на свршетку ове године. Овај рукопис мој дође Г: Копитару, као цензору, у руке и познавши он из њега, да сам ја човек из народа и да сам друкчији од свију Срба, које је он донде виђао и познавао, дађе к мени да ме види. И тако познавши се са мном, наговори ме мало по мало не само да пишем народне пјесме,

него и ријечи и граматику.... Било је онда ученијех Срба у Бечу, који су сав овај посао држали за беспослицу и говорили ми у очи, да не кварим хартије у залуд; но мени се учини боље и милије послушати Г. Копитара, него њих.... Тако што се тиче првога узрока и почетка скупљања нашијех народнијех пјесама, ријечи и правила у језику, то је једина заслуга Г. Копитара".

Овде је место да учинимо пошту једном човеку који има великих заслуга за Вука, дакле и за српску књижевност. То је Словенац Вартоломеј Копитар. После најновијих проучавања о том питању, може се слободно рећи да Вук без Копитареве помоћи не би био оно што је био. Вук се могао развити у оно што је постао само тако што је имао тако врсна учитеља као што је био Копитар. Ето Вук сам признаје, а и с друге стране знамо, нарочито из *Вукове Преписке* коју Краљевина Србија издаје од год. 1907, да се Вукове збирке народних песама и рад око стварања књижевног језика и правописа не може ни замислити без Копитара. Вукови непријатељи су после и јавно говорили, како је Вуку све то израдио Копитар. Наравно, ту је говорила пакост и завист. Копитар сам, без Вука, са свим својим лепим идејама, не би у српској књижевности много израдио. Копитар је пре 1814 год. покушавао да и друге Србе подстакне, и то учене, школоване Србе, па ипак ни од једног од њих није могао да начини Вука. Како су мислили о језику и правопису наши ондашњи књижевници, видели смо. А за народне песме такође нису много марили. Вук вели на једном месту: „Осим многог којечега што је говорено, мени су из двије најзнатније српске општине у Мађарској писана писма, у којима ми се међу осталијем поругама наводи и то, што сам купио сљепачке пјесме". Однос између Вука и Копитара се своди на то: Копитар је био учитељ а Вук ученик, и то врло добар ученик. Код таких ученика обично бива тако, да их прво учитељи упуте. Али одлични ученици после сами стварају. Свакојако велик део славе оде и учитељу.

Вук је једном приликом рекао Русу Срезњевском и ово: „Главни узрок, што сам ја писац, остаће заувек Копитар: у том погледу ја сам њему обвезан, ако не свим, а оно свакојако многим, врло многим. Требало је знати, као ја, тога одиста племенитог човека, па да човек има према њему то уважење каквога је достојан — и као научник и као човек".

Копитар се већ пре Вукова доласка у Беч интересовао за народне песме. Поред све своје трезвености и критичке оштрине, Копитар је био право чедо романтике. Он се врло добро познавао с браћом Шлеглима, вођама немачке романтичке школе, с Јаковом Гримом и другим германистима. Радио је у свима бечким органима романтике и писао у њима о словенским стварима, па и о српској књижевности.

Оштро око Копитарово одма је познало у бегунцу из Ср-

бије бистру главу. Једном свом пријатељу, у Љубљану, пише у то доба: „Срби ће вас све оставити за собом! Овде је неки Вук који дивно пише српски“; па им јавља и то да је добио на рецензију ванредно лепе српске народне песме.

То је била Вукова *Пјеснарица*. Вук је дошао у Беч у октобру 1813 год. а ово Копитарово писмо је датирано 20 фебр. 1814. За тако кратко време он је записао 130 песама, од којих је после штампано у *Пјеснарици* 106. Вук је у другој *Пјеснарици* отворено признао, посвећујући је Копитару: „Ви сте из превелике ревности к српском књижеству прошавше године мене подбунили да их почнем издавати.“ Песме је своје прве *Песнарице* записао по памћењу. У предговору вели о том: „Ја премда нијесам пјевач, али сам ове пјесне запамтио, кад сам још прије 12 година, у најсрећнијем састојању смртни, овце и козе чувајући, живио. Дакле, кад сам ја у месту рођења мојега, у Тршићу, оволико пјесама чуо, и без никаква намерења запамтио, то је наравно, кад би се ко потрудио, да би могао сабрати велику књигу.“ А такога човека, каки је био Вук, лако је било наговорити на записивање песама. О том нас уверава ова његова изјава: „Ја сам се родио и одрастао ондје гдје су се пјесме јуначке пјевале и казивале (као усред Ерцеговине), и знао сам их све онако добро као што их и народ разумије, и миле су ми биле као што су и осталом народу“.

Копитар је био усхићен овим песмама. Вук је морао убрзо, пошто је књигу спремио, да иде у Будим да лечи ногу (на коју је остао хром), а Копитар му је писао: „Kein Volk wird so schöne Volkslieder aufzuweisen haben als das Serbische“. Фрушић пише Вуку из Беча да Копитар хвали „наше српске песме до небеса“. Копитар је одржао своје одушевљење и после. Год. 1822 пише Вуку „Solche Lieder hat kein Volk weder gehabt, noch hat es deren itzt“, а мало после: „Kein jetziges Volk hat solche Poesie!“

Копитар је био не само руководилац Вуков у прибирању народних песама, него и посредник са иноземством. Пре свега упознао је Јакова Грима са српским песмама, који је у то доба био у Бечу, као посланик, на Бечком Конгресу. За љубав песама почео је Грим учити српски, и рекао је ону познату реч, да ће свет због ових песама учити српски. А колико се дивио песмама, види се по његовој изјави: „Unsere deutschen Volkslieder müssen sich alle davon verkriechen“. Грим је даље ширио славу српских песама по Немачкој и написао је рецензију на *Пјеснарицу*, пуну похвала мекоћи и звучности српскога језика и богатству и лепоти српске народне поезије. Год. 1823 Грим је јавно тврдио да ће издање српских народних песама донети користи Србији; „народ који тако пева, мисли и ради, као српски, вели Грим, никако се не може сматрати за сасвим порабоћен“.

Копитар је у преводу дотурио српске песме и Гетеу, који

се већ отпре интересовао за наше народне песме и превео чувену песму о *Хасан-агиници*. Овај велики ум и фини зналац поезије нашао је да су наше женске песме „von der grössten Schönheit“. За песму о Милици девојци вели да је „von unendlicher Schönheit“.

А шта је значило кад је тако хвалио српске народне песме у Немачкој највећи песник Гете и највећи филолог Грим, не треба тумачити. Сву ту славу имала је да захвали српска песма једном Србијанцу из Тршића, којега је преврат у Србији 1813 год. бацио у Беч, у друштво Копитару.

Тако се ето започело скупљање српских народних песама. Прву песнарицу је Вук записао по сећању, за другу је скупљао песме и записивао од певачица и гуслара, те је 1815 год. издао другу *Пјеснарицу* и посветио је Копитару „за знак благодарности од свију Србаља, који љубе своје народне пјесме и своје књижество“, као што вели у предговору.

Вук је већ после прве своје књиге био на чисто са својим позивом. Предао се сасвим скупљању народних умотворина и проучавању српског језика. Распитивао је по народу за добре певаче, бележио од њих, и тако отргао од заборава многу драгоценост нашег народног духа. Сиротовао је у Бечу, често пије о Божићу имао да руча, али је енергично изводио своје велико предузеће, започето пре 100 година. Год. 1823 и 24 издао је ново издање народних песама, у три књиге, знатно попуњено. Год. 1845 почео је издавати дефинитивно издање, оно које нам је свима добро познато, ако не у оригиналу, а оно у новом издању српске државе. Али до своје смрти (1864) издао је само четири књиге. Пета је изишла после смрти му.

Позната је ствар да Вук у својих пет великих збирака није штампао све песме што их је прибрао. Из великог материјала што га је имао у рукама Вук је одабирао и штампао оно што му се чинило најлепше. Стога су његови зборници и чинили и чине силан утисак, како нам је то и признао немачки професор Серензен. Да је он одиста штампао само најбоље, види се по том што је после смрти му, међу његовим заосталим хартијама, нађено велико мноштво народних песама. Српска држава и њих сад објављује, и већ су досад штампане четири књиге, велике онако као првих пет. Не треба да ко помисли да је било непотребно штампати ове заостале песме. Вуково мерило је било одвећ строго, често и не сасвим правилно, те сад у посмртним зборницима налазимо и лепих песама. Најзад, ове се песме штампају не само за читање ради забаве. Наша народна епопеја је, као што сам већ напоменуо, и врло интересантан предмет научног испитивања, а за науку су и оне песме које Вук није за живота штампао често од великог интереса.

*

Ја сам готов с оним што сам имао да кажем поводом

стогодишњице оног великог културног предузећа. Нека ми је допуштена још једна напомена на завршетку.

Од основања свога, Матица Српска је стајала према Вуку у опозицији, у противничком табору, и тамо је остала до његове смрти. За живота Вук није могао да задобије у људи око Матице одобрење и признање своме великом и мучном раду на изграђењу српске културе. То је био немио неспоразум. Тек после смрти му, кад се Матица преселила у нову, мање конзервативну средину, примила је Матица службено Вуков правопис, што је био знак примирја.

У новој Матици нема више ни трага старој опозицији. Ево у најсвечанији дан у години величамо рад Вука Караџића и помињемо онај срећни час кад је издао на свет свога првенца. Ова пошта Матице Српске је опет доказ да истина кад тад мора победити. Вук Караџић и овде добива сатисфакцију. Нова Матица је прихватила култ оних идеала којима је био посвећен сав рад Караџићев. Ми данас осећамо да је култ тих идеала један од њених главних задатака.

С тим уверењем кликнимо сви радосно о стогодишњици његова првог књижевног рада, његове *Песнарице:* Слава Вуку Караџићу!

Литература

М. Мурко, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik (1897). — Н. Петровскій, Первые годы дѣятельности В. Копитаря (1906). — И. В. Ягичъ, Исторія славянской филологіи (1910). — В. С. Караџића Скупљени граматички и полемички списи (1894—6). — Вукова Преписка I (1907). — Љ. Стојановић, Вук Стеф. Караџић (1899, Глас 55). — А. Белић, О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик (1910, Глас 82). — M. Ćurčin, Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur (1905).

Д-р НИКОЛА КРСТИЋ

говор МИЛАНА А. ЈОВАНОВИЋА

у свечаној седници Књижевног Одељења 14 (27) јануара 1914 год.

Најдивнији створ Божји, човек, подлежи исто тако свима законима природе као и све остале животиње: и он има тежње и наваде које потичу из природе састава му, и он има природне нагоне своје, међу којима особито одваја нагон за самоодржањем. Шта све не чини човек ради свога одржања. Историја Света пуна је крупних, страховитих, крвавих догађаја, насиља и дела, која почињише и покренуше, па и сада још чине и покрећу, народи зарад свога одржања. Па и појединац иде једнако за снажењем свога ја, целог свог века ради, не-

уморно тече блага и својој физичној и својој душевној поли, да исполи себе, да одоли околини, да истакне себе, да води и предњачи, да се његова слуша, да броји. И српски ум је утврдио, да се онај имао рашта родити, чије је име забележено на видном месту у Историји, било света, било свога народа.

Та особина, та тежња, тај нагон налази се у сваком човеку. У неких је само јаче истакнута, и ту се онда има посла са необичним, ретким, великим човеком. Гомила, маса, околина једног великана поштује његов рад и његове заслуге за општу ствар, чува успомену на њега у разним облицима: ту су некролози, славопоји, споменици. У разним религијама се понајпре јављала култура човекова, и оне су прве забележиле имена реформатора, пророка, спаситеља рода људског. Нема ниједног дана у години без имена кога светитеља, већег или мањег, са већим или мањим култом. Ратови или освајања су такође поље истицању појединаца. И Стари, и Средњи, и Нови Век пуни су славних имена; надимци **велики, силни, мудри, праведни** учестали су. Историја им је за навек сачувала спомен. Па тек колики је број бораца за највеће благо народа, за слободу, бораца за величину и истрајање свога народа. Што је већи Пантеон заслужних синова у једном народу, тим је и тај народ већи и славнији и богатији у границама свога одржања.

На и наш је смер, да овде одржимо спомен једном члану нашега народа, који је начинио трајан спомен своме имену тиме, што је сву своју снагу, све своје знање и умење посветио своме народу, те у великој мери заслужио нашу пошту и признање, чему ево у скромном облику и хоћемо израза да дамо. Душа веле заслужнога покојника мора се у оним бескрајним, неизмерним висинама радовати, мора задовољна бити, што биће његово дела и преко гроба, у колико казује појасевима што долазе, како се ваља спремати за службу народу, како му треба служити и како се најпосле са народом ваља и растати.

Така једна истакнута индивидуалност, таки не обичан човек и радник био је и Д-р **Никола Крстић**.

*

Позни потомак језгре оних Чарнојевићевих Срба, који се до Сент-Андрије иселише, родио се септембра 1829 год. у Вацу, где је свршно и основну школу и гимназију. Филозофију и права је изучио на пештанском свеучилишту; ту је и докторате положио. Као син сиромашних родитеља, морао се и сам старати о своме васпитању и школању, што му је уз потпору свога брата Василија Пластића, српске православне општине сентандријске и Текелијине стипендије и пошло за руком. Даровит и вредан, спремао се што је боље могао у својој струци. Већ тада је био узор српском ђаку, знајући да омладина свију народа ваља да златно време младости што боље употреби; али српски ђак мора још више него остали ра-

дити, учити, спремати се, јер нашем народу ваља да много шта стигне, што је злим удесом пропуштено. Да је био у своме кругу на површини свога доба, казује нам избор његов за Текелијина питомца и говор његов пред Музејем, дакле баш на оном истом месту, где су и Петефи и Јокаји бурне 1848 године говорили.

Срећа је била Крстићева што његово учење у Пешти пада у оно доба, када су се тамо учили и Јован Ђорђевић, Ђорђе Стојаковић и други врсни младићи, те ће га одушевљење, прегалаштво и предузимљивост српске омладине извући из тесне завичајне сфере, те ће моћи свој таленат и своју спрему ставити у службу своме народу. Долазак његов затим у Карловце и ступање у службу Главног Одбора Српске Народне Управе из године 1848 и 1849 решило је коначно његову одлуку, да пође свом народу и ено га где већ 1853 год. професорује у српској гимназији новосадској, а те исте године, у октобру, постаје професором на Лицеју у Београду. Овде се, наиме, опажа, да је сасвим природни пут, којим беше ударао Крстић још у раној младости својој: кретање центруму. Долазак наш овамо за Леополда је само ширење једне гране од храста, који је своје жиле дубоко пустио око Призрена, Скопља, Високих Дечана. Веза је трајна остала, док је одлазак Хорватових и Шевићевих Срба у Русију кидање једне гранчице од, рецимо, Чарнојевићем протегнуте гране, те свршио утапањем у велику словенску средину, као што је и сељење у Америку наших дана известан наш губитак. Даље се опажа симпатисање Крстићево са педагошким радом. Још као правник биран је у Бају за гимназијског професора, затим у Н. Саду, па у Београду. То се тумачи, пре свега, добром његовом спремом, даље, жељом да што пре уђе у службу народну и нашом оскудицом оног времена у филозофски спремним кандидатима. С каквом љубављу седа он за катедру Лицеја београдског, с каквом оданошћу, исцрпношћу и јасноћом уводи он младиће српске у науку права, вредно је слушати од бивших његових ученика, који се, и као старци, са захвалношћу и похвалом још сећају сјајних предавања Крстићевих. С коликом љубављу је дошао млади професор у Србију, с толиком љубављу и искреношћу је био примљен тада у нови круг свога рада у новој својој домовини, јер је на три месеца по доласку свом већ био биран за члана Друштва Српске Словености и за члана школске комисије у Министарству Просвете.

Дошао је у Србију човек наоружан науком, пун челичне воље да послужи своме роду. Човек, који се одликује захвалношћу, данас једном ретком врлином. Брату Василију Пластићу посвећује своје *Образе из опште историје*, њега се сећа и у докторској својој дисертацији. Дошао је родољуб, који још ђаком саветује свом богатом рођаку да своје имање остави

*

школи у Сент-Андрији и карловачкој гимназији. Дошао је савесно спреман, вредан, даровит радник. Дошао је човек, „који је рад волео, који је знао мислити, те ће мисли своје вољно у живот приводити, па ће на сваком месту с преданошћу и потпуном вером вршити оно, што му буде поверено и чега се буде нримио. Човек уз те урођене особине и жива темперамента, коме су уверења и погледи јасни и оштро одуеђени, који има у пуној мери и храбросх да своје мишљење каже и да га заступа и брани. Дошао је један карактеран човек, који није дволичио и увијао, а уз своју природну даровитост имаде и лако, јасно перо а не мање и јасан и одрешен говор, уз то уверен, да добра воља и искрена оданост према предмету много су кадри да учине. Стога су средина, у којој се кретао и каријера у којој је провео живот увек имали одјека у његовој радљивости".[1]

А та средина, у коју дође ова нова, млада снага, је Србија, млада балканска држава, која је већ самим својим постанком морала задобити симпатија и код самог туђина. Већ ју је њезина љубав према слободи омилила страним народима а самопоуздање и прегалаштво, којим делимице сврже турски јарам, задивили су остали свет. Ту беше сад поље за разноврсни обилан рад, ту беше њива, којој је требало радника. Живот Николе Крстића са толико промена положаја и службовања јасно казује, да је на све стране требало радника; и школа, и суд, и управа, и књига, и наука, и обрана земаљска — све, све беше необделано, свуда је требало започињати, прегалачки делати.

За професорски рад имао је и воље и дара и ту је и почео. Данашњи Универзитет Српски беше тада тек скромни Лицеј. Ту је 20 октобра 1853 почео своја правна предавања са великим одушевљењем и љубављу. „Поздрављам Вас, драга браћо и слушаоци", говори нови професор, „искрено и пријатељски при заузимању поверене ми катедре ове, поздрављам Вас као што брат браћу, Србин Србље поздрављати може. Примите поздрав овај усрдно, примите га као први почетак нашега међусобнога познанства". Тако је почео млади професор, који ће за кратко време постати омиљен професор. Ко воли школу, воли и школа њега. Али и ако је школу волео, и ако се с највећом љубављу зарио у старе српске листине, тражећи право у неманићској држави, и ако му је рад био признаван и у Српском Народу и у туђини,[2] ипак мораде је 1862 год. напустити, јер га нова домовина позва, да јој и на другом пољу послужи. Потреба државна га премести у министарство унутрашњих послова, затим у министарство финанције па у касацију, где ће,

---

[1] Стојан Новаковић, ***Споменица Д-ра Н. Крстића***, Београд 1908.

[2] Пошто је положио докторат филозофије и права у Пешти, постао је 1 јуна 1855 чланом правног факултета у Пешти.

после 10 година судијског му рада, и председником да постане. После 9 година постаје чланом Државног Савета, где је 10 година одано служио, и тада му и потпредседник постао. У фебруару 1894 постао је потпредседник а у мају исте године се укине устав и Крстић буде стављен у пензију.

*

Ето то је скелет, тако рећи, званичног рада и деловања нашега слављеника, а кад се тај костур попуни књижевним његовим радовима на пољу историје и права, хуманитарним његовим делањем на свима пољима социјалног живота и тежњама политичара да роду и отаџбини свуда и свагда послужи — испољиће се лепа слика једног умног, даровитог, окретног, спремног радника, чије је деловање само од користи било средини, у којој се кретао, чија је појава за образац служила околини му, а чији се спомен ево до данас сачувао и сачуваће га за навек српска култура, на чијем подизању је и он жива учешћа имао.

Књижевни рад Крстићев је обрађивање историје и права. Погледи његови на историју, још у оним годинама, били су сасвим правилни. Без познавања извора не може бити историографије. Сласт и важност изворне студије осетио је као професор Лицеја. Проучавајући старе историјске споменике, до којих је могао доћи, што му је јако требало за студију старог српскога права, он је писао и расправљао о појединим питањима из српске историје. 1860 год. написао је *Кратку историју српског народа за основне школе* а већ 1862 год. и *Историју српског народа за средње школе*, коју је наградила наша Матица са 80 дуката. Ова је књига доживела више издања. То је преглед српске повести, написан по онда познатим изворима и по ондашњем знању, дакле пре радова Илариона Руварца, Љубе Ковачевића и осталих наших учених историчара. Даље је писао историјске расправе у *Гласнику* и прве и друге његове периоде, као: расправљања хронолошких историјских питања о смрти краља Милутина, о венчању на престо Стевана Дечанског и цара Душана, о битци на Велбужду; писао је о Бој под Београдом 1456, о Филипу Вишњићу, по белешкама владике Мушицког, као и Извештај о рукописима Лукијана Мушицког. Као члану школске комисије у министарству просвете било му је познато, како је литература школских књига око 1860 год. била врло недовољна и непотпуна; како учитељи онога времена још нису били способни да пишу школске књиге, те су их морали писати, као и остале школске послове обављати, нестручни књижевници, напише он; како је прожет био жељом да помогне потреби школској, *Општи Земљопис* за српске гимназије, који је доживео више издања. Ширењу општег историјског знања у средњу српску класу намењен је још један његов рад: *Образи изъ обште исторіе*, једно популарно на-

писано дело, рађено по немачким писцима, са додатим оригиналним биографијама из српске историје. Још је тај члан касационог суда и скупштинар мислио и на позориште, кад му је превео с мађарског пет комада и *Пољског Чивута* с француског.

Крстића је, као што смо видели, државна потреба одазвала са катедре и поверавала му разне државне послове, а повратак Обреновића повери му политичке и дипломатске. Голема спрема и вредно перо Крстићево раде сада опет неуморно на правном пољу. Одма друге године свога професорања, 1855 год. још, издаје Матица Српска прву књигу његова превода Мађејовскога *Историје словенских права*. Што је књизи недостајало што није с оригинала преведена и због непрактичног правописа, обилно су надокнађавале то Крстићеве допуне из старог српског права. Пише и расправља о важним правним питањима, како о смртној казни и другим криминалним законима, тако и о грађанским, па о пороти, меници. *Српски Лист*, *Правда* и друга ондашња правна гласила пуна су оваких његових радова, који су ваистину озбиљна добит за српску правну књижевност. Као што је великан-књижевник Стојан Новаковић лепо, разговетно и исцрпно писао о животу и раду Д-ра Николе Крстића у *Споменици* коју је издала Српска Краљ. Академија, тако је стварно и зналачки у истој књизи оценио универзитетски професор Живојин М. Перић правне послове Крстићеве, штампане у *Гласнику*, у *Судском Листу*, *Правди* и осталим правничким гласилима Србије. Из тога приказа излази Крстић у најлепшој боји. Има где се и разилазе мишљења Перића и Крстића, али и ту има тек да се реши ко управо има право. „Нису то ситна и обична питања, о којима Крстић расправља, већ се она по својој теоријској и практичној важности могу ставити међу теме првога реда; јасан доказ спреме и интелигентности Крстићеве, јер људи солидног научног образовања и од ума не задржавају се на лаким стварима, њихово поље, то су велике сметње и велике тешкоће. Све је једно с другим у сразмери, па и задатак, који човек себи одређује у животу има веза са његовим способностима“.[1] Умни правник Перић у реферату свом о правним радовима Крстићевим изнео је хронологијским редом садржину и пропратио је критиком. На много места слаже се тај професор универзитета са Крстићевим назорима, а и где се не слаже, одаје признање јуристанском знању Крстићеву. „Крстић тачно суди“, „Крстић са пуно разлога наводи“, „Крстић умесно вели“, „лепо примећује Крстић“ — све су то Перићеве речи. Па и касациони суд је толико пута усвојио мишљење Крстићево, његови назори о моралној штети примењивани су у „закону о штампи“ од 1901 и 1904 године. Исто

---

[1] Ж, М. Перић у *Споменици*.

тако од неоцењиве су вредности његове белешке о одлукама Касационог Суда.

*

На и дипломатским пословима морао је Крстић да се бави, кад га је домовина на то пизвала. С повратком Обреновића у Србију 1859 год. пише Крстић циклус чланака под насловом: *Како Србија стоји према Порти и Порта према Србији*, с намером, да се српска права о унутрашњем уређењу земље, о правима престола што већма развију и разјасне тако, да би се по Србију што повољније растумачила њезина ондашња аутономна права. Тим се почео развијати програм повраћене династије наспрам Порте, који је хтео да развије сву своју снагу за раширење земаљске независности. За кнеза Михајла пређе на посао коло спремних школованих патриота, који се начетише око кнеза, чији се програм није одликовао „априористичким декламацијама, него живим делима“. Програм кнеза Михајла ишао је за што слободнијим аутономним унутрашњим установама у демократском духу. Нов лист *Видов Ден*, па *Трговачке Новине* спремали су земљиште за главне законе и реформе, које су се имале изводити, и у том колу, које добива конзервативан тип, налази се Никола Крстић. Према том колу тражила је либерална опозиција свом снагом реформе унутрашње управе у демократском духу, докле је влада, међутим, сву снагу посвећивала извођењу прве тачке свога програма: потпуног развића политичке аутономије у Србији. Ваљало је очистити Србију од Турака, који су остали по варошима и тврђавама услед погрешног тумачења фермана од 1830 и 1833 г. Даље је ваљало обавестити и задобити јавно мњење, зато Крстићу ваљаде са професорске катедре доћи у Министарство Унутрашњих Послова, да из архива скупља и претреса материјал, потребан за деловање на Европу. Отуд је потекао његов књижевни рад *Ексцеси Турака у Србији* од 1839—1863, по енглеском, којим је доказивао туркофилској Европи, а наиме Енглезима, да су сва зла од Турака потицала од њихове фанатичности и дивљаштва. Програм кнеза Михајла био је задахнут мишљу о српском ослобођењу, па је његов поглед допирао подаље у околину. Јако је кнеза интересовало како ће се шесетих година извести поравнање Мађара са Аустријом, баш с погледом на угарске Србе, те наш Крстић добива мисију, да иде у Пешту, да изблиза мотри на тај политички рад у Угарској и тада су радо читани у *Видов-Дану* његови вешто писани дописи из Пеште. — 1866 год. иде Крстић владици Штросмајеру у ствари регулисања односа римокатолика у Србији, а већ је 1865 узео дуже одсуство, те отишао у Париз да учи француски, јер се беше уверио, да је за обављање интернационалних послова преко нужно знање француског језика, али тога лета би премештен Касационом Суду, те мораде због тога рећи и Паризу и дипломатској каријери.

Кад је кнезом постао Милан М. Обреновић, конзервативна његова влада именовала је Крстића за скупштинара у Крагујевцу. Иако је његова спрема и његова даровитост добро долазила и српском парламентаризму, ипак се није те части дуго находио. Стојан Новаковић вели у *Споменицн*: „Како је старом професору лако било ући у тај нови ред, он се одмах истакао својом лаком речју и рутином у законима. И скупштина га одма изабере за члана Законодавног Одбора, а сам Крстић пише своме пријатељу Цукићу у Букурешт: „Ја сам ти скупштинар у пуном јеку. Нисам ни сам знао да имам толико дара за скупштинарство. Свађам се и препирем да не може бити боље. Баш да сам најмљен од кога, не бих могао боље свађати се“. Као посланик имао је жива удела у доношењу измена у закону о штампи, али политички догађаји потискоше Крстића са парламентарног поља. 1884 год. оставио је Крстић Касационн Суд, у коме је 10 година пробавио, и оде, као што је већ горе речено, 1894 год. у пензију, у 65-ој години свога живота.

*

Родољубље је загревало сав његов рад у народу: и кад се претварало Друштво Српске Словесности у Учено Друштво, и кад је Пластићу саветовао какве задужбине да оснива, и у чувању Баталакиних рукописа, и у дружењу са Илијом М. Коларцем, из којега ће изићи она велика задужбина, која је гурнула српску књижевност толико у напред. Свуда, свуда се види родољубље Д-ра Н. Крстића.

На сада тек долазе моменти, који ће даровитог, ученог, вредног Крстића да прикажу и као не обична човека. Кад је Србија проглашена краљевином, одликоване су некоје судије Касационог Суда орденом Белог Орла. Беху то млађи људи, са мање знања и мање заслуга од многогодишњег судије и председника Касационог Суда, кога мимоиђе то одликовање. Исто тако, кад се 1887 год. подизала Српска Академија, Крстић не постаде академик, иако је, поред тога, што је књижевник био, још и у предрадњама за оснивање овог високог научног форума он жива учешћа имао.

Па шта чини Крстић, онај Крстић, који је у животу вазда показивао да је човек добра срца, деликатних осећаја, добра, поетска и сентиментална душа, кога су нарочито одликовали „виши и веома широки, мирни и тактични, при том увек високо српски погледи у границама несебичног родољубља“? Он поставља своме доста знатном имању за наследника баш ту Српску Краљевску Академију Наука, како би он и после гроба служио српској науци, и оставља легате мал’ не свима културним и хуманим установама своје нове домовине; али тај врли човек не заборавља да је наше горе лист, па ено га, где се легатима сећа и српских гимназија у Н. Саду и Карловцима, Матице Српске, Срп. Нар. Позоришта, своје Сент-Андрије и

Пластићеве задужбине: једном речју, умире као прави и исправни родољуб, који далеко види, много зна и оно само хоће што се клони цигло добру народа у коме је поникао, у коме је радени век свој провео, те је делима показао, да га је у истини љубио. Умро је 12 јан. 1902.

Академија врши његов аманет савесно, одужила му се *Споменицом*, књигом, која је управо споменик Крстићу; захвалне гимназије новосадска и карловачка спомињу име његово са захвалношћу о дану Светога Саве, награђујући његовим даром врсне младиће српске; ево и Матица наша, која га је још 1864 год. изабрала за члана Књижевног Одељења, начини му данас спомен, и све оне културне и хумане установе у Србији, којих се свију Крстић у своме тестаменту сетио, вуку користи од муке и рада нашега слављеника, који је тиме у истини постигао, да му име и преко гроба живи!

Слава Д-ру Николи Крстићу!

РАД ОРГАНА МАТИЧИНИХ

Књижевно Одељење

V седница, 31 маја (13 јуна) 1913 год. (бр. 19—28).

Не прима се оставка Д. Р. на чланству Књ. Одељења, јер се на чланство не може дати оставка (бр. 20). — Одузима се пит. Д. П. стипендија П. Костића, јер је поред ње дизао још и другу стипендију (бр. 26). — Примају се одлуке Збора за Друштвено-Просвећивање (IV седница), с изменама према 1 чл. Матичина Устава (бр. 28).

VI седница, 17 (30) јула 1913 год. (бр. 29—36).

Стипендијске ствари.

VII седница, 19 јула (1 авг.) 1913 год. (бр. 37—48).

Узимају се на знање одлуке V седнице Збора за Друштвено Просвећивање (бр. 41). — Стипендијске ствари.

VIII седница, 28 авг. (10 септ.) 1913 год. (бр. 49—62).

Узима се на знање извештај секретарев о штампању *Књига за Народ* (бр. 53). — Према оценама оцењивача не награђује се ниједно од 5 приспелих драмских дела на расписани стечај (бр. 54). — Кандидација молилаца стипендија за Гл. Скупштину (бр. 62).

IX седница, 13 (26) септ. 1913 год. (бр. 63—71).

Прима се предлог секретарев о нормирању Матичиних издања и подноће се Гл. Скупштини на потврду (види *Рад и Именик* год. 1913, стр. 200) (бр. 69). — Прима се предлог секретарев да се као 47 *Књига Матице Српске* штампају приповетке Вељка Петровића (бр. 70).

X седница, 18 (31) окт. 1913 год. (бр. 72—88).

За потпредседника Књижевног Одељења и Одбора бира се на годину

дана досадашњи потпредседник Радивоје Врховац (бр. 73). — Бира се Књижевни Одбор на годину дана (види напред стр. 3) (бр. 74). — Избор чланова Књиж. Одељења у Збор за Друштвено Просвећивање (бр. 86). — Примају се нова Питомачка Правила, са ситнијим изменама (види *Рад и Именик* за 1913, стр. 245) (бр. 88).

XI седница, 18 (31) дец. 1913. год. (бр. 89—94).

Бирају се чланови у Пододбор за Сиротиште (види напред, стр. 4) (бр. 92). — За свечану седницу Књиж. Одељења о св. Сави умољавају се да одрже говоре Г. Г. секретар Д-р Тих. Остојић о стогодишњици прве књиге Вукове и члан М. А. Јовановић о пок. члану Д-ру Н. Крстићу (бр. 93).

I седница (свечана), на св. Саву 14 (27) јан. 1914 (бр. 1—8).

Секретар Д-р Тих. Остојић чита свој говор о значају Вукова рада поводом стогодишњице његове прве књиге (бр. 2). — Члан М. А. Јовановић чита свој говор о пок. члану Д-ру Н. Крстићу (бр. 4). — Говорницима се изриче записнички захвалност (бр. 5). — Подељује се из зад. Ат. П. Гереског припомоћ изнемоглим а заслужним српским књижевницима, и то: Милану Андрићу и Благоју Бранчићу по К 500, а Лукијану Т. Бранковићу и Младену Карановићу по К 250 (бр. 7).

Књижевни Одбор

IV седница, 31 маја (13 јула) 1913 год. (бр. 49—70).

Један родољубив трговац, који неће да му се име изнесе на јавност, шаље тропак за штампање приповедака Буда Будисављевића Приједорског (бр. 51). — Узима се на знање да ће члан Д-р Л. Марковић држати предавање гимназијској омладини у Новом Саду и Карловцима о сексуалном питању (бр. 52). — Прима се за *Летопис: Вељко Петровић као приповедач* од И. Секулићеве (бр. 57). — Не прима се: *О поријеклу Крсногa Именa* (бр. 61). — За оцењиваче дела која стигну на расписани стечај одређују се: М. Будисављевић и Ј. Живојновић (бр. 59).

V седница, 19 јула (1 авг.) 1913 год. (бр. 71—81).

Примају се за *Летопис: Литерарна умјетност* од М. Цара (бр. 72), *Изгубљене милијарде* од Д-ра Е. Поповића Пецпје (бр. 73), 7 песама Милете Јакшића (бр. 78). — Не примају се: *На месечини* (бр. 74), *Константин и Ирина,* превод (бр. 77), преводи неких песама из *Илијаде* и *Одисеје* (бр. 75). — Издаје се на оцену: *Мудре и поучне ријечи које је скупио С. Р.* (бр. 76).

VI седница, 2 (15) окт. 1913 год. (бр. 82—108).

Резолуција Свећеничког Збора протопрезв. вел.-кикиндског о нар. просвећивању и помагању Матици Српској узима се на повољно знање (бр. 88). — Примају се: 2 песме В. Ј. Илића мл. (бр. 89), *Праху оца Србије* од Д-ра М. Шевића (бр. 91), 3 басне М. Вукасовића (бр. 92), *Граф Јулије Андраши* од Сл. Јовановића (бр. 93), *Један мађарски лиричар* од Т. Манојловића (бр. 95), *Проблем интернационалног језика* од Ј. Љуштине (бр. 100). — Не примају се: 3 песме Д. Б. (бр. 94), песма *На мохачком пољу* (бр. 96). — Издају

се на оцену: *Горе од смрти*, припов. (бр. 97), *Моји ђаци*, припов. (бр. 98.) — Прима се извештај секретаров о штампању *Књига за Народ* (бр. 102).

VII седница, 1 (14) нов. 1913 год. (бр. 109—128).

Бира се Редакциони Одбор на годину дана (види напред стр. 4) бр.) 111). — Прима се у начелу предлог Г-ђе Јелице Б. Бернадзиковске о оснивању Етногр. Музеја у Матици, за који ће она поклонити своју збирку нар. везова. Поднеће се Управном Одбору (бр. 114).

VIII седница, 18 (31) дец. 1913 год. (бр. 129—152).

Не примају се за *Летопис:* збирка нар. пословица (бр. 134), приповетке *Сиротичин споменик* и *Јанкова воденица* (бр. 135), *Из нове градине,* нар. песме из Маћедоније (бр. 136). — Издају се на оцену: *Нар. приче о Краљевићу Марку* (бр. 137), приповетка *Све за њу* (бр. 138). — Одлучује се да се и идуће године изда 6 књига *Летописа* и 3 *Књиге Матице Српске* (бр. 140).

I седница, 4 (17) фебр. 1914. год. (бр. 1—31).

Примају се за *Летопис: Полит. и култ. развитак модерне Хрватске* од Д-ра Ј. Радонића (бр. 12), *Опадање рађања у светлости науке* од М. М. Косића (бр. 13). — Не примају се приповетке: *Све за њу* (бр. 17), *Не повратило се!* (бр. 18.) — Издаје се на оцену чланак *Зашто је Растко Немањић отишао у манастир?* (бр. 16). — Сазваће се, чим време допусти Збор за Друштвено Просвећивање. Позваће се да се сви они, који желе држати предавање на Збору, да се пријаве за три недеље (бр. 26).

Збор за Друштвено Просвећивање и Књиге за Народ

V седница, 20 јуна (3 јула) 1913 (бр. 40—52)

Присутни: 7 чланова Књижевног Одељења и 7 спољашњих чланова. Секретар извештава Збор да је Књижевно Одељење о одлукама овога Збора, донесеним у IV седници, изрекао овај закључак: Како, по Уставу свом, Матица подиже просвету Народа Српског потпомагањем, развијањем и распростирањем књижевности, имају се одлуке Збора довести у склад с овом одредбом Устава, те ће изостати све оне одлуке у којима се тражи да представници Матице непосредно ступају у српско друштво; Матица може вршити просвећивање само литерарним путем, преко књига. — Секретар извештава да је члан овога збора Д-р Л. Марковић матурантима наше две гимназије одржао предавања којима је сврха сексуално обавештење (предавање штампано у 10 бр. *Школског Гласника* за 1913 год.) — Секретар Д-р Тих. Остојић чита свој реферат: *Општи програм Књига за Народ*, у којем износи историјат Коњевићевих *Књига за Народ*, и њиме мотивује своје предлоге. Цео реферат и предлози штампани су у 294 и 295 књизи *Летописа*. Збор је примио предлоге референтове, с тим да се према њима има даље радити на идућим седницама Збора. У току дискусије нарочито се истакнула потреба добре популарне књиге о исхрањивању народа. — На основу одлука о прегледу белетристичних писаца српских, ради одабирања онога што би било згодно за *Књиге за Народ*, примили су се да прегледе и донесу предлог: А. Хаџић о Змају, Св. Баница о Војиславу Илићу и Бранку Радичевићу, Ј. Живојновић о Ђ. Јак-

шићу и Кањанском, Р. Врховац о Његошу, Стојан Јакшић о приповеткама Ђ. Јакшића, Тих. Остојић о Веселиновићу и Матавуљу. — Тих. Остојић чита реферат о јавним предавањима, и предлаже да се засад изради 10 појединачних предавања, која би се одржала у седници Књижевног Одељења, после штампала у *Раду и Именику* и, одштампана, растурила на све стране онима који би хтели да држе јавна предавања у другим местима. Д-р С. Шећеров није за појединачна предавања него за низове предавања о једној теми. Сваки низ ће имати шест предавања одређених за шест вечери, и то о темама: (1) Историја Срба у Карловачкој Митрополији, (2) Српска књижевност, (3) Геогрефија (нарочито Срба), (4) Наука о човеку, (5) права и дужности грађана, (6) Хигиена, (7) Основи привреде. Ако би се за четири зимска месеца, на тај начин, одржало сваког месеца око 10 предавања, то би била зимска школа за село. Д-р Ћисаловић мисли да је оно што предлаже Д-р Шећеров идеал, али се с тим не може почети. Ј. Живојновић предлаже да се ове године учини покушај с појединачним предавањима, а да се за идућу годину спреми и изведе предлог Д-ра Шећерова. Одлучено да се засад умоле десет стручњака да израде 10 појединачних предавања, и то о овим темама и ови стручњаци: (1) О сексуалној хигиени (Д-р Л. Марковић), (2) О заразним болестима (Д-р К. Радојчић), (3) О улози бактерија у пољској привреди (Д-р Е. Поповић-Пеција), (4) О исхрањивању народа (Д-р М. Симоновић), (5) О социалном склопу српског друштва и солидарности свих друштвених слојева, у вези с образовањем средњег сталежа (Ј. Живојновић), (6) Статистика Срба, у вези с географијским распоређењем им (Д-р Тих. Остојић), (7) О важности књиге за просвећивање и улози Матице Српске (Д-р Тих. Остојић), (8) О важности школе и просвете у вези са садашњим стањем школе (Д-р В. Ћисаловић), (9) О народно-црквеној автономији (Милутин Јакшић), (10) О сеоби Срба у Аустро-Угарску (Д-р Н. Радојчић). Предавања ова ће редиговати нарочит одбор, да одговарају у облику, садржини, величини, стилу и језику намењеној сврси. — О каталогу за сеоске књижнице и о скиоптикону није се могло расправљати због краткоће времена. Само је одлучено да се у погледу каталога за сеоске књижнице Збор споразуме са Савезом Срп. Земљорадничких Задруга, који сprema таки каталог, а на којем, као умољени сарадници, раде доста чланова овога Збора.

VI седница, 5 (18) новембра 1914 (бр. 53—59)

Како је ово организациона седница, присутни су само чланови Књижевног Одељења (9).

Одлучује се да се за спољашње чланове овога Збора позову сви учитељи, свећеници, адвокати, лечници и професори који су чланови Матице Српске. — Секретар извештава да су досада послата само 4 предавања од оних која су тражена у прећашњој седници Збора. Одлучује се да сва предавања, кад стигну, прегледи и редигује, према одлуци донесеној у последњој седници Збора, Редакциони Одбор. — Питања за проучавање народа која је поднео, као свој предлог, Мирко М. Косић издају се секретару на преглед. — Умолиће се Управни Одбор Матице Српске да на Библиотеку Матичину вотира већу своту него досад, да би се могла набавити важнија дела за проучавање питања о друштвеном

просвећивању. — Један учитељ обраћа пажњу Збора на велику оскудицу згодних забавних и поучних књига за децу, иако се таке књиге, особито при крају школске године, много траже, да се њима награђују вредни ученици. Требало би саставити каталог добрих књига и то би требало да предузме овај Збор. Матица би се могла упустити у издавање добрих књига за децу. Одлучује се да се овај предлог изнесе пред пленарну седницу. — С обзиром на политичке прилике и на позоришну сезону у Новом Саду, одлучује се да се с предавањима почне у јануару; пленарна седница да се сазове у марту.

Управни Одбор

VIII седница, 28 маја (10) јуна 1913 год. (бр. 116—146)

Текући послови.

IX седница, 18 јуна (1 јула) 1913 год. (бр. 147—166)

Фискалов извештај о грађ. парници против А. Марковића узима се на знање (бр. 147)

X седница, 5 (18) авг. 1913 год. (бр. 167—200)

Позива се Фрања Рајхл да изведе оправке на згради Сиротишта (бр. 173). Установљује се распоред за Гл. Скупштину (бр. 186).

XI седница, 14 (27) авг. 1913 год. (бр. 201—204)

Одлука у ствари шуме А. Марковића у Србији (бр. 202).

XII седница, 2 (15) септ. 1913. год. (бр. 205—238)

Дала одлука у ствари Марковићеве шуме у Србији (бр. 208). — Извештај о преоправци зграде Сиротишта (бр. 213).

XIII седница, 23 септ. (6 окт.) 1913 год. (бр. 239—259)

Чита се и прима извештај У. О. за Гл. Скупштину (бр. 243). — Предлози за Гл. Скупштину (бр. 244, 247, 250). — Прима се прорачун за 1914 год. и поднеће се Гл. Скупштини (бр. 252).

XIV седница, 8 (21) окт. 1913 год. (бр. 260—290)

Прима се извештај о Марковићевој шуми и поднеће се Гл. Скупштини (бр. 277).

XV седница, 24 окт. (6 нов.) 1913 год. (бр. 291—337)

Узимају се на знање одлуке Гл. Скупштине.

XVI седница, 28 окт. (10 нов.) 1913 год. (бр. 338—370)

Бирају се Пододбори (види напред стр. 5) (бр. 340). — Извештај о Марковићевој шуми у Србији. (бр. 351)

XVII седница, 16 (29) нов. 1913 год. (бр. 371—398)

Решавање о Марковићевој шуми (бр. 374). — Одговор минист. на тужбу С. М. против Матице, (бр. 375)

XVIII седница, 22 нов. (5 дец.) 1913 год. (бр. 399—407)

Текући послови.

XIX седница, 30 нов. (13 дец.) 1913 год. (бр. 408—431)

Извештај о суперколаудацији Сиротишта. (бр. 412)

I седница, 21 дец. 1913 (3 јан. 1914) год. (бр. 1—31)

Извештај о поравнању с Фр. Рајхлом узима се на знање (бр. 8).

II седница, 18 (31) јан. 1914 год. (бр. 32—58)

Извештај о грађанској парници против А. Марковића (бр. 33). — Извештај о оставини А. Дејановића (бр. 35).

III седница, 1 (14) марта 1914 год. (бр. 59—90)

Извештај о оставини Лазе Николића (бр. 71).

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Извештај о Библиотеци у год. 1913

Библиотека Матице Српске, и по свом положају, и по својој прошлости, и по потреби наше културе, треба да постане централни завод своје врсте за наше крајеве. Она то мора постати, ако наше друштво има културне свести и осећања за животне потребе Српскога Народа у овим крајевима. А свако може, само ако хоће, допринети да се ова идеја што пре и што боље у дело приведе.

Новине

Управа Библиотеке ради, што боље може при садашњим скученим средствима, да Библиотека Матичина може подмиривати и захтеве широке читалачке публике која тражи знање и просвећење из књига и потребе наше науке. У ту сврху је у год. 1913 ово поправљено, зановљено или допуњено:

(1) Начињени су у просторијама Библиотеке нови стелажи, те је тако добивено простора за књиге за даље 2—3 године.

(2) Прибране су на једно место и стављене публици на слободну употребу у просторијама Библиотеке све ручне књиге: реалне енциклопедије, речници, разни шематизми и каталози.

(3) Сви текући журнали, књижевни, научни и стручни, (око 80) сређени су на једно место, тако да и њих могу читачи у просторијама Библиотеке слободно прегледати и читати.

(4) Од 1 јан. 1913 год. уведени су штампани поруџбени листићи, и то две врсте: за поручивање књига у просторијама Библиотеке, и ван њих. Стога је статистички материјал о Библиотеци потпунији и поузданији него у прошлим годинама.

На тај начин се наша Библиотека све више креће к оном идеалу који нам стално лебди пред очима: да од ње начинимо модеран завод за просвећивање и науку.

Недостатци наше Библиотеке

Ипак, нашој Библиотеци још много недостаје да би могла то бити у потпуној мери. О просторијама, које су веома неспретно сграђене, а из године у годину и све су тескобније, јер је све више књига и више посетилаца, — не треба ни да

говоримо: томе недостатку ће се моћи помоћи тек онда кад Матица дође у повољну прилику да може градити себи нов дом.

Исто то можемо рећи и о малој дотацији наше Библиотеке. За год. 1913 вотирала је Гл. Скупштина на Библиотеку К 1480. То није много већ само собом. Али какви издатци све не терете овај бедни буџет! Из њега се набављају стелажи за књиге (за К 889·25), из њега се плаћа све оно што се у *Раду и Именику* објављује о Библиотеци, из њега се подмирују издатци на тискаице и све канцеларијске потребе за Библиотеку, повезују књиге и плаћа поштарина (ако је буде за књиге што се шиљу Библиотеци). Шта онда остаје за набавку књига! За год. 1914 спуштен је овај буџет чак на К 1000! Док се материјално стање Матичино не среди, не можемо ни мислити на попуњавање великих празнина и дефеката и у старијој и у новијој књижевности а исто тако ни на систематско попуњавање текућом литературом. Библиотека је сад, у главном, упућена: (1) на замену за Матичина издања, (2) на примерке који се шиљу *Летопису* на приказ, (3) на поклоне.

Треће је слабо место наше Библиотеке: мален персонал у њој (мањи не може бити!). Сад ради у њој само један човек. Он прима и уводи све што улази у Библиотеку, он наручује књиге и новине, води кореспонденцију, издаје читачима књиге и води контролу, води статистику и израђује извештаје, једном речју, све ради. Док треба отаљавати текуће послове, један човек их може како тако савлађивати. Али често искрсну ванредни послови. Онда посао у Библиотеци запне, и то иде свагда или на штету текућих послова или на штету ванредних.

Ванредни послови у Библиотеци

Да се види колико има тога у Библиотеци, навешћемо их:

(1) Треба пописати и уредити књиге које су у последње време у већем броју поклоњене: Г. А. Хаџића, око 1000 свезака, Сомборске Српске Читаонице, 1124 свеске.

(2) Треба израдити каталог дупликата, којих има само из Сандићеве библиотеке око 600, накупило се из прећашњих година доста, а биће их и у поклопима А. Хаџића и Сомборске Срп. Читаонице. Један део дупликата ће се моћи дати у замену другим већим библиотекама, други део ће се моћи продати антикварницама, те би се тако наша Библиотека много користовала. Али без каталога дупликата се не може ни једно ни друго учинити.

(3) Како се наш лисни каталог (Zettelkatalog) води исправно и стручно тек од год. 1899, од кад је постављен сталан библиотекар (Д-р Ј. Радонић), треба листове књига које су ушле у Матичину Библиотеку пре те године исправити или наново израдити. Садашњи библиотекар је близу $^1/_3$ посла тога свршио, наиме, поправио је листове српских дела. Остаје још преко $^2/_3$ тога посла.

(4) Треба да се изради каталог по струкама. И људима од науке је потребан оваки каталог, а камо ли читачима који долазе у Библиотеку да се књигом забаве и поуче, а таких је огромна већина.

Ово су само најкрупнији ванредни послови. А има таких још, на пример: треба пронаћи дефекте старијих дела и журнала, који у своје време нису докупљени или су где пропали.

Сви ови послови се морају још у току 1914 год. свршити. Управа Библиотеке је предложила Управном Одбору начин и средства да се они могу посвршивати.

Стање Библиотеке 1913 год.

Год. 1912 завршила је Библиотека с бр. 13·375, на крају год. 1913 допла је до бр. 14·624. Прираштај у год. 1913 износи 1249 дела (осим поклона А. Хаџића и Сомборске Срп. Читаонице). У прираштају учествује библиотека пок. проф. А. Сандића с 580 бројева (у инвентару уведени под бр. 13·801—14·380). Од осталих 669 бројева купљено је 184, на дар добивено 399, као замена 86.

Приход и расход Библиотеке

Гл. Скупштина 1912 одобрила је у прорачуну за све потребе Библиотеке у год. 1913 К 1480. Од те своте је издато на претплату књижевних и стручних журнала К 489·80, за набавку књига К 290·88, на повез књига К 127·40, на штампу оних страница у *Раду и Именику* на којима се штампају извештаји и објављују нове књиге К 128·38, на тисканице и канцеларијске потребе К 80, на поштарину поклоњених књига које су стигле Матици К 37·04 — свега К 1153·50. Остатак од К 326·50 отплаћује дуг за нове стелаже, који износи К 889·25.

У претплати је држано 25 журнала, махом мађарских и немачких, и 1 руски (види *Рад и Именик* за 1913, стр. 47). Касније је поручен журнал Dokumente des Fortschritts.

Замене

У *Раду и Именику* за 1913 год. (стр. 40—41) наведена су учена и књижевна друштва, установе и организације с којима Матица Српска измењује узајамно књижевна издања. Ономе списку се има додати још ово. Од ове год. шиљу своја издања: Пољска Академија Наука у Кракову, Кишфалудијево Друштво у Будимпешти, Библіографическое Общество у Одеси, Hrvatsko Društvo za Unapredjenje Uzgoja у Загребу, Pravničko Društvo у Загребу, Калифорнијски Универзитет у Берклеју, *Универзална Библиотека* (Сарајево) и *Zabavna Biblioteka* Д-ра Н. Андрића и *Humoristična Knjižnica* (Загреб). Тако је Матица год. 1913 имала 99 замена (8 академија, 9 матица, 8 универзитета, 72 књижевна и просветна удружења, 2 ђачка друштва).

Уз то је Матица измењивала издања с 65 редакција листова и журнала.

Дарови

Гл. Скупштина је год. 1912 (бр. 22) упутила издавачима, власницима и уредницима српских листова молбу (види *Рад и Именик*, стр. 29) да Матичиној Библиотеци, од које многи и из Новог Сада и из других места траже услуге и помоћи, шиљу бесплатно листове. Од 57 умољених редакција одазвало се њих 22, те шиљу своје листове бесплатно. Ни највеће библиотеке се не попуњују само куповањем, а камо ли ће наша моћи то, са својим малим буџетом. Стога је оправдана нада да ће сви власници и уредници листова и издавачи књига слати бесплатно своја издања нашој средишњој библиотеци у овим крајевима, јер то ће бити прилози српској просвети.

Из исте Гл. Скупштине упућена је молба и позив да се старе књиге, новине, брошире, рукописи, у опће старине поклањају Матичиној Библиотеци, где ће се оне сачувати на виђење садашњем нараштају а у корист српске науке. На овај позив одазвало се досад 27 просвећених родољуба, те је Матица дошла до 337 старих књига, 4 рукописа и много писама, брошира и листића. Агитација је у том правцу настављена и даље.

Употреба Библиотеке

У год. 1913 тражена је помоћ и услуга од Матичине Библиотеке у 3171 случају и узела се на употребу 5425 књига (2254 у просторијама Библиотеке, 3171 ван њих). Како је текао рад у поједином месецу, види се из извештаја који су штампани у *Раду и Именику* (стр. 39, 78, 97, 146, 256). Од читача отпада највећи број на ученике, и то ученици гимназије 1291 случаја, универзитета 561; остали читачи по занимању су 358 професори, 313 чиновници, 218 грађани, 148 свештеници, 78 новинари, 46 лекари, 38 учитељи, 32 адвокати, 15 уметници. Женскиња читача било је 73. Највише су се узимале српске књиге (2405), много мање на осталим језицима (немачке 329, мађарске 266, руске 77, француске 33, словеначке 27, словачкочешке 10, латинске 10, бугарске 7, пољске 3, енглески 3, талијанске 1).

Изван Новог Сада, поштом, узела су књига 23 лица (171 дело). Места из којих су узимане књиге ово су: Карловци, В. Кикинда, Сомбор, Земун, Ст. Пазова, Сурдук, Кишфалуба (Барања), Клокочевик, Кисач, Панчево, Загреб, Будимпешта, Сарајево, Љубљана, Беч, Праг.

Из месечних прегледа се види да посета Библиотеке у летње, феријалне, месеце знатно расте, у школске нешто опадне, у зимске опет нагло порасте. Библиотека Матичина засад више служи научном раду, што се види по томе да је узето више научних дела (1674) него забавих (1497).

Везе са другим библиотекама

Прећапње године је наша Библиотека стајала у пословној вези само с библиотеком Народног Музеја у Будимпешти. Ове године је пословна веза проширена и на универзитотске библиотеке у Будимпешти и Бечу.

Рад у Библиотеци у јануару и фебруару 1914

Прираштај за то време 82 дела; од тога даровано 53 дела, купљено 13, као замена 16.

Читање у јануару и фебруару 1914

Узимано је књига у Библиотеци: научних 117 (179), забавних 197 (176), скупа 314 (355); ван Библиотеке п. 61 (91), з. 75 (114), скупа 136 (205). Свега 450 (560). Узимала је ова публика: професори 36 (35), учитељи 17 (10), чиновници 35 (75), новинари 3 (3), уметници — (5), лекари 22 (3), адвокати 3 (6), свештеници 5 (11), грађани 44 (47), универз. студ. 19 (9), ђаци средњих школа 240 (280), трговц. спом. — (48), војници — (1), женске 16 (27). На овим језицима: срп.-хрв. 389 (445), мађ. 18 (58), нем. 25 (33), руски 11 (16), чешко-слов. 2 (—), словен. 2 (1), буг. — (1), луж.-срп. 3, франц. (5), енгл. (1).

Први бројеви односе се на јануар а они у загради на фебруар.

Књиге послане на приказ и у замену

Велько Петровић, На прагу. Књига стихова 1904—1912. „Напредак" Земун—Београд—Панчево 1913, 8°, стр. 250. Ц. 3·—. (Бр. 14732).

Војислав Ј. Илић млађи, Крвави цветови. Збирка патриотских и ратних песама. Београд 1914, 16°, стр. 87 + 4 л. Ц. 2 д. (Бр. 14729).

Стојан Новаковић, Калуђер и хајдук. Приповетка о последњим данима Србије у XV веку. (Издање зад. И. М. Коларца 149). Штампарија „Пијемонт" Београд 1913, 8°, стр. 296. Ц. 3 дин. (Бр. 14581).

Ksaver Šandor Gjalski, Sveukupna djela. Serija III. Svezak I i II. U noći. Svagdašnja povijest iz hrvatskoga života. Zagreb 1913, ср. 8°, 440. K 5. — Sv. III i IV. Radmilović. Pripovijest. Стр. 328. K 4. — Sv. V. Male pripovijesti. Стр. 165. K 3. — Sv. VI. Mors. Plavomilje. Стр. 127. K 2.50 (ad бр. 13402).

Nikola Vukojević, Novele. Budimpešta 1913, 8°, стр. 97. Ц. 1 K. (Бр. 14585).

Хенрик Сјенкјевич, Quo vadis? Роман с пољског. (Преводи Лазара В. Кнежевића). Издање Свесловенске Књижарнице М. Ј. Стефановића у Београду 1913, 8°, стр. 644. Ц. 6 дин. (Бр. 14687).

И. С. Тургењев, Прва љубав. С руског превела Станка Ђ. Глишићева. Издање Свесловенске Књижарнице М. Ј. Стефановића, Београд 1913, 8°, стр. 135. Ц. 1·50 дин. (Бр. 14688).

— — Фауст. С руског превела Станка Ђ. Глишићева. Издање Свесловенске Књижарнице М. Ј. Стефановића, Београд 1913, 8°, стр. 91. Ц. 1 дин. (Бр. 14689).

Ф. М. Достојевски, Злочин и казна. Превео Јован Максимовић. Београд 1914, 8⁰, стр. 580. Ц. 4 дин. (Бр. 14731).

Н. Ото, Царев Гласник. Велики сценички комад у 10 слика. Превео Милан Ђ. Матејић. Издање срп. књижаре Јована Радака у Вел. Кикинди 1913, 8⁰, стр. 96. Ц. 1 кр. (Бр. 14691).

М. Ленђел, Тајфун. Превео Милан Ђ. Матејић. В. Кикинда 1913, 8⁰, стр. 111. Ц. 1 кр. (Бр. 14692).

Момчило Иванић, Српски речник књижевнога и народнога језика по материјалу Лексикографскога одсека Срп. Краљ. Академије. Огледно издање бр. 1. Београд 1913, 4⁰, стр. XIII + 24. (Бр. 14641).

Marko Car, Moje simpatije. Književne slike i studije, odabrano kolo. Zadar, izdala „Medjunarodna knjižarnica“ E. de Schönfeld 1913, 8⁰, стр. VIII + 318. Ц. К 3.50. (Бр. 14707).

Марко Драговић, У спомен стогодишњице рођења Петра II Петровића Његоша (1813—1913). Издање дворске књижаре „Његош“ В. Н. Мартиновића Цетиње 1913, 8⁰, стр. 77. Ц. 80 п. (Бр. 14652).

Јован Радонић, О деспоту Јовану Оливеру и његовој жени Ани Марији. Из 94 књ. „Гласа“ Срп. Краљ. Акад. Београд 1914, 8⁰, стр. 35. (Бр. 14711).

Д. Руварац, Приказ Р. Грујића Прилози за историју српскога народа II у Споменику LI. (Прешт. из „Бранкова Кола“). Ср. Карловци 1914, 4⁰, стр. 8. (Бр. 14720).

L. Niederle, Život starých Slovanů. Dílu I sv. 1, 2. Praha, nákl. Bursika & Kohouta 1911—13, в. 8⁰, стр. 897. (Бр. 14709).

Čeněk Slepánek, Srbsko od prvého povstání 1804 do dnešní doby. S předmluvom Kosty Stojanoviče. Ć. Brod 1913, 8⁰, стр. 312. Ц. 5 fr. (Бр. 14605).

Milan Marjanović, Narod koji nastaje. Izd. knjiž. G. Trbojević — Rijeka 1913, ср. 8⁰, стр. 58. К —.60. (Бр. 14566).

Janko Polić Kamov, Ćaskanja. (Uredio i predgovor napisao V. Čerina). Izdanje knjižare G. Trbojevića — Rijeka 1914, 8⁰, стр. XXIV + 157. К 2,40. (Бр. 14726).

Jakov Carić, Hrvati i Srbi. Filološko-literarni razgovor, Dubrovnik 1913, ср. 8⁰, стр. 32. (Бр. 14595).

Шукрија Куртовић, О национализовању Муслимана. Сарајево 1914, ср. 8⁰, стр. 54. Ц. 50 хел. (Бр. 14690).

Д-р Чеда Марјановић, Српски споменици у новој Србији. I. Марков манастир. Издање Словенске Школе. (Библиотека Словенске Школе 1). Београд, 1914, в. 8⁰, стр. 22. Ц. 0·30 дин. (Бр. 14636).

Josip Milaković, Dr. Arnošt Muka 1854—1914. 2. izd. Sarajevo 1914, ср. 8⁰, стр. 23. (Бр. 14728).

Dr. phil. Светомир Ристић, Четири српске народне песме естетско-психолошки објаснио — —. Београд 1913, ср. 8⁰, стр. 55. Ц. 80 п. (Бр. 14672).

Juraj pl. Tomičić, Počela sociologije. Zagreb 1910, 8⁰, стр. 33. Ц. К 1·—. (Бр. 14576).

Ј. Миодраговић, Народна Педагогија у Срба или како наш народ полиже пород свој. Издање зад. Ил. М. Коларца 150. Београд 1914, 8⁰, стр. XXXII + 414. Ц. 5 дин. (Бр. 14643).

Д-р Тих. Остојић, Програм Књига за народ. Реферат у V седници

Збора за Друштвено Просвећивање и Књиге за народ. (Засебан отисак из 294 и 295 Летописа М. С.). Н. Сад 1913, 8°, стр. 40. (Бр. 14565).

Др. Лаза Костић. Његов живот и рад. Вуков речник. Издао Др. Р. Симоновић. Сомбор. 1913. 4°, стр. 32. (Бр. 14592).

Д-р Мил. Р. Веснић, Имбро Игњатијевић Ткалац. (Из 33. Годишњице). Београд 1913, 8°, стр. 56. (Бр. 14656).

Ла Рошфуко, Максиме. Превео Д-р М. Ускоковић. Издање С. Б. Цвијановића, Београд 1914, ср. 8°, стр. 86. Ц. 1·20. (Бр. 14624).

Шанфор, Максиме и мисли. С франц. превела Јелена В. Ћоровић. Са књижевном студијом о Шанфору од Д-р Ј. Скерлића. Издао С. Б. Цвијановић — Београд 1914, ср. 8°, стр. 185. Ц. 2·—. (Бр. 14645).

Симеон Араницки, Православна српска парохија у Старој Пазови крајем год. 1911. Ср. Карловци 1912, в. 8°, стр. VIII + 208. Ц. 2 К. (Бр. 14586).

Јереј Владимир Белеслијин, Православна српска парохија у Медини и Рац-Козару. Ср. Карловци 1913, 8°, стр. 47. Ц. 60 фил. (Бр. 14648).

Андрија М. Матић, Просветне прилике у Угарској. Прешт. из „Српства". Нови Сад 1913, ср. 8°, стр. 21. Ц. 20 фил. (Бр. 14594).

N. Jorga, La cloche de Carageorges destinée à la chapelle de Topola (dé couverte à Craiova). Vălenii-de-Munte 1913, 8°, стр. 11. Ц. 50 п. (Бр. 14606).

— —, Relations entre Serbes es Roumains. Communications faite le 10 novembre à l' Académie royale serbe. Vălenii-de-Munte 1913, 8°, стр. 27. Ц. 1 франк. (Бр. 14607).

Јосиф Предић, Трговачка кореспондеција. Треће издање. Београд 1911, 4°, стр. 184. Ц. 6 дин. (Бр. 14583).

— —, Просто и двојно Трговачко Књиговодство I и II део. Шесто издање. Београд 1913, 8°, стр. 281. Ц. 5 дин. (Бр. 14584).

Д-р Тих. Р. Ђорђевић, Упутство за прикупљање градива о занатима и еснафима у српским земљама. (Срп. Крањ. Акад.) Београд 1913, 16°, стр. 80. (Бр. 14619).

Упутство свештенству правосл. срп. Митрополије Карловачке за вршење пастирске службе код православних хришћана, који су у затворима или су на смрт осуђени. Карловци 1913, в. 8°, стр. 16. (Бр. 14634).

Л. Зрнић, Српске ђачке дружине. Београд 1912, 8°, стр. 180. Ц. 2 дин. (Бр. 14715).

— — Српски народни рад. Београд 1914, 8°, стр. 69. Ц. 60 п. (Бр. 14655).

Д-р Војислав М. Јовановић и Милош Ивковић, Српска Читанка за I—IV разред средњих школа. Београд, издавач: књижара Геце Кона. I књ. 1911, стр. 165. Ц. 1,60. — II књ. 1913, стр. 256. Ц. 2,40. — III књ. 1913, стр. 256. Ц. 2,40. — IV. књ. 1913, стр. 266. Ц. 2,40. (Бр. 14628).

Д-р Стев. М. Окановић, Буквар за самоуке. Београд 1911, 8°, стр. 55. Ц. 20 п. (Бр. 14694).

Simeon M. Lolin, Die psychologische Analyse des ästhetischen Geneissens. Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde an der Universität zu Giessen. Ujvidék 1912, 8°, стр. 80. (Бр. 14578).

Иларион Радонић, IV Божићна посланица 1913. Тузла 1913, 4°, стр. 3. (Бр 14625).

Владимир Боберић, II Божићни поздрав. Посланица III. Котор 1913, 8°, стр. 16. (Бр. 14626).

Урош Благојевић и Мих. М. Станојевић, Моја читанчица, за српску децу. Београд, изд. Рајковића и Ћуковића 1913, ср. 8°, стр. 128. Ц. 60 п. (Бр. 14670).

Родољубиви Декламатор, приредио Ст. Влајић. Београд, 1914, ср. 8°, стр. 39. Ц. 50 п. (Бр. 14671).

Крста Тачевић, физичко васпитање. I. Гимнастика плућа. Ваљево 1913, 16°, стр. 26. Ц. 10 п. (Бр. 14580).

Хермина Мебиус, Из бабине младости. С немачког превео Лаз. К. Мишковић. („Споменкова" библиотека број 6). Вел. Кикинда 1913, 16, стр. 40. Ц. 20 п. (Бр. 14599).

Iz zemaljskih sredstava subvencijonirana Škola za praktična ženska zvanja u Frankopanskom gradu u Kraljevici. Zagreb 1913, стр. 15. (Бр. 14631).

Извештај о срп. нар. вероисп. осн. школама сентомашким за шк. год. 1912—13, поднео га Арк. Р. Павловић управ. Сентомаш 1913, 8°, стр. 27 (ad бр. 12677).

Листови

Јужнословенски филолог. Повремени спис за словенску филологију и лингвистику. Уређује А. Белић, Београд. Књ. I, св. 1—2, 1913, 8°, стр. 160. Цена год. 12 дин. (круна). (Бр. 14635).

Književne Novosti, Izdavač Knjižara Gj. Trbojević, Rijeka. Odg. ur. Milan Marjanović, Zagreb. God. I, 1914. Pretpl. na god. 12 K. (Бр. 14640).

Обозрѣніе трудовъ по славяновѣдѣнію, подъ редакціей В. Н. Бенешевича. 1912. Вып. 1. Спб. 1913, 8°, стр. 144. Ц. 1 руб. (Бр. 14577).

Српско Коло. Загреб. Год. XII. Одг. ур. Д-р Гојко Стојановић. Цена на год. 4 К. (Бр. 14637).

Српска Просвета, лист за народно просвећивање код Срба у Угарској. Уредник, Васа Стајић. Панчево. Излази у 20 свезака годишње. Претплата 4 К. (Бр. 14650).

Нови Српски Век. Излази недељно. Власник: Књижара Св. Ф. Огњановића. Уредник Милан Андрић. Претплата 10 К. (Бр. 14651).

Српски Витез, лист за витешко народно васпитање. Издаје и уређује Др. Војислав В. Рашић, Београд, Душанова ул. 48. Излази 1 пут месечно. Претпл. год. 8 К. Год. V, 1914, бр. 1. 2. (Бр. 14723).

Панчевачки Гласник. Излази сваке недеље. Власник Организација Срп. нар. радикалне странке у Панчеву. Одг. ур. Д-р Јован Михајловић адв. Год. I. Цена на год. 4 К. (Бр. 14638).

Садашњост, независан лист за политику, просвету и привреду. Власник и уредник Др. Јов. Радивојевић-Вачић адв. Земун. Излази 2 пут недељно. Претпл. на год. К 12. Год. I, 1914, бр. 1 (Бр. 14722).

Балкански рат

А. Белић, Срби и Бугари у балканском савезу и у међусобном рату Издање књижаре С. Б. Цвијановића, Београд 1913, 8°, стр. 188. Ц. 2 дин. (Бр. 14601).

А. Беличъ, Сербы и Болгары въ балканскомъ союзѣ. С.-Петербургъ 1913, 8⁰, стр. 83. Ц. 75 коп. (Бр. 14602).

Иво Ћипико, Утисци из рата 1912. Издање И. Ђ. Ђурђевића, Сарајево, 1914, ср. 8⁰, стр. 97. К 1,20. (Бр. 14629).

Бранко Машић, Ратне слике и утисци. Загреб 1913, 8⁰, стр. 208 + 1 л. Ц. 2·50 К. (Бр. 14567).

V. Vuletin, Balkansko-turski rat god. 1912—13 i krvava bratska svadja. (Песме). Naklada knjižare Vinka Jurić Split. Štamparija De Giulli i dr. Dubrovnik 1913, 8⁰, стр. 80. (Бр. 14579).

Мих. Сретеновић, Светли дани. Забелешке једног четвртака. Издање књижарнице Рајковића и Ћуковића, Београд, 1913, 8⁰, стр. 203. Ц. 1·20 дин. (Бр. 14669).

Дачић, Ж. О., Волео сам га, а сад га волим још више. Изд. уредн. Народних Новина. (Мала Народна Књига 4). Београд 1914, 16⁰, стр. 32. Ц. 5 п. (Бр. 14716).

П. Крстоношић, Нове ратне песме. Св. I. Пропаст турског царства. Св. II. Бој код Једрена. Св. III. Бој код Скадра. Св. IV. Српско-бугарски рат. (Бр. 14717).

— — Ратник. Српске народне песме. Н. Сад, 1914, 8⁰, стр. 32. Ц. 30 п. (Бр. 14718).

— — Календар Ратник за 1914. (Бр. 14719).

Mars, Српско-турски рат у 1912—13. години. Књига прва. Од 5—14. октобра 1912. Издање дв. књижаре Мите Стајића, Београд 1913, 8⁰, стр. 128. Ц. 2 д. (Бр. 14695).

Мих. М. Вељић, Ђаурка. Борба Срба с Арнаутима у Дебру. Издање књижаре Тоше Јовановића Београд 1913, 8⁰, стр. 72. Ц. 50 п. д. (Бр. 14693).

Календари

Календар Просвјета за 1914. Уредио Ристо Радуловић. Издање Друштва Просвјете у Сарајеву. Сарајево 1913, 8⁰, стр. 292 + Огласи. Ц. 1 К. (ad бр. 12617).

Календар друштва „Просьвіта“ за 1914. Лавов 1914, 8⁰, стр. 224 + прил. (ad бр. 11383).

Српска Краљевска Академија

Гласˇ87, 89, 90, 92. (ad бр. 3963.)

Споменик 51. (ad бр. 4463).

Насеља српских земаља. Књ. VIII. Уредио Д-р Ј. Цвијић. (Срп. Етнограф. Зборник, књ. 18). Београд 1912, 8⁰, стр. VI + 677 + 7 прил. Цена 6 дин. (ad бр. 7808). — Књ. IX. (Срп. Етнограф. Зборник, књ. 20). Београд 1913, 8⁰, стр. IV + 936. Ц. 7 дин. (ad бр. 7808).

Законски споменици српских држава средњега века. Прикупио и уредио Стојан Новаковић. Београд 1912, 8⁰, стр. XLII + 912. Цена 10 дин. (Бр. 14588).

Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија у XVIII веку. Исписи из бечких државних архива. Документи за дело „Црна Гора и Аустрија“. (ad бр. 12682).

Ст. Станојевић, Борба за самосталност католичке цркве у немањићској држави. Београд 1912, 8⁰, стр. XI + 179. Ц. 2 дин. (Бр. 14589).

Слоб. Јовановић, Уставобранитељи и њихова влада (1838—1858). Београд 1912, 8°, стр. XII + 285. Ц. 4 дин. (Бр. 14590).

П. С. Павловић, Мекушци из Србије. I. Сувоземни путеви. Београд, 1913, 8°, стр. 140 + 2 табл. + 1 карта. Ц. 2 дин. (Бр. 14591).

Годишњак XXV, 1911. Београд 1912, м. 8°, стр. IV + 507 + 4 прил. Ц. 1 дин. (ad бр. 4642).

Ц. Академија Наука у Бечу

Sitzungsberichte philos.-hist. Kl. 172, 2. — 173, 4, 6. — 174, 3. — 175, 1. (ad бр. 7728).

Archiv für österreichische Geschichte 102. Bd, II Häfte. (ad бр. 7218).

Бугарска Академија Наука

Лѣтописъ I за год. 1911. София 1914, ср. 8°, стр. 146. (Бр. 14724).

Д-ръ Н. В. Миховъ, Библиографски източници за историята на Турция и България. София 1914, ср. 8°, стр. 119. (Бр. 14725).

Сборникъ. Кн. II. Клонъ природо-математиченъ. 1. София 1913, в. 8°, стр. 243 + 144. Ц. 5 л. (Бр. 14646).

Чешка Академија

Sbírka pramenův, skup. I, číslo 10. Evangelium Sv. Matouše s homiliemi. K vydání upravil Dr. Josef Holub. — Skup. II. číslo 18. Josefa Dobrovského korrespondence. II. (ad бр. 6664).

Rozpravy, tř. III, č. 37. Lidomluva Čechů Kladských. Napsal J. Kubin. (ad бр. 6662).

Академија Наука у Кракову

Materyały i prace komisyi językowej. Tom VI, 1913, в. 8°, стр. 465. (Бр. 14684).

Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce. Tom XIII, 1914, в. 8°, стр. 412. (Бр. 14685).

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. Tom XII, 1912. (ad бр. 13482).

Матица Хрватска

Branko Vodnik, Povijest hrvatske književnosti. Knj. I. Od humanizma do pokraj XVIII stoljeća. S uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti. Zagreb 1913, 8°, стр. 410. (Бр. 14568).

Dr. Oton Kučera i Dr. Stanko Plivelić, Novovjeki izumi knj. IV. 1913, 8°. стр. 191. (Бр. 14569).

Dr. Josip Šilović, Uzroci zločina. 1913, 8°, стр. 164. (Бр. 14570).

I. S. Turgenjev, Dim. Preveo Mirko Divković. 1913, 8°, стр. 192. (Бр. 14571).

Andro Kovačević, Posljednji Nenadić. Roman. 1913, 8°, стр. 264. (Бр. 14572).

Viktor Car Emin, Iza plime. Roman. 1913, 8°, стр. 298. (Бр. 14573.)

B. Budisavljević, S ličke grude. Priče. 1913, 8°, стр. 174. (Бр. 14574).

A. Aškerc, Izabrane pjesme. Priredio Dr. A. Bazala. 1913, 8°, стр. XXXV + 204. (Бр. 14575).

Матица Словенска

Izabrane narodne pesmi hrvatsko-srbske. I. Junačke pesmi starejših časov.

Priredil Dr. Branko Vodnik. [Hrvatska knjižnica Matice Slovenske, knj. VI]. Zagreb 1913, 8⁰, стр. 292 + 1 карта. (Бр. 14675).

Podlimbarski, Gospodin Franjo. Roman. [Zabavna knjižnica, XXV]. Ljubljana 1913, 8⁰, стр. 505. (Бр. 14676).

Anton Funtek, Tekma. Drama v treh dejanjih. Ljubljana 1913, 8⁰, стр. 77. (Бр. 14677).

Dr. Janez Mencinger, Izabrani spisi. Povesti in novele. II zvezek. Ljubljana 1913, 8⁰, стр. 146. (ad бр. 12880).

Slovenske narodne pesmi. Uredil Dr. J. A. Glonar. 15. sn. Ljubljana 1913, 8⁰, стр. 481—680. (ad бр. 10190).

Slovenska bibliografija za l. 1907—1912. Sestavil dr. Janko Šlebinger. Ljubljana 1913, 8⁰, стр. 336. (Бр. 14678).

Račun Matice Slovenske za XLVIII društveno dobo 1912. Ljubljana 1913, 8⁰, стр. 8. (Бр. 14679).

Друштво хрватских књижевника

Savremeni hrvatski pisci

Knj. 24. A. G. Matoš, Pečalba. Kaprisi i fejtoni. Zagreb 1913, 8⁰, тр. 187. К 2. (Бр. 14598).

Knj. 29. Zofka Kveder, Jedanaest novela. Zagreb 1913, 8⁰, стр. 131. К 2. (Бр. 14587).

Knj. 30. Adam Kostelić, Oluje. Zagreb 1913, ср. 8⁰, стр. 135. К 2. (Бр. 14622).

Императорски Московски и Румјанцовски Музеј

Пятидесятилѣтіе Румянцовскаго Музея въ Москвѣ. 1862—1912. Москва 1913, в. 8⁰, стр. 194. (Бр. 14727).

Одески Универзитет

Записки Императорскаго Новороссійскаго Университета физико-математическаго факультета, Одесса. Вып. III, 1913, 8⁰, стр. 220. Ц. 1 р. 90 к. (Бр. 14627).

Софијски Универзитет

Годишникъ I, 1910—11, истор.-филолог. фак. — III юридически фак. (ad бр. 10196).

Згодовинско друштво у Марибору

Časopis za zgodovino in narodopisje. Izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru. Ur. Anton Kaspret. IX, 1912, 1—4; X, 1913, 1—2. (Бр. 14633).

Словенско добротворно друштво у Петрограду

Проф. Гр. А. Воскресенскій, Православные Славяне въ Австро-Венгріи. Спб. 1913, в. 8⁰, стр. VIII + 205 + 1 карта. Ц. 1 р. 50 коп. (Бр. 14642).

Библиографско Друштво у Одеси

Извѣстія. Томъ I, 1911—12 г. Стр. 426. Ц. 3 руб. — Томъ II, вып. 1—6. (Бр. 14582).

Руски Археолошки Институт у Цариграду

Извѣстія, томъ XVI. Б. А. Панченко, Рельефы изъ базилики Студія

въ Константинополѣ. — Отчетъ о дѣятельности Института въ 1911 году Софія 1912, 4⁰, стр. 393 + 6 табл. (ad бр. 6062).

Хрватско Природословно Друштво

Priroda, popularno naučni prilog „Glasnika“. Uredjuje Dr. A. Heinz. God. God. I, 1911, sv. 1—4. — God. II, 1912, sv. 1—4. — God. III, 1913, sv. 1—4. — God. IV, 1914, sv. 1. (Бр. 14721).

Glasnik, god. 26, sv. 1. (ad бр. 4007).

Српско Пољопривредно Друштво

Пољопривредни Календар за 1914. год. Уредио Благ. Д. Тодоровић. Год. XXXII. Београд 1913, в. 8⁰, стр. 196. Ц. 0·50 дин. (Бр. 14649).

Кр. срп. држ. штампарија

Часословъ. Београд 1913, 8⁰, стр. 328. (Бр. 14712).

Законик о поступку судском у грађанским парницама. Београд 1914, 8⁰, стр. VIII + 320. Ц. 4 дин. (Бр. 14713).

Народне песме о првом устанку за ослобођење. Београд 1914, 8⁰, стр. XXXI + 148. Ц. 20 п. д. (Бр. 14714).

Задужбина Д-ра Љуб. Радивојевића

Издања за народ I—XI. (Бр. 14696—14706).

Калифорнијски Универзитет

Publications in History. Vol. 1, No. 2. Berkeley 1913. (Бр. 14620).

Chronicle. Vol. XV, No. 1, 2, 3. (Бр. 14621).

Хумористична књижница

Св. 55. 101 šala iz „Kopriva“. (Бр. 14596).

Св. 60. Nušić, Izborne humoreske. (Бр. 14597).

Св. 61. Mark Twain, Povijest kapitolinske Venere i druge humoreske. (Бр. 14630).

Св. 62. Isa Velikanović, Prosci. Lakrdija u 1 činu. (Бр. 14644).

Забавна библиотека

Knj. 12. Renée Erdős, Novina. Preveo dr. Ivan Lulić. Zagreb 1913, 8⁰, стр. 160. К 1. (Бр. 14564).

Knj. 3(15). H. G. Wells, Nevidljivi čovjek. Zagreb 1914, 8⁰, стр. 190. Ц 1 К. (Бр. 14730).

Књижница „Младе Хрватске“

Св. 2. N. M., Dva neodgodiva pitanja. Vinkovci 1913, 16⁰, стр. 42. Ц. 25 п. (Бр. 14653).

Св. 3. Josip Matasović, Istina o mladohrvatstvu. Vinkovci 1913, 16⁰, стр. 42. Ц. 25 п. (Бр. 14654).

Дарови Матичиној Библиотеци

Г. Жив. О. Дачић даровао 5 својих календара (1908—12), три прва годишта Народних Новина, 6 Књига Народних Новина, и 4 разна дела.

Прев. Г. Мих. Соларић, Природно лијечење. Карловци 1911, 8⁰, стр. 478. Ц. 5 К. (Бр. 14390).

КЊИГОВОДСТВО И БЛАГАЈНИЦА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Чланарина Матице Српске

УПЛАЋЕНА ОД 22 ЈАНУАРА ДО 24 МАРТА 1914

(Римска цифра означује рату коју је члан уплатио)

Ада: Милисав Марић економ II; **Батоња**: Српска читаоница I; **Беочин**: Владимир Бичански парох I, Манастир Беочин I; **Вел. Бечкерек**: Маринко Бањин III; **Бјелај**: Никола Кецман парох I; **Будва**: Михајло Љубиша IV; **Врањево**: Милутин Давидовић гостионичар IV и V; **Врбовско**: Олга Марковић поштарица и посједница III—V; **Гомирје**: Мане Беговић пословођа I, Никола Маравић трг. I и II; **Грачац**: Ненад Ланцош дипл. инж. I; **Грубишно поље**: Грађанска Читаоница I; **Дервент**: Српска Читаоница IV; **Дероње**: Јован Лазић учитељ II; **Драготиња**: Стојан Жарковић свећеник н. р. I; **Дубовац**: Владимир Дакић парох II; **Задар**: Д-р Михајло Марчетић професор IV; **Загреб**: Јован Петровић протопрезвитер V; Милан Рагожарски цариник ½ IV и V; **Ириг**: Андрија Варићак кр. кот. пристав I, Д-р Божидар Вучинић одв. и кр. биљежник I, Стеван Живковић правник I, Д-р Стеван Косановић кр. судб. пристав I, Дамјан Марковић трг. I; **Т. Кањижа**: Д-р Сима Матејин лекар II и III; **Вел. Кикинда**: Мита Николић учитељ I, Д-р Борислав Поповић суд. бел. I, Дим. Средојев књиговођа III—V, Чеда Терзин чин. II; **Јаска**: Бранко Цијук екон. чин. V; **Кокошак**: Школа II и III; **Хрв. Костајница**: Богдан Бродић I; **Вел. Сент. Миклуш**: Бојана Михољац V; **Милићи**: Бошко Поповић ђак IV; **Митровица**: Миливој Вујашковић трг. III—V, Љубомир Кораћ н. р. II, Љубомир Стајић чин. I; **Огулин**: Крста Јанковић кр. инжењер I, Д-р Стеван Магарашевић одв. перовођа I, Константин Поповић кр. жуп. повереник I и II, Данило Ћук кр. фин. инспектор II и III; **Н. Сад**: Јован Славнић ученик I—V; **Орловат**: Ђура Брашован V, Васа Дрндарски н. р. I, Александар Николић учитељ н. р. I, Ђура Поповић надбележник н. р. I, Душан Радојчевић бележник н. р. I; **Оросламош**: Василије Жеравица учитељ н. р. I; **Оточац**: Д-р Јово Половина одв. и кр. ј. биљежник II; **Ст. Пазова**: Јован Вучковић књиг. II, Јован Драгичевић чин. II, Жарко Љубиша књиг. II; **Пакрац**: Алимпије Поповић капелан I и н. р. II; **Панчево**: Ђока Козловачки посједник ½ IV и V, Д-р Душан Радивојевић кр. надфискал II и III; **Г. Петровци**: Срп. нар. авт. школа V; **Плашки**: Ђиро Мађарац капелан II; **Примишље**: Милан Јанчић опћ. биљежник I, Радивој Кесер опћ. благајник I; **Сарајево**: Антоније Вуковић марв лекар V, Симо Ераковић референт Епарх. Савјета V; **Сента**: Душан Јовић III; **Слуњ**: Д-р Милан Поповић кр. ј. биљ. и одв. I; **Сомбор**: Светислав Гергуров трг. III и IV, Јела Јакшићева III, Д-р Коста Поповић вар. бел. II—V, Мирко Поповић рач. саветник IV; **Ст. Стапар**: Срп. Женска Добротворна Задруга III; **Суботица**: Суботичка Срп. Штедионица V; **Тарош**: Обрад Брусин парох IV; **Товаришево**: Мита Сомборац гостионичар и књиговођа II, Владимир Стојанчев ратар I; **Д. Тузла**: Срп. прав.-епарх. управни и просвјетни Савјет III, Љубомир Стјепановић II; **Ужица** (Србија): Драгутин Ђурић наставник V; **Ст. Футог**: Читаоница II; **Бела Црква**: Срп. Кред. Банка и Штедионица II—V, Славко В. Стефановић трговац I—III; **Шишатовац**: Ман. Шишатовац III.

Међу овима има 33 нова члана.

Инв. бр. 37183

Изашла је из штампе нова књига:

М. М. УСКОКОВИЋ

ЧЕДОМИР ИЛИЋ

:: РОМАН ИЗ БЕОГРАДСКОГ ЖИВОТА. ::

Од како је Г. Ускоковић издао пре четири године свој познати роман *Дошљаци*, није се појавио ни један нови роман из српског живота. *Чедомиром Илићем* Г. Ускоковић даје свој други роман, такође из београдског живота. У њему се цртају наше савремене прилике, типови, догађаји и средине. По изјави једног од наших првих критичара, који је имао у рукама рукопис овог дела, Г. Ускоковић је њиме не само потврдио репутацију одличног романсијера, стечену *Дошљацима*, него ју је још у многоме повећао.

Књига износи 325 страна осмине на најфинијој хартији.

ЦЕНА 3·50 ДИН.

Д-Р ВЕЛИМИР БАЈКИЋ

Критичке студије

о

Нашим ратовима 1912. године.

Садржај: 1) Неколико мисли у место предговора; 2) Наш полазни оперативни план у рату с Турцима и Г. генерал Магдаленић: 3) Вардарско и тракиско војиште и Г. П. Пешић, ђенералштабни пуковник; 4) Примедбе на Mars-ову историју српско-турског рата 1912 г.

Г. Бајкић, који је био у оба рата и који је балкански делегат Карнегијевог Института у Њујорку, излаже у овом делу своје критичке погледе на операције балканског рата 1912. г.

ЦЕНА 1·50 ДИН.

Књига се може добити у свима књижарницама или непосредно код издавача:

КЊИЖАРА ГЕЦЕ КОНА — БЕОГРАД. I, Кнез Михајлова улица, 1.

Цел Матице Српске. Матица Српска је друштво, које има цел да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету Народа Српског (§. 1. Устава).

Члан Матице Српске може постати сваки ваљан Србин који у благајницу Матичину положи 100 К одједанпут или положивши 20 К обвеже се, да ће остало у годишњим честицама за идуће 4 године положити (§. 3. Устава).

Ко се ове године упише за члана и плати прву рату од 20 К, добива сва овогодишња издања Матичина.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗЛСЛ II 4

Позив на претплату

Год. 1914 изићи ће у Матичину издању:

6 књ. *Летописа* (књ. 297—302). Свака књига ће имати око 7 табака (свега 42 табака),

3 *Књиге Матице Српске*.

Чланови Матице Српске ће добити *Летопис* и 3 књиге бесплатно (свега 80—100 штампаних табака).

Ко се ове године упише за члана и исплати прву рату од К 20, добива све ове књиге.

Цена у претплати

6 књ. *Летописа* стоје за Аустро-Угарску . . . . К 6·—
за Србију, Црну Гору и остале земље . . . . „ 8·—
Појединa књига *Летописа* засебно стоји . . . . „ 1·50

Које *Књиге Матице Српске* ће год. 1914 изићи и цена им појединце објавиће се доцније.

Књиге за Народ с *Календаром* Матице Српске изићи ће и ове године у своје време. Цена им је (5 књига и *Календар*) 1 круна. Чланови Матичини добивају их у пола цене (50 пот. и 10 пот. поштарине — свега 60 пот.).

Претплата се шаље

Благајници Матице Српске у Нови Сад (Ujvidék, Hongrie).

За Србију прима претплату

Књижарница С. Б. Цвијановића у Београду
(Кнез-Михајлова ул. 16)

Цена је ове књиге ЛЕТОПИСА К 1·50 за Аустро-Угарску, дин. 1·80 за Србију, Црну Гору и остале земље.